

Μ. ΒΑΛΑΚΗΣ
ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΡΗΤΗΣ
1910

ΠΑΥΛΟΥ Α. ΒΑΛΑΚΗ

Καθηγητού

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΛΕΩΝΙΔΑ Γ. ΜΑΝΩΛΙΚΑΚΗ
ΧΑΝΙΑ 1969

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΤΡΙΤΗ ΕΝ ΠΟΛΛΟΙΣ ΔΙΔΑΣΚΕΥΗΣΘΕΙΣΙ

2467

ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΜΑΝΩΛΙΚΑΚΗΣ

20. ΣΕΠ. 1954

ΕΝ ΧΑΝΙΟΙΣ

ΕΚΔΟΤΑΙ ΠΕΡΑΚΗΣ & ΦΟΡΤΣΑΚΗΣ

ΚΕΝΤΡΙΚΟΝ ΧΑΡΤΟΠΩΛΕΙΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ

ΟΔΟΣ ΠΟΤΙΕ

1910

ΠΑΥΛΟΥ Α. ΒΑΛΑΚΗ

Καθηγητοῦ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΛΕΩΝΙΔΑ Γ. ΜΑΝΟΛΙΚΑΚΗ
ΧΑΝΙΑ 1969

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΤΡΙΤΗ ΕΝ ΠΟΛΛΟΙΣ ΔΙΑΣΚΕΥΑΣΘΕΙΣΑ

ΕΚΔΟΤΑΙ

ΠΕΡΑΚΗΣ ΚΑΙ ΦΟΡΤΣΑΚΗΣ

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
— Χ. —
Αρ. βιβλ. 39106
Χρονολ. εισαγ. 21-6-71
Είδος της...
Αριθ. 999.1 / ΒΑΛ

ΕΝ ΧΑΝΙΟΙΣ

ΕΚ ΤΩΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ ΣΤ. ΑΝΔΡΟΥΔΑΚΑΚΗ

1910

Πάν γνήσιον αντίτυπον φέρει τὴν σφραγίδα τῶν ἐκδοτῶν

ΚΕΝΤΡΑΙΟΝ
ΧΑΡΤΟΠΡΑΞΙΟΝ & ΒΙΒΛΙΟΠΛΗΡΗΦΟΡΕΙΟΝ
ΠΕΡΑΚΗ-ΦΟΡΤΣΑΚΗ
ΕΣ ΧΑΝΙΟΝ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΛΕΩΝΙΔΑ Γ. ΜΑΝΩΛΙΚΑΚΗ
ΧΑΝΙΑ 1969

1. Ἡ ἱστορία. — Ἱστορία λέγεται ἡ ἀληθὴς διήγησις περὶ πραγμάτων, τὰ ὅποια ἔγιναν εἰς τοὺς παρελθόντας χρόνους.

2. Διὰ τί μανθάνομεν τὴν ἱστορίαν. — Ἡμεῖς ἐγεννήθημεν πρὸ ὀλίγων ἐτῶν· ἀλλὰ ἄνθρωποι ὑπάρχουσιν εἰς τὸν κόσμον πρὸ χιλιᾶδων χρόνων. Λοιπὸν ἡ ἱστορία μᾶς διδάσκει ὅσα συνέβησαν πρὶν νὰ γεννηθῶμεν ἡμεῖς μέχρι τῆς σήμερον.

3. Πρέπει νὰ μανθάνωμεν πρὸ πάντων τὴν ἱστορίαν τῆς πατρίδος μας. — Πᾶν πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἔγινεν εἰς τὴν οἰκογένειάν μας, ἔχομεν μεγάλην ἐπιθυμίαν νὰ τὸ μάθωμεν. Ἡ Ἑλλάς εἶναι ἡ μεγάλη οἰκογένεια, τῆς ὁποίας ὅλοι εἴμεθα μέλη καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ὅλοι ἀνήκομεν. Διὰ τοῦτο ὅλοι θέλομεν νὰ μάθωμεν τὴν ἱστορίαν τῆς πατρίδος μας.

Ἡ ἱστορία τῆς ἰδιαιτέρας πατρίδος μας, τῆς Κρήτης, εἶναι ἓν μέρος τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας.

Ἡ ἱστορία τοῦ τόπου μας εἶναι ἀρχαιοτάτη καὶ πλήρης ἀπὸ ἥρωϊκούς ἀγῶνας. Ὅταν δὲ μάθωμεν τοὺς ἀγῶνας τοὺς ὁποίους ἔκαμαν οἱ προπάτορές μας, δταν γνωρίσωμεν πόσον εὐτυχῆς ἦτο ἄλλοτε ὁ τόπος μας καὶ πόσα δυστυχήματα καὶ μαρτύρια ὑπέφερον ἀπὸ τοὺς κατακτητάς, τότε θὰ ἀφοσιωθῶμεν εἰς τὸν τόπον μας, τοῦ ἐποτίσθη μὲ τόσον αἷμα καὶ τό-

σον ιδρώτα. Τὸν ἀγαπῶμεν τώρα, ἀλλ' ἀπ' οὗ μάθωμεν τὴν ἱστορίαν του, θὰ τὸν ἀγαπήσωμεν ἀκόμη καλύτερον.

Ὅταν δὲ μάθωμεν τὴν ἱστορίαν τοῦ ἔθνους μας, ὅταν γνωρίσωμεν τὰς μεγάλας πράξεις, τὰς ὁποίας τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἔκαμε καὶ ἐν καιρῷ εἰρήνης καὶ ἐν καιρῷ πολέμου, τότε θὰ θελήσωμεν νὰ τὰς μιμηθῶμεν. Καὶ ὅπως ἕκαστος φιλότιμος νέος θέλει νὰ τιμᾷ τὸ οἰκογενειακὸν του ὄνομα μὲ τὰς καλὰς του πράξεις, οὕτω καὶ ἡμεῖς, οἱ ὁποιοὶ ὀνομαζόμεθα Ἕλληνες, ποτὲ δὲν θὰ θελήσωμεν νὰ προσβάλωμεν τὸ μέγαλον αὐτὸ ὄνομα τοῦ ἔθνους μας.

4. Ὁρισμὸς τοῦ χρόνου καθ' ὃν συνέβησαν τὰ διάφορα γεγονότα. — Ἐπειδὴ διάφορα συμβάντα συνέβησαν κατὰ διαφόρους χρόνους, πρέπει νὰ γνωρίζωμεν πότε ἔγιναν τὰ σπουδαιότερα ἐξ αὐτῶν. Διὰ νὰ ὀρίσωμεν δὲ τοὺς χρόνους κατὰ τοὺς ὁποίους ταῦτα συνέβησαν, λαμβάνομεν ὡς δάσιν τὸ ἔτος τῆς γεννήσεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅστις ἐγεννήθη πρὸ 1910 ἐτῶν. Λοιπὸν τὰ γεγονότα ἔγιναν ἢ πρὸ Χριστοῦ (χάριν συντομίας γράφομεν π. X.) ἢ μετὰ Χριστὸν (=μ. X.). Οὕτω λέγομεν ὅτι ἐν γεγονόσ ἐγίνε τῷ 146 π. X.· ἐὰν ὑστερον ἀπὸ ἐν ἔτος ἔγινεν ἄλλο γεγονός, θὰ εἴπωμεν ὅτι ἐγίνε τῷ 145 π. X. καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἡ λέγομεν ὅτι ἐν γεγονόσ ἐγίνε τῷ 146 μ. X.· ἐὰν ὑστερον ἀπὸ ἐν ἔτος ἔγινεν ἄλλο γεγονός, θὰ εἴπωμεν ὅτι ἐγίνε τῷ 147 μ. X. καὶ οὕτω καθεξῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

Η ΚΡΗΤΗ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ

1. Οἱ ἀρχαιότατοι κάτοικοι τῆς Κρήτης.— Ἄνθρωποι ἕζων εἰς τὴν Κρήτην ἀπὸ ἑξαχιλιάδων περίπου ἐτῶν π. Χ.

Οἱ ἀρχαιότατοι αὐτοὶ κάτοικοι ἕζων εἰς καλύβας κατεσκευασμένας ἀπὸ γῶμα ἢ ἐκτισμένας μὲ λίθους· εἶχον δὲ καὶ μικρὰς πόλεις. Ὅλα τὰ ἐργαλεῖά των ἦσαν λίθινα ἢ ἀπὸ κόκκαλα τῶν ζώων, διότι τότε δὲν ἤξευραν ἀκόμη νὰ ἐργάζωνται τὰ μέταλλα.

2. Οἱ χρόνοι τοῦ Μίνως.— Οἱ κάτοικοι αὐτοὶ οἱ ὅποιοι εἶχον τὴν ἰδίαν καταγωγὴν μὲ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας καὶ πιθανῶς ἦσαν οἱ Πελασγοὶ τῆς Ἑλλάδος, ἤρχισαν ὀλίγον κατ' ὀλίγον νὰ μορφώνωνται. Ἐπειτα προώδευσαν, ἐπολιτίσθησαν καὶ ἀπέκτησαν πλοῦτη καὶ δύναμιν καὶ ἰσχυρὸν ναυτικόν. Ἐγέναν τόσον πολλοί, ὥστε ἐλέγετο ὅτι ἐκτίσαν ἐνενήκοντα πόλεις.

Ἐκ τούτων σπουδαιότεραι ἦσαν ἡ Κνωσὸς πλησίον τοῦ Ἡρακλείου καὶ ἡ Φαιστός εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Μεσαρᾶς.

Διήρκεσε δὲ ἡ ἀκμὴ αὐτῆ τῆς Κρήτης 3 χιλιάδας περίπου ἔτη. Ὀνομάζονται δὲ οἱ χρόνοι οὗτοι χρόνοι τοῦ Μίνως, διότι αὐτὸς φαίνεται ὅτι ὑπῆρξε καθ' ὅλην τὴν ἐποχὴν ταύτην ὁ ἰσχυρότερος βασιλεὺς.

3. Ὁ Μίνως.— Ὁ Μίνως ἦτο μέγας καὶ ἰσχυρὸς βασιλεὺς· εἶχε πρωτεύουσαν τὴν Κνωσόν· ἐκεῖ εἶχε τὰ μεγαλοπρεπῆ του ἀνάκτορα. Κάθε ἐννέα ἔτη ἐπιστεύετο ὅτι συνδιελέγετο μὲ τὸν Δία καὶ ἐλάμβανε παρ' αὐτοῦ τοὺς ἀναγκαίους νόμους. Ἀπέκτησε τὸλόν μέγαν καὶ ἰσχυρὸν μετὰ ν ὅποιον προσέβαλε τοὺς πειρατάς, οἵτινες ἐρχόμενοι μὲ τὰ

πλοιά των ἀπεβιβάζοντο εἰς διαφόρους παραλίας τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ ἐλεηλάτουσαν τὴν χώραν. Μετὰ δὲ ταῦτα ἠνάγκασε τοὺς κατοίκους πολλῶν νήσων καὶ παραλίων τοῦ πελάγους τούτου νὰ ἡσυχάσωσι, νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν κυριαρχίαν του καὶ νὰ τραπῶσιν εἰς εἰρηνικὰ ἔργα. Ὁ Μίνως λοιπὸν ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος *θαλασσοκράτωρ βασιλεὺς* ἦτο κύριος τῆς θαλάσσης· εἰς τὸν στόλον του κανεὶς δὲν ἐτόλμα νὰ ἀντισταθῆ. Νέας πόλεις ἔκτισεν ὁ Μίνως εἰς πολλὰ μέρη ἐκτὸς τῆς νήσου· Κρήτες κατώκησαν εἰς τὰ παράλια τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου, ἔκτισαν πόλιν τὴν ὁποίαν ὠνόμασαν *Κοῖσαν* καὶ πλησίον αὐτῆς ἐθεμελίωσαν τὸ μαντεῖον τῶν Δελφῶν. Ἡ χώρα αὕτη ἐξηρτάτο ἀπὸ τοὺς Κρήτας, ἕως ὅτου μετὰ ἀρκετὰ ἔτη ἦλθον ἐνταῦθα ἄλλοι Ἕλληνες ἀπὸ βορρᾶ, οἱ ὀνομαζόμενοι *Δωριεῖς*, οἵτινες κατέλαβον τὸ μέρος τοῦτο.

3. Πολιτισμὸς τῆς Κρήτης ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων.—Τὸν πολιτισμὸν τῆς Κρήτης ἐπὶ τῶν χρόνων τούτων δεικνύουσι τὰ σπουδαιότατα πράγματα, ἅτινα εὐρέθησαν κεκρυμμένα εἰς τὴν γῆν εἰς διάφορα μέρη, ὅπου ἦσαν ἀρχαῖαι πόλεις. Εἰς τὴν Κνωσὸν καὶ εἰς τὴν Φαιστόν εὐρέθησαν μεγαλοπρεπέστατα ἀνάκτορα, ἅτινα προκαλοῦσι τὸν θαυμασμὸν ὅλου τοῦ κόσμου. Ἐκτὸς τούτων εὐρέθησαν πλείστα πῆλινα ἀγγεῖα μὲ ὠραιότητα ζωγραφίας, ἄλλα ἀγγεῖα ἐκ διαφόρων λίθων, χρυσᾶ κοσμήματα, διάφορα χάλκινα σκεύη τῆς οἰκίας καὶ ζωγραφίαι εἰς τοὺς τοίχους· ταῦτα δεικνύουσι φανερώτατα πόσον οἱ κάτοικοι τῆς Κρήτης τότε εἶχον προοδεύσει εἰς τὰς τέχνας, πόσῃ λεπτότητι καὶ ἐπιτηδεύτητι εἶχον, πόσον πλοῦτον εἶχον ἀποκτήσει καὶ μὲ πόσῃ μεγαλοπρέπειαν ἔζων. Ἐγνώριζον δὲ καὶ γράμματα, τὰ ὅποια ὅμως διέφερον ἀπὸ τὰ σημερινά⁽¹⁾.

(1) Τὰ ἀνάκτορα τῆς Κνωσοῦ κατεῖχον ὅλον σχεδὸν τὸν λόγον τῆς Κεφάλας, ἦτοι εἶχον μῆκος 150 περίπου μέτρων καὶ ἄλλο πόσον πλά-

Οὕτως ἡ Κρήτη ὑπῆρξεν ἡ πρώτη Ἑλληνικὴ χώρα, ἥτις ἐπολιτίσθη· αὐτὴ πρώτη ἔδειξε πόσα τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα δύναται νὰ κατορθώσῃ.

Ὁ πολιτισμὸς δὲ οὗτος διεδόθη ἀπὸ τῆς Κρήτης εἰς τὰ ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος. Διὰ τοῦτο καὶ εἰ ἄρχαιοι ἔλεγον ὅτι ἐδῶ ἐγεννήθη ὁ Ζεὺς· ἐδῶ ἰδρύθη τὸ πρῶτον βασιλεῖον καὶ ἔγιναν οἱ πρῶτοι νόμοι.

4. Θεοσκεία ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων.—

Κυριωτάτη θεότης τῶν χρόνων ἐκείνων ἔθεωρεῖτο γυναικεία θεά, ἡ Μήτηρ τῶν Θεῶν, ἡ *Ρέα ἢ Κυβέλη*· αὕτη ἦτο θεότης τῆς φύσεως, τοῦ κυνηγίου, τῶν φυτῶν καὶ τοῦ πολέμου. Τὰ ἀγαλμάτια τῆς θεᾶς περίστανον αὐτὴν νὰ κρατῇ

τοσ' ἡ κυρία αὐτῶν ἀπὸ Βορρᾶ εἰσόδος μεγαλοπρεπῆς καὶ ὄχυρὰ ἄγει εἰς τὴν ἀλλήν, ἥτις εἶναι εἰς τὸ μέσον τῶν ἀνακτόρων καὶ ἔχει μῆκος 60 καὶ πλάτος 37 μέτρων· αὕτη ἐγχεσίμευε πρὸς συγκοινωνίαν τῶν διαφόρων διαμερισμάτων καὶ φωτισμὸν αὐτῶν· περὶ ἧς ἦσαν τὰ ἀνάκτορα μὲν τρία πατώματα (κυρίως τὸ ἀνατολικὸν μέρος, ὅπερ ἦτο τὸ ἐπισημώτατον τῶν ἀνακτόρων) μὲ εὐρείας αἰθούσας διηρημένας εἰς διάφορα μέρη ὑπὸ κιόνων, μὲ λουτροῦνας, δεξαμενάς καὶ πλείστα δωμάτια ἀποθηκῶν, ἅτινα εἶχον πολυαριθμούς πίθους καὶ κρύπτας κάτωθεν. Ἐπειδὴ δὲ τὰ ἀνάκτορα ταῦτα ἀπετέλουσαν πολὺ ἐκτεταμένον καὶ πολὺπλοκον οἰκοδόμημα, μὲ διόδους περιπλόκους καὶ σκοτεινάς, κλίμακας, φυλακὰς κτλ., διὰ τοῦτο νομίζουσι τινες, ὅτι αὐτὰ ἦσαν ὁ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἀναφερόμενος Λαθύρινθος τῆς Κνωσοῦ. Ἐκπλήξιν δὲ καὶ θαυμασμὸν προκαλοῦσιν αἱ μεγαλοπρεπεῖς καὶ τέλειαι διὰ τὴν λεπτότητα καὶ φυσικότητα ζωγραφίαι τῶν τοίχων, ἄλλαι εἰς φυσικὸν μέγεθος καὶ ἄλλαι μικραὶ.

Τὰ ἀνάκτορα τῆς Φαιστοῦ δὲν εἶναι κατώτερα ἀπὸ τὰ ἀνάκτορα τῆς Κνωσοῦ κατὰ τὸ μέγεθος, τὴν μεγαλοπρέπειαν καὶ τὰς διαιρέσεις· ἄλλὰ δὲν ἦσαν καὶ στολισμένα μὲ ζωγραφίας καὶ ἄλλας διακοσμῆσεις ὅπως ἦσαν τῆς Κνωσοῦ· ἰδίως ἀξιοσημείωτος εἶναι κλίμαξ 13 μέτρων πλάτους ἄγουσα εἰς ὑπερμεγέθη κυρίαν αἰθουσαν.

Ἔτερα ἀνάκτορα τῆς αὐτῆς τέχνης εὐρέθησαν ἡμίσειαν ὄραν μακρὰν τῆς Φαιστοῦ, ἐν Ἀγία Τριάδι.

Ἐκτός δ' ὅμως τῶν οἰκοδομημάτων τούτων, ἅτινα πάντα διὰ πυρ-

δίστομον πέλεκυν ἢ ὄφεις ἢ ἄνθη. Ἐπίστευον δὲ ὅτι ὑπῆρχον καὶ ἄλλοι θεοὶ δευτερεύοντες, οἵτινες ὑπῆκουον εἰς τὴν Μητέρα τῶν θεῶν. Ἐλατρεύοντο δὲ καὶ ἱερά σύμβολα ὡς ὁ δίστομος πέλεκυς, ὅστις ἦτο τὸ ἱερώτατον σύμβολον, τὸ ζευγος τῶν ἱερῶν κεράτων, τὸ ἱερὸν πτηνόν, ὁ σταυρός· καὶ ἱερά δένδρα ἦσαν ὡς ἡ ἐλαία, ἡ συκῆ.

Οἱ θεοὶ ἐλατρεύοντο ἢ ἐντὸς σπηλαίων ἢ ἐντὸς ἱερῶν, ἅτινα ἦσαν μικρὰ καὶ ἀσκεπῆ οἰκοδομήματα, ἐνίοτε δὲ εἶχον καὶ στέγην. Ἐν αὐτοῖς ὑπῆρχον ἀγάλματα τῆς θεᾶς, διάφορα ἱερά σύμβολα καὶ διάφορα ἀγγεῖα πρὸς σπονδὰς· προσέτι δὲ ἦσαν

καὶ ἄς κατεστράφησαν, ἀνευρέθησαν ἐντὸς τῶν ἀνακτόρων τούτων καὶ εἰς διάφορα ἄλλα μέρη ἀγγεῖα ἐξ ἀλαβάστρου καὶ ἄλλων ποικίλων λίθων, ἔχοντα διάφορα σχήματα καὶ πολυεῖδη κοσμήματα, χρήσιμα πρὸς στολισμὸν τῶν οἴκων, θρησκευτικὰς τελετὰς κτλ. λαμπρῆρες πολυτελέσταται καὶ ἀγάλματα. Ἐκπλήττουσι δὲ τὸ πλῆθος καὶ ἡ ποικιλία τῶν πηλίνων ἀγγείων, ἅτινα ἦσαν ἐξωγραφημένα μὲ ὀραιότατα χρώματα καὶ μὲ ποικίλας παραστάσεις κοσμημένα καὶ δεικνύουσιν ὅτι καὶ ἡ ἀγγειοπλαστικὴ ἦτο τότε τελειότατα ἀνεπτυγμένη.

Ἄπλα καὶ σκεύη, ποτήρια, ὕδρια, λέβητες, γεωργικὰ ἐργαλεῖα, ξυραφία, κάτοπτρα ἐκ χαλκοῦ ἀναμειγμένου μετὰ κασιτέρου, κοσμήματα ἐκ χρυσοῦ, ἄπειροι σφραγιδόλιθοι ἐκ πολυτίμων λίθων ἢ ἐκ μεταλλοῦ μὲ τελειότατα ἐσκαλισμέναις ἐξεικονίσεις ἀνθρώπων καὶ ζώων, ψῆφοι ἐξ ἐλεφαντόδοντος, χρυσοῦ, λίθων διαφόρων χρωμάτων ἢ ὑαλίνης μάζης ἀποτελοῦσαι περιδέραια, χρωματιστὰ ἀγάλματα ἐκ πορσελάνης τῆς θεᾶς, ἅτινα εἶναι ἀριστουργήματα τέχνης, μᾶς παρουσιάζουσι τὸν πολιτισμὸν τῶν χρόνων ἐκείνων.

Ὁ σίδηρος ὅμως ἦτο σπάνιος καὶ πολυτιμώτατος κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην.

Ὡς φαίνεται ἐκ τῶν τοιχογραφιῶν, αἱ γυναῖκες, ἰδίως τῶν ἀνακτόρων, ἦσαν πολυτελέσταται καὶ κομψόταται ἐνδεδυμένοι, ἐφόρου δὲ κοσμήματα ἐκ χρυσοῦ καὶ πολυτίμων λίθων, ὡς καὶ οἱ ἄνδρες.

Περὶσσότεραι δὲ τῶν δύο χιλιάδων πηλίνων πινακίδων εὐρέθησαν ἐξουσαι γράμματα τῶν χρόνων ἐκείνων, ἅτινα δὲν κατωρθώθη ἀκόμη νὰ ἀναγνωσθῶσιν.

καὶ θέσεις διὰ τὰ θέτωσι τὰς ἀναιμάκτους προσφοράς, ὡς τοὺς προσφερομένους καρπούς, καὶ βωμὸς διὰ τὰς θυσίας τῶν ζώων. Ὅσαίς δὲ ὁ ναὸς ἦτο ἀσκεπής, ὑπῆρχεν ἐντὸς αὐτοῦ καὶ τὸ ἱερὸν δένδρον.

Σημειώσεις.— Τὴν ἔκτασιν τῆς ἀρχῆς τῶν Κρητῶν καὶ τὸν πολιτισμὸν αὐτῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην δεικνύουσι καὶ οἱ περὶ τοῦ Διὸς καὶ τοῦ Μίνως μῦθοι:

1. **Ὁ Ζεὺς.**— Οὗτος ἦτο υἱὸς τοῦ Κρόνου. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Κρόνος, ὅστις ἦτο βασιλεὺς τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς, ἐφοβεῖτο μήπως τὸν ἐκθρονίσουν τὰ τέκνα του, διὰ τοῦτο τὰ κατέπιεν. Ὅτε δὲ ἡ γυνὴ του Ῥέα ἐγέννησε τὸν Δία, ἔδωκεν εἰς τὸν Κρόνον μίαν πέτραν νὰ καταπίῃ, καὶ οὕτω τὸν ἐγέλασεν· τὸν δὲ μικρὸν Δία, τὸν ὁποῖον ἐγέννησεν ἐν Κρήτῃ, ἐκρυψεν εἰς σπήλαιόν τι τῆς Ἰθάκης, ὅπου τὸν ἀνέθρεψαν οἱ Κορύβαντες. Ἄφ' οὗ δὲ ἐμεγάλωσεν ὁ Ζεὺς, ἐξεθρόνισε τὸν πατέρα του καὶ ἔγινεν ὁ μεγαλύτερος θεὸς.

2. **Ὁ Μίνως.**— Ὁ Μίνως εἶχε πατέρα τὸν Δία· ὁ υἱὸς δὲ αὐτοῦ Ἄνδρόγεωσ ἠγωνίσθη εἰς τὰς Ἀθήνας κατὰ ἕνα ἐρορτὴν καὶ ἐνίκησεν ὅλους τοὺς ἀνταγωνιστάς του· διὰ τοῦτο ὁ βασιλεὺς τῶν Ἀθηναίων τὸν ἐφθόνησε καὶ τὸν ἔστειλε νὰ νικήσῃ ἕνα ταῦρον, ὅστις ἐξῆιπεμπε φλόγας ἀπὸ τὸ στόμα του καὶ κατέστρεφεν ὅλην τὴν χώραν περὶ τῶν Ἀθηναίων, τὴν Ἀττικὴν· ἀλλ' ἐφρονεῦθη ὑπὸ τοῦ ταύρου. Τότε ὁ Μίνως ἐξεστράτευσεν ἐναντίον τῶν Ἀθηναίων, διὰ νὰ ἐκδικήσῃ τὸν θάνατον τοῦ υἱοῦ του, ἐκυρίευσεν τὰ Μέγαρα, πάλιν ὑποτελῆ εἰς τὰς Ἀθήνας, καὶ ἐπολιόρησεν ἔπειτα καὶ αὐτάς τὰς Ἀθήνας. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἠναγκάσθησαν διὰ νὰ παύσῃ ἡ πείνα καὶ ἡ ἀσθένεια, τὴν ὁποίαν ἔστειλεν εἰς αὐτοὺς ὁ Ζεὺς, διότι ἐπολέμουν πρὸς τὸν Μίνωα, τὸν υἱὸν του, νὰ στέλλουν 7 νέους καὶ 7 νέας κατ' ἔτος εἰς τὴν Κρήτην διὰ νὰ τοὺς τρώγῃ ὁ Μινώταυρος. Ἀπὸ τὸν σκληρὸν τοῦτον φόρον ἠλευθέρωσε τὰς Ἀθήνας ὁ Θησεύς.

Ὁ Μινώταυρος ἦτο τέρας ἔχον σῶμα ἀνδρὸς καὶ κεφαλὴν ταύρου· αὐτὸς ἦτο κλεισμένος ἐντὸς τοῦ Λαβυρίνθου, ὅστις τόσον πολυπλόκους εἶχε τὰς διόδους, ὥστε ὅστις εἰσῆρχετο ἐντὸς αὐτοῦ ἔχανε τὸν δρόμον καὶ δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ἐξέλθῃ. Τὸ οἰκοδόμημα αὐτὸ κατεσκεύασεν ὁ Δαίδαλος, ὅστις ἐθεωρεῖτο διδάσκαλος τῶν πρώτων Ἑλληνίων τεχνιτῶν.

Ἀδελφοὶ τοῦ Μίνως ἦσαν ὁ Ῥαδάμανθυς καὶ ὁ Σαρπηδῶν· ὁ Ῥα-

δάμανθος ἦτο ἄρχων διαφόρων νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους· ἦτο περίφημος διὰ τὴν σοφίαν καὶ τὴν δικαιοσύνην του· διὰ τοῦτο μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἔγινεν εἰς τὸν Ἄδην δικαστής. Αὐτὸς καὶ ὁ Μίνως (καὶ ὁ Διάκος, υἱὸς τοῦ Διὸς καὶ τῆς Αἰγίνης) ἐδίδασκον τὰ ἀμαρτήματα τῶν ἀνθρώπων μετὰ τὸν θάνατον καὶ ἐπέβαλλον εἰς αὐτοὺς τὰς ἀρμοζούσας τιμωρίας.

3. Ὁ Ἰδομενεύς. — Ἐγγονος τοῦ Μίνως καὶ υἱὸς τοῦ Δευκαλίωνος ἐλέγετο ὅτι ἦτο ὁ Ἰδομενεύς, βασιλεὺς τῆς Κρήτης. Αὐτὸς μετὰ τὸν ἀγαπητὸν του σύντροφον Μηριόνην ἔλαβον 80 πλοῖα καὶ ἐξεστράτευσαν μαζί με τοὺς ἄλλους Ἕλληνας κατὰ τῆς Τροίης. Ὁ Ἰδομενεύς κατὰ τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον ἔκαμε μεγάλα κατορθώματα. Ἀπέθανε δὲ καὶ ἐτάφη εἰς τὴν Κνωσόν.

Περίληψις. — Ἡ Κρήτη ἦτο κατοικημένη ἀπὸ 5 χιλ. ἐτῶν π. Χ. Οἱ κάτοικοι αὐτῆς προσόδευσαν ὀλίγον κατ' ὀλίγον καὶ ἐπολιτίσθησαν. Ἐκτίσαν καὶ πόλεις πολλὰς, ὥστε 90 πόλεις ἐλέγετο ὅτι εἶχεν ἡ Κρήτη ἐπὶ τοῦ Μίνως· οὗτος ὑπῆρξεν ἰσχυρὸς βασιλεὺς καὶ ἐγένετο θαλασσοκράτωρ. Ἐκτίσεν νέας πόλεις, ἐξέτεινε τὴν κυριαρχίαν του ἐπὶ ὅλου τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ κατέστρεψε τὴν πειρατείαν. Ἐν γένει κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, τῆς ὁποίας ὅλη ἡ κίνησις καὶ αἱ πράξεις ἀποδίδονται εἰς τὸν Μίνωα, ἡ Κρήτη ὑπῆρξε τὸ κέντρον τοῦ πολιτισμοῦ, ὅστις ἀπὸ ἐδῶ διεδόθη εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα, ὡς ἀποδεικνύουσι τὰ σπευδαιότατα εὐρήματα καὶ τὰ μεγαλοπρεπῆ ἀνάκτορα τῶν χρόνων ἐκείνων. Ὡς κυριωτάτη θεότης τῶν χρόνων ἐκείνων ἐλατρεύετο γυναικεία θεὰ· ἐλατρεύοντο δὲ καὶ ἱερὰ σύμβολα· οἱ δὲ ναοὶ αὐτῶν ἦσαν συνήθως μικροί. Τὸν πολιτισμὸν δὲ καὶ τὴν ἑκτασιν τῆς ἀρχῆς τῶν Κρητῶν τῶν χρόνων ἐκείνων μαρτυροῦσιν ὁ μῦθος περὶ τοῦ Διὸς, ὁ μῦθος τοῦ πολέμου τοῦ Μίνως διὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀνδρόγεω, ὁ μῦθος τοῦ Δαιδάλου καὶ τοῦ Ῥαδαμάνθους καὶ μῦθος περὶ τοῦ Ἰδομενεύς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

ΟΙ ΔΩΡΙΕΙΣ ΕΝ ΚΡΗΤΗΙ

1. Κάθοδος τῶν Δωριέων εἰς Κρήτην.—Μετὰ τὴν κάθοδον τῶν Ἑρακλειδῶν εἰς Πελοπόννησον, οἱ Δωριεῖς ἤλθον ἀπὸ τὴν Σπάρτην καὶ ἀπὸ τὸ Ἄργος· ἀπεβιβάσθησαν δὲ εἰς διάφορα μέρη τῆς νήσου καὶ ἀφ' οὗ ἠγανίσθησαν ἐπὶ πολλὰ ἔτη πρὸς τοὺς ἐντοπίους, κατῴρωσαν ἐπὶ τέλος νῆα καταλάβωσι τὴν νῆσον.

Οἱ Δωριεῖς δὲν κατέστρεψαν ἔλους τοὺς ἀρχαιοτέρους κατοίκους τῆς Κρήτης· ἀπὸ αὐτοὺς ἦσαν καὶ οἱ Ἐτεόκρητες, οἱ ὁποῖοι κατῴκουν εἰς τὰ ἀνατολικά τῆς Κρήτης.

2. Πόλεις τῆς Κρήτης.—Αἱ πόλεις τῆς Κρήτης ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Δωριέων ἦσαν πολλαί· αἱ μεγαλύτεραι δὲ καὶ δυνατώτεραι ἦσαν ἡ Κνωσὸς καὶ ἡ Γόρτυς, ἥτις ἦτο εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Μεσαρᾶς· ὕστερον ἀπὸ αὐτὰς ἡ σπουδαιότερα πόλις ἦτο ἡ Κυδωνία, ἥτις ἔκειτο ἐκεῖ ὅπου τὰ σημερινὰ Χανία· ἡ Λύκιος, ἥτις ἔκειτο εἰς τοὺς πρόποδας τῆς Δίκτης, δὲν ἦτο μὲν τόσον σπουδαία, ἀλλὰ διεκρίνετο διὰ τὴν γενναιότητα τῶν κατοίκων της καὶ τὴν ὀχυρὰν θέσιν της.

3. Αἱ τάξεις τῶν κατοίκων ἐν Κρήτῃ.—Οἱ κάτοικοι τῆς Κρήτης ἦσαν διηρημένοι εἰς τρεῖς τάξεις:

Πρῶτη ἦτο ἡ τάξις τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν· αὐτὴν ἀπετέλουν οἱ Δωριεῖς καὶ οἱ παλαιότεροι ἐν Κρήτῃ εὐγενεῖς, οἵτινες ἀνηνῶθησαν μὲ τοὺς κατακτητάς. Οὗτοι ἐνησχολοῦντο εἰς τὴν διοίκησιν τῶν κοινῶν ἢ κατεγίνοντο εἰς τὰ πολεμικά.

Δευτέρα ἦτο ἡ τάξις τῶν περιοίκων ἢ ὑπηκόων· αὐτοὶ ἦσαν οἱ παλαιότεροι κάτοικοι τῆς νήσου, οἱ ὁποῖοι δὲν ἔκαμν ἀντίστασιν εἰς τοὺς Δωριεῖς, κατῴκουν δὲ εἰς τοὺς ἀ-

γρούς ἢ εἰς τὰς πόλεις, ἰδίως εἰς τὰς μικροτέρας· ἐκαλλιέρ-
γουν τὰ κτήματά των ἢ κατεγίνοντο εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν
ναυτιλίαν καὶ εἰς διαφόρους τέχνας· ἔδιδον δὲ φόρον τινὰ εἰς τὴν
πολιτείαν, ἀλλὰ δὲν ἐλάμβανον μέρος εἰς τὴν διοίκησιν αὐτῆς.

Τρίτην τάξιν ἀπετέλουν οἱ δοῦλοι· οὗτοι ἦσαν δύο εἰδῶν:

- 1) οἱ *μνωῖται*, οἵτινες ἦσαν δοῦλοι τῆς πολιτείας καὶ ἐκαλ-
λιέργουν τοὺς ἀγρούς, οἱ ὅποιοι ἀνήκον εἰς τὸ δημόσιον καὶ
- 2) οἱ *ἀφαμιῶται* ἢ *κλαρωῖται*, οἵτινες ἦσαν ἰδιαίτεροι δοῦλοι
τῶν Δωριέων καὶ ἐκαλλιέργουν τὰ κτήματα τῶν κυρίων των.

4. Πολίτευμα τῶν Κρητῶν.—Ἡ Κρήτη κατὰ τοὺς
χρόνους τῶν Δωριέων ἀπετέλει πολλὰ κράτη, περισσότερα
τῶν 40. Ἐκαστον δὲ κράτος εἶχεν ἰδιαιτέρους νόμους, ἰδίους
ἄρχοντας καὶ ἰδιαίτερα νομίσματα· ἀλλὰ τὰ πολιτεύματα
τῶν κρατῶν τούτων ὁμοιάζον μεταξύ των, ἦσαν δὲ ἀριστο-
κρατικά. Τὴν ἀνωτάτην ἀρχὴν εἶχον οἱ *κόσμοι*, 10 τὸν ἀ-
ριθμὸν εἰς τὰς πλείστας πόλεις, οἵτινες ἀπὸ ἀρχαίας ἐπιφα-
νεῖς οἰκογενεῖας καταγόμενοι, ἐξελέγοντο κατ' ἔτος ὑπὸ τῶν
ἐλευθέρων πολιτῶν. Ὅσοι ἀπὸ τοὺς κόσμους διερίνοντο κατὰ
τὸ διάστημα τῆς ἀρχῆς αὐτῶν, ἐγίνοντο μέλη τῆς βουλῆς καὶ
ἐλέγοντο *γέροντες*· ὡς τοιοῦτοι ἦσαν ἰσόβιοι καὶ ἀνεύθυνοι,
παρέχοντες τὰς συμβουλὰς αὐτῶν εἰς τοὺς κόσμους καὶ ἐξε-
λέγοντες τὰς πράξεις των. Οἱ δὲ ἐλεύθεροι πολῖται συνήρ-
χοντο εἰς *ἐκκλησίαν*, διὰ νὰ ἐπικυρώσουν τὰς ἀποφάσεις τῶν
γερόντων⁽¹⁾.

5. Ἀνατροφὴ τῶν παίδων.—Οἱ παῖδες τῶν ἐλευ-
θέρων πολιτῶν μέχρι τοῦ δεκάτου ὀγδόου ἔτους τῆς ἡλικίας
αὐτῶν διέμενον εἰς τὰς οἰκίας τῶν πατέρων των. Ἀνετρέ-

(1) Ἀργότερον ἡ ἐκκλησία ἔλαβε πολὺ περισσότερα δικαιώματα·
αὕτη ἀπεφάσισε περὶ τῶν σπουδαίων ὑποθέσεων· ἐκτελεσταὶ δὲ τῶν ἀπο-
φάσεων αὐτῆς ἦσαν οἱ κόσμοι· ἡ ἐξουσία δὲ τούτων ὡς καὶ τῶν γερόντων
πολὺ ἠλαττώθη.

φαντο δὲ μὲ σκληραγωγίην· ἐφόρουσαν τὰ ἴδια ἐνδύματα τὸν χειμῶνα καὶ τὸ θέρος, καὶ συνήθιζον νὰ ὑποφέρωσι τὴν πείναν καὶ τὴν δίψαν. Ἐμάθησαν τοὺς νόμους, τοὺς ὕμνους τῶν θεῶν καὶ ποιήματα, τὰ ὁποῖα ἐξύμουν τὰ κατορθώματα τῶν ἡρώων καὶ μεγάλων ἀνδρῶν.

Ὅτε οἱ παῖδες ἐγίνοντο 18 ἐτῶν, τότε νέοι ἀπὸ τὰς σπουδαιτέρας οἰκογενείας συνήθροίζον αὐτοὺς εἰς ἀγέλας. Τὰς ἀγέλας ταύτας διήθθυνεν ὁ πατήρ τοῦ νέου ἐκείνου, ὅστις συνήθροισεν αὐτοὺς· οὗτος ὠνομάζετο ἀγελάτης· ὠδήγει τοὺς νέους εἰς τὸ κυνήγιον, εἰς τὸ τρέξιμον, εἰς τὴν ἄσκησιν τῶν δπλων, καὶ ἐνίοτε εἰς τὸ νὰ συνάπτωσι πλαστὰς μάχας μεταξὺ τῶν ἐτιμῶρει τοὺς ἀκνηροὺς καὶ ἀμελεῖς, καὶ ἐβράβευε τοὺς προθύμους.

6. Συσσίτια.—Οἱ Δωριεῖς ἐν Κρήτῃ κατεγίνοντο εἰς τὰ ὄπλα καὶ ἔζων ὡς στρατιῶται· ἂν καὶ εἶχον ἰδιαιτέρας οἰκίας δὲν ἔμενον συνήθως εἰς αὐτάς. Συνηνωμένοι εἰς ἑμάδας, τὰς λεγομένας εἰταιρείας, ἔτρωγον εἰς κοινὰ γεύματα, ἅτινα ὠνομάζοντο ἀνδρείαι.

Ταῦτα ἤρχιζον μὲ προσευχάς· προσέφερον δὲ ραγητὸν πρῶτον εἰς τοὺς ξένους, ἔπειτα εἰς τὸν ἄρχοντα τοῦ ἀνδρείου. Μετὰ τὸ γεῦμα ἐσκέποντο περὶ τῶν δημοσίων ὑποθέσεων, διηγοῦντο τὰ κατορθώματα τῶν προγόνων καὶ παρεκίνοῦσαν τοὺς νέους εἰς τὴν ἀνδρείαν.

7. Οἱ νόμοι τῆς Κρήτης.—Τοιοῦτον ἦτο τὸ πολίτευμα τῶν Δωριέων ἐν Κρήτῃ. Οἱ Κρηῖτες ἐθαυμάζοντο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων διὰ τοὺς νόμους αὐτῶν· καὶ ὅλων μὲν τῶν πόλεων οἱ νόμοι ἐπήνουντο, ἀλλὰ καλύτεροι ἀπὸ ὅλους ἐθεωροῦντο οἱ νόμοι τῆς Γόρτυνος. Σήμερον δὲ γνωρίζομεν ἐν μέρος ἀπὸ τοὺς ἀρίστους αὐτοὺς νόμους. Εὐρέθη τοῦτο γεγραμμένον (πιθανῶς κατὰ τὸ 600 π. Χ.) εἰς πλάκας ἐκτισμένας εἰς ἐν οἰκοδόμημα ἀρχαῖον τῆς πόλεως ταύτης.

8. Προόδος τῆς Κρήτης εἰς τὸν πολιτισμόν.—

Ἐν Κρήτῃ προώδευσαν τότε πάλιν αἱ τέχναι. Ὁ Δίπποιρος καὶ ὁ Σκύλλις εἶναι οἱ πρῶτοι περιφημοὶ κατασκευασταὶ (περὶ τὸ 580 π. Χ.) μαρμαρίνων ἀγαλμάτων· ἡ τέχνη αὐτῶν ἔγινεν ὀνομαστή εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα. Καὶ ἄλλοι δὲ καλλιτέχναι Κρήτες κατασκεύασαν τότε διάφορα ἀγάλματα καὶ οἰκοδομήματα εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος.

Καὶ ποιηταὶ δὲ ἀνεπάνησαν τότε ἐν Κρήτῃ· τοιοῦτος ἦτο ὁ Θαλήτας, ὅστις ἦτο ποιητὴς καὶ νομοθέτης· οὗτος προσεκληθὴ εἰς τὴν Σπάρτην, ὅπου ἐπανάφερε τὴν τάξιν καὶ τὴν ἁμόνοιαν. Ἄλλος ποιητὴς ἦτο ὁ Ριανός, ὅστις ἔψαλε τοὺς Μεσσηνιακοὺς πολέμους.

Καὶ ἄλλοι πρὸς τούτοις μάντιες καὶ ἱερεῖς διεκρίθησαν ἐν τῇ πατρίδι ἡμῶν· μετὰξὺ αὐτῶν ἐλέγετο καὶ ὁ Ἐπιμενίδης· οὗτος ἦτο σοφὸς ἀνὴρ καὶ ἐγνώριζε καλύτερον ἀπὸ κάθε ἄλλον, πῶς πρέπει νὰ γίνηται ἡ λατρεία τῶν θεῶν. Αὐτὸς προσεκληθὴ ἀπὸ τὸν Σόλωνα εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ κατέστησε τοὺς θεοὺς εὐνοικοὺς πάλιν εἰς τὴν πόλιν, κατὰ τῆς ὁποίας εἶχον ὀργισθῆ, καὶ κατέπαυσε τὰ μῖση καὶ τὰς διχονοίας μετὰξὺ τῶν Ἀθηναίων.

9. Ἐμφύλιοι πόλεμοι καὶ παρακμὴ τῆς Κρήτης.

— Κατὰ τὴν Δωρικὴν ταύτην ἐποχὴν αἱ κυριώταται πόλεις τῆς νήσου ἤρχισαν μὲ τὸν καιρὸν νὰ πολεμῶσι μετὰξὺ των, χωρὶς νὰ εἶναι καμμία τόσον ἰσχυρά, ὥστε νὰ ὑποτάξῃ τὰς ἄλλας. Ἰδίως ἡ Κνωσὸς καὶ ἡ Γόρτυς ὅτε ἠνούντο, κατῴρθωνον νὰ ὑποτάξωσιν ὅλην τὴν νῆσον· συχνάκις ὁμοῦς ἐπολέμουν μετὰξὺ των, καὶ τότε ἡ νῆσος διηρεῖτο εἰς δύο στρατόπεδα· ἐκείνο δὲ ἀπὸ τὰ δύο ἐνίκα, μὲ τὸ ὅποιον ἤθελε συμμαχήσει ἢ ἰσχυρὰ Κυδωνία ⁽¹⁾.

(1) Εἰς τοιοῦτους πολέμους κατεστράφη καὶ ἡ ἰσχυρὰ πόλις Λύκτος. Αὕτη πολλάκις ἐπολέμει μὲ τὰς πρῶτας πόλεις τῆς νήσου· μετὰ τῆς Κνωσοῦ δὲ πάντοτε εὐρίσκειτο εἰς πόλεμον. Ὅτε δὲ τῷ 220 π. Χ. συνε-

Οἱ Κρήτες ἐνόησαν ἐπὶ τέλος τὰ κακὰ τὰ ὅποια ἔφερον οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι, καὶ δι' αὐτὸ συνεφώνησαν μεταξύ των, ὅταν ἐξωτερικός τις ἐχθρὸς ἐπέρχηται κατ' αὐτῶν, νὰ συνενώνωνται πρὸς ἀπόκρουσιν αὐτοῦ· ὁ σύνδεσμος οὗτος ὠνομάζετο *συγκρητισμός*. Ἀμα ὁμοῦς ὁ ἐχθρὸς ἐξέλειπεν, οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι ἤρχιζον ἐκ νέου.

Εἰς αὐτοὺς τοὺς πολέμους κατέστρεφον τὰς δυνάμεις των

φώνησαν ἡ Κνωσὸς καὶ ἡ Γόρτυς, ὑπέταξαν ὅλην τὴν Κρήτην ἐκτὸς τῆς Λύκτου· διὰ τοῦτο ἀπεφάσισαν νὰ τὴν καταστρέψωσι καὶ συνενώσαντες ὅλους τοὺς Κρήτας ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν των ἐπέβηον ἐναντίον τῆς πόλεως ταύτης. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἕνεκα μικρᾶς αἰτίας διηρέθησαν οἱ σύμμαχοι καὶ μέρος αὐτῶν προσετέθη μὲ τούς Λυκτίους. Καὶ αὐτοὶ οἱ Γορτύνιοι διηρέθησαν εἰς δύο μέρη· οἱ γηροντότεροι μὲ τούς Κνωσίους καὶ οἱ νεώτεροι μὲ τούς Λυκτίους. Ἀλλὰ οἱ γηροντότεροι Γορτύνιοι καταλαμβάνουσι τὴν ἀκρόπολιν τῆς πόλεως των καὶ ἐξορίζουσι ἐν μέρος ἐκ τῶν νεωτέρων, φονεύουσι τοὺς ἄλλους καὶ παραδίδουσι τὴν πόλιν εἰς τοὺς Κνωσίους.

Μίαν δ' ἡμέραν οἱ Λυκτίοι ἐξῆλθον ἅπαντες ἐκ τῆς πόλεως των, διὰ νὰ λεηλατήσωσι τὴν χώραν τῶν ἐχθρῶν· οἱ Κνωσίοι, οἵτινες εἶχον καλέσει εἰς βοήθειάν των 1000 Αἰτωλοὺς, μαθόντες ὅτι ἡ Λύκτος εἶχε μείνει ἄνευ ὑπερασπιστῶν, ἐπέβηον ἀμέσως κατ' αὐτῆς, τὴν ἐκυρίευσαν καὶ ἐπερμήσαν τοὺς παῖδας καὶ τὰς γυναῖκας τῶν Λυκτίων εἰς τὴν Κνωσόν. Ἐπειτα ἐβάλαν πῦρ εἰς τὴν πόλιν, τὴν κατέστρεψαν ἐντελῶς καὶ ἀνεχώρησαν. Οἱ Λυκτίοι ἀπ' οὗ ἐπανήλθον καὶ εἶδον τὸσον μεγάλην καταστροφήν, κατελήθησαν ἀπὸ σφόδραν λύπην· κανεὶς δὲν εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν εἰς τὴν ὅποιαν μόνον ἐρείπια ἦσαν· ἀπ' οὗ περιήλθον περὶ αὐτῆς καὶ ἔκλαυσαν διὰ τὴν τύχην των, κατέβηον εἰς τὴν πόλιν Λάτιπαν. Ἐκεῖ ἔγιναν δεκτοὶ μὲ μεγάλην προθυμίαν· ἀπὸ ἐκεῖ ἐξηκολούθησαν μὲ τοὺς συμμαχοὺς των τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Κνωσοῦ. Ἐξῆτησαν δὲ καὶ τὴν βοήθειαν τῶν Ἀχαιῶν καὶ τῶν Μακεδόνων· οὗτοι ἐστειλαν εἰς αὐτοὺς 700 ἄνδρας, μὲ τοὺς ἑκείτους καταρθῶσαν νὰ πολιορκήσωσι τὴν Κυδονίαν καὶ τὰς ἄλλας συμμαχοὺς μὲ τοὺς Κνωσίους πόλεις, καὶ ἠνάγκασαν αὐτὰς νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν συμμαχίαν μετὰ τῆς Κνωσοῦ. Ἡ Λύκτος ἀνφιλοδομήθη, ὁ δὲ πόλεμος ἐξηκολούθησεν ἀκόμη ἐπὶ τινα χρόνον.

οὐ Κρήτες· ἐν ᾧ ἡ ἄλλη Ἑλλάς ἔκαμνε τόσον μεγάλας προόδους εἰς τὰ γράμματα καὶ τὰς τέχνας καὶ ἐπεχείρησε τόσον μεγάλους πολέμους, οἱ Κρήτες ἔνεκα τῶν διχονοιῶν τῶν ἔμειναν ξένοι πρὸς ὅλα ταῦτα. Ἐν ᾧ ἡ Κρήτη πρώτη ἀπὸ τὰς Ἑλληνικῆς χώρας προώδευσε, ἔπειτα ἔμεινε στάσιμος, ὅτε ἤχμασεν ἡ λοιπὴ Ἑλλάς. Οἱ Κρήτες χωρὶς νὰ φροντίζωσι διὰ τὰ γινόμενα εἰς τὴν ἄλλην Ἑλλάδα, ἐξηκολούθουν τοὺς μεταξύ τῶν πολέμους καὶ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν μετέβαινον εἰς ξένας χώρας ὡς μισθοφόροι, καὶ ὡς τοιοῦτοι ἐπολέμουν μαζί μὲ ἐκείνους, οἵτινες τοὺς ἐπλήρωνον ἦσαν δὲ οἱ Κρήτες ἐπιτηδαιοὶ τοξόται καὶ σφενδονῆται. Πολλάκις δὲ συνέπεσε μισθοφόροι Κρήτες νὰ εὐρίσκωνται μεταξύ τῶν δύο πολεμούντων μερῶν καὶ νὰ μάχωνται πρὸς ἀλλήλους.

Περὶ ἀνῆλθης. — Οἱ Δωριεῖς ἐλθόντες εἰς Κρήτην κατέλαβον αὐτήν. Διηροῦντο δὲ εἰς 3 τάξεις· τοὺς ἐλευθέρους, τοὺς περιδίκους καὶ τοὺς δούλους· οὗτοι δὲ ἦσαν δύο εἰδῶν, οἱ μνωῖται καὶ οἱ ἀραμωῖται. Ἀνωτάτη ἀρχὴ ἦσαν οἱ κόσμοι, 10 συνήθως τὸν ἀριθμὸν, ἐκ τῶν ὁποίων ἐλαμβάνοντο τὰ μέλη τῆς βουλῆς ἡ δὲ ἐκκλησία ἀπετελεῖτο ἐκ τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν. Τούτων οἱ παῖδες ἀνετρέφοντο μὲ σκληραγωγίαν καὶ ἀπὸ τοῦ 18 ἔτους τῆς ἡλικίας τῶν συνήρχοντο εἰς ἀγέλας καὶ ὁμοῦ ἐγυμνάζοντο· γινόμενοι δὲ ἄνδρες ἔζων στρατιωτικῶς καὶ ἔτρωγον ὁμοῦ. Καὶ νόμους δὲ ἀρίστους ἔσχε τότε ἡ Κρήτη καὶ ἄνδρας ὀνομαστοὺς ἀνέδειξε, καλλιτέχνας, ποιητὰς, νομοθέτας, ἱερεῖς καὶ μάντις. Ἀλλὰ οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι ἐπέφερον τὴν στασιμότητα τῆς Κρήτης εἰς τὸν πολιτικὸν, ἐν ᾧ ἡ λοιπὴ Ἑλλάς διεκρίνετο διὰ τὰ ἀθάνατα αὐτῆς ἔργα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Η ΚΡΗΤΗ ΥΠΟ ΤΟΥΣ ΡΩΜΑΙΟΥΣ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥΣ

1. Αἴτια τῆς ὑποταγῆς.— Ἐν ᾧ οἱ Κρῆτες κατέτριβον τὰς δυνάμεις των εἰς ἐμφυλίους πολέμους, ἡ Ῥώμη ἀφ' οὗ ὑπέταξε τὴν Ἰταλίαν ὅλην, κατώρθωσε νὰ ὑποτάξῃ τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν κυρίως Ἑλλάδα τῷ 146 π. Χ.

Ἡ Ῥώμη ἀφ' οὗ κατέλαβε τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα ἤθελε νὰ κυριεύσῃ καὶ τὴν Κρήτην, διότι ἡ κατάκτησις αὐτῆς θὰ διηκούλυε τοὺς Ῥωμαίους νὰ ἐξακολουθήσουν τοὺς πολέμους καὶ νὰ ἐπεκτείνωσι τὸ κράτος των ἀκόμη περισσότερον εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Ἀφρικὴν. Κατάλληλον δὲ ἀφορμὴν πρὸς καθυπόταξιν τῆς Κρήτης παρέσχον ἰδίως οἱ πειραταὶ.

Ἀφ' οὗ δηλαδὴ ἐνικήθησαν ἡ Ἑλλάς καὶ ἄλλαι χῶραι ἀπὸ τοὺς Ῥωμαίους καὶ διελύθησαν οἱ στόλοι τῶν κρατῶν ἐκείνων, πολλοὶ ναυτικοὶ οἵτινες ὑπηρετοῦν εἰς τοὺς στόλους τούτους, συνεσωρεύθησαν εἰς τὰ τραχεὰ καὶ βραχῶδη παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (1) κατασκευάσαντες δὲ πλοῖα πολλὰ καὶ ἀποκτήσαντες μεγάλην δύναμιν, ἐλήστευον τὰ διαπλέοντα τὴν Μεσόγειον θάλασσαν ἐμπορικὰ πλοῖα, ἐλεηλάτουν τὰς παραλίας, ἐκυρίευσον καὶ διήρπαζον τὰς πόλεις, καὶ ἠχμαλώτιζον τοὺς κατοίκους, τοὺς ὁποίους διὰ νὰ ἐλευθερώσωσιν ἐζήτουσαν πολλὰ χρήματα. Οἱ Κρῆτες συνηνώθησαν μὲ τοὺς πειρατὰς τούτους, καὶ τὰ παράλια τῆς νήσου ἐχρησίμειυσον ὡς καταφύγια τῶν πειρατῶν.

2. Νίκη τῶν Κρητῶν.— Ταύτην τὴν ἀφορμὴν καὶ ἄλλας εὐραῦσα ἡ Ῥώμη ἔστειλε τῷ 74 π. Χ. μὲ στόλον ἰσχυ-

(1) Αὕτη εἶναι χερσόνησος τῆς Ἀσίας εἰς τὰ βορειοανατολικά τῆς Κρήτης κειμένη.

ρὸν τὸν στρατηγὸν *Μάρκον Ἀντώνιον* οὗτος ἐνόμιζεν ὅτι μὲ μεγάλην εὐκολίαν θὰ νικήσῃ τοὺς Κρητας διὰ τοῦτο ἔφε-
ρεν ἐπὶ τῶν πλοίων του περισσοτέρας ἀλύσεις διὰ νὰ δέσῃ μὲ
αὐτάς τοὺς αἰχμαλώτους παρὰ ὄπλα. Ἀλλὰ οἱ Κρητες ἐπῆλ-
θον μὲ τὰ πλοῖά των ἐναντίον αὐτοῦ καὶ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν
τοῦ Λασθένου καὶ τοῦ Πανάρου τὸν ἐνίκησαν ἐν ναυμαχίᾳ. Αἱ
δὲ ἀλύσεις τὰς ὁποίας ἔφερον, ἐχρησίμευσαν εἰς τοὺς Κρητας
διὰ νὰ κρεμάσωσι τοὺς Ῥωμαίους ἀπὸ τοὺς ἰστούς τῶν ἰδίων
των πλοίων, οἵτινες οὕτως ἐπανῆλθον ἐν θριάμβῳ εἰς τοὺς λι-
μένας των. Τὸν δὲ Ἀντώνιον ὠνόμασαν οἱ Ῥωμαῖοι «Κρη-
τικὸν» περιπαίζοντες αὐτὸν διὰ τὴν τοιαύτην ἀποτυχίαν τῆς
ἐκστρατείας του.

3. Πρεσβεία τῶν Κρητῶν εἰς Ῥώμην.—Οἱ Κρη-
τες βλέποντες ὅτι ἡ Ῥώμη θὰ ἐξεδικεῖτο διὰ τὸ πάθημά της,
ἔπεμφαν εἰς αὐτὴν 30 ἄνδρας ἐπιφανεῖς διὰ νὰ ἀποτρέψωσι
τὸν κίνδυνον. Ἀλλ' ἡ πρεσβεία ἐπέστρεψεν ἄπρακτος, οἱ δὲ
Ῥωμαῖοι ἐζήτησαν νὰ παραδώσουν εἰς αὐτοὺς οἱ Κρητες τὸν
Λασθένην καὶ Πανάρην, ὅλα τὰ πλοῖά των, τοὺς Ῥωμαίους
αἰχμαλώτους καὶ 300 ὄμηρους καὶ νὰ πληρώσωσι 4000 τά-
λαντα (ἰσοδυναμοῦντα πρὸς 150 περίπου ἑκατομμύρια σημε-
ρινῶν δραχμῶν).

4. Κατάκτησις τῆς Κρήτης.—Ἐπειδὴ οἱ Κρητες
δὲν ὑπήκουσαν εἰς ταῦτα, ἔστειλαν οἱ Ῥωμαῖοι τὸν στρατηγὸν
αὐτῶν *Μετέλλου* διὰ νὰ ὑποτάξῃ τὴν νῆσον· οὗτος ἀπεβιβάσθη

69 πλησίον τῆς Κυδωνίας τῷ 69 π. Χ.

π. Χ. Ὁ πόλεμος ἦτο μακρὸς καὶ φοβερός. Ὁ Λασθένης καὶ
ὁ Πανάρης εἶχον συναθροίσει 24 χιλιάδας ἀνδρῶν· μὲ αὐτάς
συνῆψαν μάχην πλησίον τῆς Κυδωνίας πρὸς τοὺς Ῥωμαίους
ἀλλ' ἐνίκηθησαν. Μετὰ τοῦτο οἱ Ῥωμαῖοι ἐπολιόρκησαν τὴν
Κυδωνίαν καὶ μετὰ στενὴν πολιορκίαν ἠνάγκασαν αὐτὴν εἰς
παράδοσιν· ἀφ' οὗ δ' ἐπῆλθον κατὰ τῆς Κνωσοῦ καὶ κατέλα-
βον αὐτήν, ἔγιναν κύριοι τῆς Λύκτου καὶ πλείστων ἄλλων

πόλεων. Οἱ Κρήτες ὁμῶς ἀνθίσταντο μὲ μεγάλην γενναϊότητα, ὥστε ὁ Μέτελλος ἠναγκάζετο ἐπὶ δύο ἔτη νὰ πολιορκῇ πόλεις ἰσχυρὰς καὶ νὰ μάχεται ἐναντίον ἐχθρῶν ἐπιτηδείων καὶ ἀνδρείων. Τοῦτο παρώξυνε τὸν Μέτελλον, ὅστις ἦτο σκληρὸς ἀνὴρ· ἐκάλυψε τὴν νῆσον μὲ ἐρείπια καὶ μετεχειρίζετο τοὺς αἰχμαλώτους μὲ τόσῃ σκληρότητι, ὥστε πολλοὶ Κρήτες προετίμων νὰ αὐτοκτονῶσι παρά νὰ πέσωσιν εἰς τὰς χεῖράς του.

Ἐν τῷ μεταξύ ἦλθεν εἰς τὰς Ἑλληνικὰς θαλάσσας ὁ Πομπήιος, ἄλλος Ῥωμαῖος στρατηγός, διὰ νὰ καταστρέψῃ τοὺς πειρατάς. Ἐπειδὴ δὲ ἔμαθον οἱ Κρήτες, ὅτι μετεχειρίζετο μὲ ἐπιεικίαν τοὺς ὑποτασσομένους, ἔστειλαν πρέσβεις πρὸς αὐτὸν καὶ τὸν παρεκάλεσαν νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν νῆσον καὶ νὰ καταλάβῃ αὐτήν.

Ὁ Πομπήιος ἐπέισθη εἰς τὰς παρακλήσεις τῶν Κρητῶν καὶ ἔγραψεν εἰς τὸν Μέτελλον νὰ μὴ πολεμῇ πρὸς τοὺς Κρήτας καὶ νὰ φύγῃ ἐκ τῆς νήσου· ἔστειλε δὲ ἓνα ὑποστράτηγόν του, τὸν Ὀκταβίου, διὰ νὰ καταλάβῃ τὰς πόλεις αὐτῆς. Ὁ Μέτελλος ὁμῶς δὲν ὑπήκουσεν εἰς τὸν Πομπήιον, ἀλλ' ἐξηκολούθησε μὲ μεγαλυτέραν σκληρότητα τὸν πόλεμον, καὶ ἠναντιώθη καὶ κατὰ τοῦ Ὀκταβίου, ὅστις συναθροίσας μικρὸν στρατὸν ἠνώθη μετὰ τῶν Κρητῶν.

Ἡ Ἰεράκτινα ἦτο ἡ τελευταία πόλις, ἣτις ἀντέστη κατὰ τοῦ Ῥωμαίου στρατηγοῦ. Μετὰ τὴν πολιορκίαν καὶ ἄλωσιν αὐτῆς ὁ Λασθένης ἠναγκάσθη νὰ συνθηκολογήσῃ, ἣ δὲ Κρήτη μετὰ τριῶν ἐτῶν ἀγῶνας ὑπετάγη εἰς τοὺς Ῥωμαίους τῷ 67 π. X.

67

5. Διοίκησις τῆς Κρήτης. — Μετὰ τὴν κατάκτησιν π. X. τῆς Κρήτης οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι κατέπαυσαν, ἣ δὲ νῆσος διωκεῖτο κατὰ τοὺς Ῥωμαίους νόμους ὑπὸ Ῥωμαίου στρατηγοῦ διαμένοντος εἰς τὴν Γόρτυνα, ἣτις ἔγινε πολὺ μεγάλη πόλις· Ῥωμαϊκὴ δὲ φρουρὰ ἐστάλη εἰς τὴν Κνωσόν.

6. Διάδοσις τοῦ Χριστιανισμοῦ.—Κατὰ τοὺς χρό-
νους κατὰ τοὺς ὁποίους ἡ Κρήτη ἦτο ὑποτεταγμένη εἰς τοὺς
Ῥωμαίους, διεδόθη εἰς τὴν νῆσον ὁ Χριστιανισμὸς διὰ τοῦ Ἀ-
ποστόλου Παύλου καὶ τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Τίτου, ὅστις ἐγέ-
νετο καὶ ὁ πρῶτος ἐπίσκοπος Κρήτης ἐν Γόρτυνι. Ἡ χριστια-
νικὴ δὲ θρησκεία διεδόθη ταχέως εἰς τὴν νῆσον.

**7. Ἡ Κρήτη μέρος τῆς Βυζαντιακῆς αὐτοκρα-
τορίας.**— Ὅτε κατὰ τὸ 390 μ. Χ. τὸ Ῥωμαϊκὸν κράτος
διηρέθη εἰς δύο μέρη καὶ τὸ μὲν Δυτικὸν εἶχε πρωτεύουσαν τὴν
Ῥώμην, τὸ δὲ Ἀνατολικὸν τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἡ
Κρήτη ἀπετέλεσε μέρος τοῦ Ἀνατολικοῦ κράτους. Τὸ Ἀνατο-
λικὸν δὲ κράτος, ὅπερ ὠνομάζετο Βυζαντιακὴ αὐτοκρατορία,
ταχέως ἐξελληνίσθη, καὶ ἡ Κρήτη ἐξηκολούθησεν ἐπὶ 500
σχεδὸν ἔτη νὰ ἀποτελῇ μέρος τῆς Ἑλληνικῆς ταύτης αὐτο-
κρατορίας.

Περίληψις.— Οἱ Ῥωμαῖοι ἐπιθυμοῦντες νὰ καθυπο-
τάξωσι τὴν Κρήτην εὗρον κατάλληλον ἀφορμὴν, διότι
οἱ Κρηῖτες συνηνώθησαν μετὰ τῶν πειρατῶν· διὰ τοῦτο
ἐπεμψαν τὸν Μ. Ἀντώνιον, ὅστις ἐνίκηθη Ἀφ' οὗ δὲ
πρεσβεῖα τῶν Κρητῶν, ἦτις ἐπέμφθη εἰς τὴν Ῥώμην, ἐ-
πανῆλθεν ἄπρακτος, οἱ Ῥωμαῖοι ἔστειλαν τὸν Μέτελλον
(τῷ 69 π. Χ.), ὅστις νικήσας τοὺς Κρηῖτας πλησίον τῆς
Κυδωνίας ἐκυρίευσεν τὴν μίαν μετὰ τὴν ἄλλην τὰς πό-
λεις τῆς νήσου καὶ μὲ μεγάλην σκληρότητα ἐφέρετο πρὸς
τοὺς κατοίκους. Διὰ τοῦτο οἱ Κρηῖτες ἔστειλαν πρέσβεις
πρὸς τὸν Πομπήιον, μὲ τοὺς ὁποίους παρέδιδον εἰς αὐτὸν
τὴν νῆσον. Δι' αὐτοῦ ὅμως οὐδὲν κατώρθωσαν, διότι ὁ Μέ-
τελλος ἐξηκολούθει τὸν πόλεμον, ἕως ὅτου ὑπέταξεν ὅλην
τὴν Κρήτην (τῷ 67 π. Χ.). Ἐν ᾧ δὲ ἡ Κρήτη ἦτο ὑπὸ
τοὺς Ῥωμαίους, διεδόθη ὁ Χριστιανισμὸς εἰς τὴν νῆσον.
Ὅτε δὲ τὸ Ῥωμαϊκὸν κράτος διηρέθη εἰς Ἀνατολικὸν
καὶ Δυτικὸν, ἡ Κρήτη ἀπετέλεσε μέρος τοῦ Ἀνατολικοῦ,
ἦτοι τῆς Αὐτοκρατορίας τοῦ Βυζαντίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

Η ΚΡΗΤΗ ΥΠΟ ΤΟΥΣ ΑΡΑΒΑΣ

Οι κάτοικοι τῆς Ἀραβικῆς χερσονήσου τῆς Ἀσίας ὀνομαζόμενοι Ἀραβες, ὀπαδοὶ τοῦ Μωάμεθ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ κατέκτησαν πολλὰς χώρας καὶ ἱδρυσαν μέγα κράτος. Ἀπέκτησαν δὲ πολλὰ πλοῖα, μὲ τὰ ὁποῖα ἐλεηλάτουν τὰς παραλίους χώρας τῆς Μεσογείου θαλάσσης. Ἐκ τῶν Ἀράβων τούτων εἰς συνήθροισε 40 πλοῖα καὶ ἦλθε τῷ 834 μ. Χ. εἰς Κρήτην⁽¹⁾. Οἱ ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν τοῦ Ἀραβὸς πειρατῆ ἐλεηλάτησαν τοὺς ἀγρούς καὶ κατέστρεψαν τὰς πόλεις, ἐν ᾧ τοὺς κατοίκους ἔσφαζον ἢ ἠνάγκαζον νὰ γίνουιν μωαμεθανοί. Ἐκεῖ δὲ ὅπου κεῖται τὸ σημερινὸν Ἡράκλειον ἔκτισαν φρούριον ὀχυρόν, ὅπερ κατέστησαν πρωτεύουσάν των καὶ ὠνόμασαν Χάνδακα. Μαθόντες δὲ τὴν κατάκτησιν τῆς Κρήτης συνέρρευσαν πολλοὶ Ἀραβες ἐκ τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς· ἐκ τούτων ἐνισχύθησαν οἱ Ἀραβες τῆς Κρήτης καὶ κατασκευάσαντες πολλὰ πλοῖα ἐλεηλάτουν ὅλα τὰ παράλια καὶ τὰς νήσους τοῦ Βυζαντιτικοῦ κράτους, κατέστρεπον τὰς πόλεις, ἤρπαζον τοὺς κατοίκους αὐτῶν καὶ τοὺς ἐπώλουν ὡς δούλους.

Τόσον δὲ σπουδαία ἦτο ἡ ἀπώλεια τῆς Κρήτης διὰ τοὺς Βυζαντίους, ὥστε οὗτοι ἐξέπεμψαν τὴν μίαν μετὰ τὴν ἄλλην ἐξ μεγάλης ἐκστρατείας διὰ νὰ ἀνακτήσουν τὴν νῆσον· δυστυχῶς δὲ μὴ ἐνικῶντο πάντοτε ἀπὸ τοὺς Ἀραβας.

Περὶ ἰληψίς.— Οἱ Ἀραβες κατέκτησαν τὴν Κρήτην καὶ ἔκτισαν τὸν Χάνδακα. Μετὰ ταῦτα σχηματίσαντες μέγαν στόλον ἐλεηλάτουν ὅλα τὰ παράλια τοῦ Βυζαντιτικοῦ κράτους καὶ ἐνίκησαν τοὺς Βυζαντίους ἐξάκις.

(1) Οὗτος ὠνομαζέτο Ἀβού-Χάφς Ὀμάρ' ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐλέγετο Ἀπόχαφίς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄

ΑΝΑΚΤΗΣΙΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΥΠΟ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΩΝ

Τῷ 960 μ. Χ. ὁ *Νικηφόρος Φωκάς*, στρατηγὸς τοῦ Βυζαντίου, χωρὶς νὰ ἀποθαρρυνθῆ ἀπὸ τὰς προηγουμένας ἀποτυχίας, ἐπῆλθεν ἐναντίον τῶν Ἀράβων μὲ 3300 πλοῖα καὶ πολυάριθμον στρατόν· ἀποβίβασθεις δὲ πλησίον τοῦ Χάνδακος ἐπολιορκήσεν αὐτὸν στενωῶς, ἀφ' οὗ ἐνίκησε τοὺς Ἀραβας.

Ἀλλὰ τὸ προύριον τῶν Ἀράβων ἦτο πολὺ ἰσχυρόν, καὶ οἱ πολιορκούμενοι γενναίως ἠγωνίζοντο. Ὁ Νικηφόρος ὁμοῦ βοηθούμενος καὶ ὑπὸ τῶν Κρητῶν μετὰ ὀκτῶ μηνῶν πολιορκίαν ἐκυρίευσεν τὸν Χάνδακα δι' αἵματηρᾶς ἐφόδου (7 Μαρτίου 961 μ. Χ.). Ἀφ' οὗ δὲ ἐκρήμνισε τὰ τεῖχη του καὶ ὑπέταξε τοὺς Ἀραβας τῆς λοιπῆς νήσου, ἔκτισε πλησίον τοῦ Χάνδακος προύριον ὀχυρὸν, τὸ ὁποῖον ὠνόμασε *Τέμενος*. Ἐπειτα μετέφερον ἐνταῦθα πολλοὺς Ἕλληνας καὶ Ἀρμενίους, καὶ πρόσεκάλεσε τὸν ὄσιον πατέρα *Νίκωνα*, ὅστις ἔκτισε πολλὰς ἐκκλησίας, καὶ ἐπανάφερον εἰς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν τοὺς ἀπογόνους τῶν Κρητῶν ἐκείνων, οἵτινες εἶχον ἀναγκασθῆ νὰ γίνουσι μωαμεθανοί. Πρὸς τούτοις δὲ καὶ εὐγενεῖς οἰκογένειαι τοῦ Βυζαντίου ἦλθον μετὰ ταῦτα εἰς Κρήτην καὶ ἔλαβον μεγάλα κτήματα· αὗται μὲ τὸν καιρὸν ἔγιναν ἐντελῶς κρητικαί, ἀπέκτησαν μεγάλην ἐπιρροήν καὶ διηύθυναν τὰς πράξεις τῶν λοιπῶν Κρητῶν.

Περίληψις. — Ὁ Φωκάς ἀνέκτησε τὴν Κρήτην ἀπὸ τῶν Ἀράβων, ἐπανάφερε τοὺς Κρητας εἰς τὸν Χριστιανισμόν καὶ μετέφερον εἰς τὴν νῆσον νέους ἀποίκους καὶ εὐγενεῖς ἐκ Βυζαντίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'

Η ΚΡΗΤΗ ΥΠΟ ΤΟΥΣ ΕΝΕΤΟΥΣ

1. Κατάκτησις τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν. —

Ἀπ' οὗ οἱ Φράγκοι κατέλαβον τὴν Κωνσταντινούπολιν τῷ 1204, διεμοιράσθησαν τὰς χώρας τοῦ Βυζαντιτικοῦ κράτους. Ἡ Κρήτη δὲ παρεχωρήθη εἰς τὸν Βονιφάτιον, ἓνα ἀπὸ τοὺς ἀρχηγούς τῶν Φράγκων. Παρὰ τούτου δὲ τὴν ἠγόρασαν οἱ Ἐνετοὶ (1), οἵτινες ἦλθον, τῷ 1206, μὲ 30 πλοῖα εἰς τὴν 1206 νῆσον ἠναγκάσθησαν ὁμως νὰ διεξαγάγωσι μακροὺς ἀγῶ-^{μ. X.}νας καὶ μόλις κατώρθωσαν, τῷ 1210, νὰ καταλάβωσιν αὐτήν.

2. Διανομὴ τῆς γῆς. — Ἡ Ἐνετία διετήρησεν ὡς πρωτεύουσαν τῆς νήσου τὸν Χάνδακα (τὸ Ἡράκλειον²), ὅπως ἦτο καὶ ἐπὶ τῶν Βυζαντιῶν διὰ νὰ κρατῆ δὲ ἀσφαλέστερον τὴν νῆσον ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῆς, ἔστειλεν Ἐνετοὺς νὰ κατοικήσωσιν ἐνταῦθα. Ἀπ' οὗ δὲ ἀφῆρεσεν ἀπὸ τοὺς ἐντοπίους τὰς περισσότερας τῶν γαιῶν, διῆρεσεν αὐτάς εἰς τρία μέρη· καὶ τὸ μὲν ἐν παρεχωρήθη εἰς τὸ Ἐνετικὸν κράτος, τὸ δεύτερον διηρέθη εἰς μερίδια, ἅτινα παρεχωρήθησαν εἰς τοὺς Ἐνετοὺς ἀποίκους μὲ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἐστρατεύωσιν ἐν καιρῷ

(1) Ἡ Ἐνετία κτισθεῖσα τῷ 152 μ. X. εἰς τὰ ΒΑ. τῆς Ἰταλίας ἐπὶ πολλῶν νησιῶν κατώρθωσε διὰ τοῦ ἐμπορίου αὐτῆς νὰ συναθροίσῃ πολλὰ πλοῖα, νὰ καταλάβῃ ἀρκετὸν μέρος τῆς ΒΑ. Ἰταλίας καὶ τῶν ἀπέναντι χωρῶν καὶ νὰ γίνῃ μεγάλη ναυτικὴ δύναμις. Κατὰ δὲ τὴν διανομὴν τοῦ Βυζαντιτικοῦ κράτους κατώρθωσε νὰ λάβῃ ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῆς πλείστας Ἑλληνικὰς χώρας.

(2) Ὁ Χάνδαξ ἔπειτα, ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ἐλέγετο Μεγάλον Κάλυτρον. Μετωνομάσθη δὲ Ἡράκλειον πρὸ 70 ἐτῶν, διότι κεῖται ἐπὶ τῆς θέσεως τῆς ἀρχαίας πόλεως Ἡρακλείου.

πολέμου⁽¹⁾ καὶ νὰ πληρώνωσι ποσόν τι εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον, καὶ τὸ τρίτον μέρος παρεχωρήθη εἰς τὴν δυτικὴν ἐκκλησίαν. Τότε ἐστάλησαν ἐπίσκοποι δυτικοὶ εἰς Κρήτην, τῆς ὁποίας οἱ ὀρθόδοξοι ἐπίσκοποι ἐξεδιώχθησαν. Μόνον δὲ ἱερεῖς ὀρθόδοξοι ἔμειναν ἐνταῦθα ⁽²⁾.

3. Ἐπαναστάσεις κατὰ τῶν Ἐνετῶν. — Εὐθύς ὡς ἦλθον ἐνταῦθα οἱ Ἐνετοί, ἤρχιταν οἱ Κρήτες μακροὺς καὶ αἱματηροὺς ἀγῶνας ἐναντίον τῶν ξένων κυριάρχων. Εἰς τοὺς ἀγῶνας τούτους εἶχον τὴν ἀρχηγίαν αἱ ἀρχοντικαὶ οἰκογένειαι, αἱ ὁποῖαι κατήγοντο ἐκ Βυζαντίου ἢ ἀνεδείχθησαν ἐξ αὐτῶν τῶν Κρητῶν.

Τῶν ἐπαναστάσεων δὲ τούτων ἀναφέρομεν μόνον τὰς σπουδαιστάτας.

1212 1. Ἐπανάστασις τῶν Ἀγιοστεφανιτῶν. — Τῷ 1212 οἱ Κρήτες ἐξηγέρθησαν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τῆς οἰκογενείας τῶν Ἀγιοστεφανιτῶν. Ὁ δὲ δοῦξ (δηλ. διοικητής) τῆς Κρήτης μὴ δυνάμενος νὰ καταβάλῃ τοὺς ἐπαναστάτας ἐζήτησε τὴν βοήθειαν τοῦ κυβερνήτου τῆς Νάξου· οὗτος κατ' ἀρχὰς μὲν ἐβοήθησε τοὺς Ἐνετούς, μετ' ὀλίγον δὲ ὡς ἐστράφη μὲ τὸ μέρος τῶν ἐπαναστατῶν καὶ μὲ τὴν βοήθειαν αὐτῶν, ἐνίκησε τὸν δοῦκα, τὸν ἠνάγκασε νὰ καταφύγῃ ἐνδεδυμένον γυναικεῖα ἐνδύματα εἰς τὸ φρούριον Τέμενος, τὸν ἐπολιοῦρχησεν ἐκεῖ καὶ ἔγινε κύριος τῆς νήσου. Ὡστε ἔγινεν ἀνάγκη νὰ ἔλθουν νέα στρατεύματα ἐξ Ἐνετίας· ταῦτα ἠλευθέρωσαν τὸν δοῦκα, ἀνέκτησαν τὸ Ἡράκλειον, καὶ ὑπεχρέωσαν τὸν κυβερνήτην τῆς Νάξου νὰ ἀποπλεύσῃ ἐκ Κρήτης τῷ 1214.

(1) Κατ' ἀρχὰς 500 περίπου Ἐνετικαὶ οἰκογένειαι ἦλθον εἰς Κρήτην, ἀλλὰ μετὰ ταῦτα ἦλθον καὶ ἄλλαι πολλαί.

(2) Αὐτοὶ ἐχειροτονοῦντο ἐν Κεφαλληνίᾳ καὶ ἀλλαγῶν. — Ὑπῆρξαν ὁμοῦς περιστάσεις κατὰ τὰς ὁποίας ἐπέτρεψεν ἡ Ἐνετία νὰ διαμείνωσιν ἐν Κρήτῃ ἐπ' ὀλίγον χρόνον ὀρθόδοξοι ἐπίσκοποι ἢ καὶ νὰ καταλάβωσιν ἐπισκοπὰς τινάς.

2. *Ἐπανάστασις Σκορδίλη καὶ Μελισσηῶν.* — Μετὰ 1217 τρία ἔτη αἱ καταπιέσεις τῶν Ἐνετῶν ὑπαλλήλων προεκάλεσαν νέαν ἐπανάστασιν· οἱ ἐπαναστάται κατώρθωσαν νὰ καταλάβωσι τὰ ἀνατολικά μέρη τῆς Κρήτης καὶ νὰ κατασφάξωσι τὸ πλεῖστον τοῦ στρατοῦ, ὅστις ἐστάλη ἐναντίον αὐτῶν. Ἡ δὲ Ἐνετία μὴ δυναμένη νὰ τοὺς νικήσῃ ἔκαμε συνθήκην, τῷ 1219, μὲ τοὺς ἀρχηγούς τῆς ἐπαναστάσεως Κωνσταντῖνον Σκορδίλην καὶ Μελισσηούς, διὰ τῆς ὁποίας παρεχώρησεν εἰς αὐτοὺς ἀρκετὰς γαίας καὶ ἄλλα προνόμια.

3. *Ἐπανάστασις Δρακοντοπούλλων.* — Μετὰ τινὰ ἔτη ἡ 1230 ἀφαίσεις πολλῶν γαιῶν ἀπὸ τοὺς Κρήτας διὰ νὰ δοθοῦν εἰς νέους ἀποίκους Ἐνετοὺς προεκάλεσε νέαν ἐπανάστασιν, τῷ 1230. Ταύτης ἀρχηγοὶ ἦσαν οἱ Σκορδίλαι, οἱ Μελισσηοί, οἱ ἀδελφοὶ Δρακοντόπουλλοι καὶ ἄλλοι, οἵτινες βοηθούμενοι ἀπὸ τοὺς Βυζαντιοὺς ἐκυρίευσαν τὴν Πέθυμναν καὶ ἄλλα φρούρια. Μόλις δὲ μετὰ μακροῦς ἀγῶνας κατώρθωσεν ὁ δούξ τῆς Κρήτης, τῷ 1234, νὰ συμβιβασθῇ μὲ τοὺς ἐπαναστάτας, νὰ παραχωρησῇ εἰς αὐτοὺς ἀμνηστίαν καὶ νὰ ὑποχρεωθῇ νὰ μὴ μοιράσῃ τὰ κτήματά των εἰς τοὺς νέους ἀποίκους.

4. *Ἐπανάστασις Χορτατσῶν.* — Αἱ ταραχαὶ ὅμως καὶ ἀνωμαλίας δὲν ἔπαυσαν νὰ γίνωνται. Διὰ τοῦτο ἐστάλησαν τῷ 1252 ἐξ Ἐνετίας νέοι ἄποικοι, οἵτινες ἔκτισαν τὴν πόλιν 1252 τῶν Χανίων ἐπὶ τῆς θέσεως τῆς ἀρχαίας πόλεως Κυδωνίας. Ἀλλὰ τῷ 1271 ἐξηγέρθη πολὺ σπουδαιοτέρα ἐπανάστασις ὑπὸ 1271 τοὺς ἀδελφοὺς Χορτάτσας. Ὑπὸ τούτους συνηθροίσθησαν ἀρκεταὶ δυνάμεις, ὥστε ἤρχισε τακτικὸς πόλεμος· οἱ δούκες οἵτινες ἐπέλλοντο ἐξ Ἐνετίας ἐνίκησαν ὁ εἰς μετὰ τὸν ἄλλον. Τέλος τῷ 1278 ἦλθε μεγάλη δύναμις ἐξ Ἐνετίας, ἣτις ἐνίκησε τοὺς Χορτάτσας καὶ τοὺς ἠνάγκασε νὰ φύγωσιν ἐκ τῆς Κρήτης.

5. *Ἐπανάστασις Ἀλεξίου Καλλέργη.* — Ἡ σκληρότης 1283 μὲ τὴν ὁποίαν ἐτιμωρήθησαν οἱ ἐπαναστάται ἐξήγειρε τὸν Ἀλέξιον Καλλέργη, τοῦ ὁποίου μάλιστα ὁ δούξ ἠθέλητε νὰ

περιορίση τὰ προνόμια. Οὗτος ἦτο ἐπιφανὴς διὰ τὴν καταγωγὴν του, πολὺ συνετὸς καὶ πλούσιος. Ὁ δούξ μαθὼν ὅτι προ-
παρεσκευάζεν ἐπανάστασιν ἠθέλησε νὰ τὸν συλλάβῃ· ἐκεῖνος
ὁμως ἔφυγε καὶ τὴν αὐτὴν νύκτα τῆς φυγῆς του ἤρριψεν ἡ ἐ-
πανάστασις, τῷ 1283, ἧτις 18 ἔτη διήρκεσεν.

Ἡ Ἐνετία, θαλασσοκράτειρα δύναμις, δὲν ἠδύνατο νὰ
καταβάλλῃ τοὺς ἐπαναστάτας· ἐὰν καταλαμβάνε με τοὺς στό-
λους τῆς τὰ παράλια, οἱ ἐπαναστάται εὕρισκον ἀσφαλὲς κατα-
φύγιον εἰς τὰ βουνά των· ὥστε οἱ Ἐνετοὶ δὲν ἦσαν ἱκανοὶ νὰ
ἠφελῆθῶσιν ἀπὸ τὰς νίκαις των. Ὅτε δὲ οἱ Κρήτες ἐνίκων,
δὲν ἠδύνατο νὰ καταδιώξωσι τὸν ἐγθρόν κατὰ θάλασσαν καὶ
νὰ τὸν καταβάλωσιν ἐντελῶς. Ἐκ τῶν δύο ἀντιπάλων λαεὶς
δὲν εἶχε τὴν δύναμιν νὰ νικήσῃ τὸν ἄλλον. Διὰ τοῦτο οἱ Ἐνε-
τοὶ ἦλθον εἰς διαπραγματεύσεις τῷ 1299 πρὸς τὸν Καλλέργη
καὶ παρεχώρησαν εἰς αὐτὸν τιμὰς, προνόμια, πλείστας
γαίας καὶ ἀμνηστίαν εἰς τοὺς ὁπαδοὺς του· ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς
Κρήτας ἐν γένει ἔκαμαν παραχωρήσεις τινάς. Καὶ ἐναντίον
τῆς συνθηείας ἡ συνθήκη αὕτη διετηρήθη ἀπαράβιαστος καὶ
ἀπὸ τοὺς Ἐνετοὺς καὶ ἀπὸ τὸν Ἀλέξιον.

1341 6. Ἐπανάστασις Δ. Καλλέργη καὶ Ψαρρομηλίγγου. —

Μετὰ τινὰς ἄλλας μικροτέρας ἐπαναστάσεις ἐξηγήθη τῷ 1341
φοβερὰ ἐπανάστασις ὑπὸ τὸν Λέοντα Καλλέργη. Ὁ δούξ
κατ' ἀρχὰς κατῴρθωσε νὰ νικήσῃ τοὺς ἐπαναστάτας καὶ συλ-
λαβῶν τὸν Λέοντα διὰ δόλου τὸν ἔδεσεν ἐντὸς σάκκου καὶ
τὸν ἔρριψεν εἰς τὴν θάλασσαν. Τοῦτο ὁμως ἤγαψεν ἐκ νέου τὴν
ἐπανάστασιν εἰς τὰ δυτικὰ τῆς Κρήτης ὑπὸ τὸν Καφοκαλύ-
βαν καὶ εἰς τὰ ἀνατολικά ὑπὸ τοὺς ἀδελφοὺς Ψαρρομηλίγγους.
Οὗτοι κατῴρθωσαν νὰ κυριεύσωσι πολλοὺς πύργους τῶν Ἐ-
νετῶν καὶ προύρια, τὴν Σητεῖαν, Ἱεράπετραν, τὴν Ρέθυμναν
καὶ νὰ πολιορκήσωσι τὰ Χανία· ὥστε οἱ Ἐνετοὶ περιορίθη-
σαν εἰς τὴν πρωτεύουσαν καὶ τινὰς πύργους. Μόλις δὲ τῷ
1347 κατῴρθωσαν οἱ Ἐνετοὶ με μεγάλας δυνάμεις νὰ κατα-

βάλωσι τὴν ἐπανάστασιν, ἀρ' οὐ ἔπεσον ὑπὲρ τῆς πατρίδος οἱ λεοντόκαρδοι Ψαρομήλιγγοι καὶ ὁ Καψοκαλυψάς.

7. Κοινὴ ἐπανάστασις Ἑνετῶν ἀποίκων καὶ Κρητῶν. — 1362

Οἱ ἐν Κρήτῃ Ἑνετοὶ καὶ οἱ ἄλλοι Ἴταλοὶ, οἵτινες εἶχον συσσωρευθῆ ἑνταῦθα διὰ τὰ ἀποκτήσωσι κτήματα καὶ πλοῦτη, δυσήρεστήθησαν κατὰ τῶν ἐν Ἑνετίᾳ ἀρχόντων, διότι οὗτοι τοὺς περιεφρόνουν καὶ δὲν τοὺς ἐθεώρουν ἴσους των· διὰ τοῦτο συνεννοηθέντες μετὰ τῶν Κρητῶν ἀπεστάτησαν τῷ 1362, συνέλαβον καὶ ἐφυλάκισαν τὸν δούκα καὶ κατέστησαν ἰδίαν Κυβέρνησιν ἐν Κρήτῃ. Μετὰ τοῦτο διὰ τὰ λείψη πᾶσα διαφορὰ μεταξὺ τῶν ἐπαναστατῶν, ὅλοι οἱ λαβόντες μέρος εἰς τὴν ἀποστασίαν Ἑνετοὶ καὶ Ἴταλοὶ ἔγιναν ὀρθόδοξοι καὶ ἀνύψωσαν ὡς σημαίαν τῆς Κρήτης, τὴν σημαίαν τοῦ Ἁγίου Τίτου, προστάτου τῆς νέας ἐν τῇ νήσῳ δημοκρατίας.

Ἡ Ἑνετία ἔστειλε τότε δύο πρεσβείας τὴν μίαν μετὰ τὴν ἄλλην διὰ τὰ πείσῃ τοὺς ἐν Κρήτῃ τὰ ὑποταχθῶσιν. Ἀφ' οὐ ὅμως αἱ προτάσεις αὐτῆς ἀπεκρούσθησαν, συνήθροισε στρατὸν ἀπὸ 6 χιλ. μισθοφόρους, τὸν ὁποῖον ἔπεμψεν εἰς Κρήτην τῷ 1364. Δυστυχῶς οἱ ἐν Κρήτῃ δὲν εἶχον ὠρεληθῆ ἀπὸ τὸν καιρὸν ὅπου ἔμειναν ἥσυχοι· τοῦναντίον περιτῆλλον εἰς διχονοίας καὶ ἐρίδας καὶ ἀντεκδικήσεις μεταξὺ των. Διὰ τοῦτο ὁ ἐχθρὸς τοὺς εὗρεν ἀνετοίμους· καὶ κατάρθρωσαν μὲν τὰ νικῆσωσιν ὅτε ἀπεβιβάζετο, ἀλλὰ μετὰ τινὰς ἡμέρας ἐνικήθησαν ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν μετ' ἀπηλπισμένον ἀγῶνα. Τότε ἤρχισαν πάλιν αἱ ἐρίδες μεταξὺ τῶν ἐπαναστατῶν, τῶν ὁποίων ἀποτέλεσμα ἦτο ὅτι ἤνοιξαν ἄνευ μάχης τὰς πύλας τοῦ Ἁρακλείου εἰς τὸν ἐχθρὸν. Ἀμέσως ὤρμησαν ὅλοι ἐκεῖνοι οἱ μισθοφόροι πάσης ἐθνικότητος καὶ ἐτράπησαν εἰς φοβεράς λεηλασίας καὶ βιαιοπραγίας.

Ἐπιλείπετο ἀκόμη ἡ τιμωρία τῶν ἐπαναστατῶν· πολλοὶ τῶν κορυφαίων ἐξ αὐτῶν ἐθνατώθησαν, οἱ δὲ ἐπίλοιποι κατέ-

φυγον εἰς τὰς πλησίον νήσους καὶ τὰ ὄρη φεύγοντες τὴν μάχαιραν τῶν διωκτῶν των.

1365 8. Ἐπαναστασις ἀδελφῶν Καλλεργῶν. — Μόλις εἶχε παρέλθει ἐν ἔτος καὶ οἱ Κρήτες λαμβάνουσι πάλιν τὰ ὄπλα ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως τῆς νήσου μετὰ τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Βυζαντίου ὑπὸ τὴν σημαίαν ταύτην συνέρρευσαν ἐν Λασηθείῳ οἱ πρόμαχοι τῆς ἐλευθερίας ἔχοντες ἀρχηγούς τρεῖς ἀδελφοὺς Καλλέργας. Οὗτοι ἐξεδίωξαν τοὺς Ἐνετοὺς ἐκ τῆς χώρας καὶ τῶν μικροτέρων φρουρίων, τὰ ὅποια κατέλαβον καὶ ἀχώρωσαν. Καὶ ἀπέστειλε μὲν ἀρκετὰς δυνάμεις ἡ Ἐνετία αὐταὶ ὁμως δὲν ἠδύναντο νὰ καταβάλωσι τοὺς ἐπαναστάτας, οὔτινες ἐξορμῶντες αἴφνης ἀπὸ καταλλήλων τόπων ἐνίκηον τοὺς ἐχθρούς. Ἄφ' οὗ δὲ πολλάκις ἐνίκηθησαν οἱ Ἐνετοί, συναθροίσαντες νέας πολυαριθμούς δυνάμεις ἤρχισαν ἐν πρός ἐν νὰ προσβάλλωσιν ἕκαστον φρούριον, ὅπερ μετὰ πολυήμερους ἀγῶνας ἐκυρίευσον, ἔπειτα νὰ λεηλατῶσιν ἐντελῶς καὶ νὰ καίωσι τὴν χώραν διὰ νὰ καταβάλωσι τοὺς ἐπαναστάτας διὰ τῆς πείνης· τέλος δὲ δὲν ἐδίσταζον νὰ καταδιώκωσι μὲ ἀπιστεύτους κόπους τοὺς καταφεύγοντας εἰς τὰ ὄρη. Οὕτω προεχώρησαν οἱ Ἐνετοὶ εἰς τὸ Λασηθίον, τὴν Ἰδην καὶ τὰ Σφακία.

Ἄφ' οὗ τοιοιτοτρόπως κατελήφθη ὅλη ἡ Κρήτη, οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ἐπαναστατῶν, αἱ γυναῖκες καὶ τὰ παιδιά τῶν Καλλεργῶν ἐφονεύθησαν. Πάντες οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ἐπαναστατῶν κατὰ τὰς διαφόρους ἐπαναστάσεις, οἱ πρόκριτοι καὶ πάντες οἱ ὑποπτοὶ ὑπέστησαν τὴν αὐτὴν ποινήν. Τὸ ὄροπέδιον τοῦ Λασηθίου, ἡ Ἀνώπολις τῶν Σφακίων καὶ τὰ ὄρεινά τοῦ Μυλοποτάμου, τὰ ὅποια εἶχον χρησιμεύσει ὡς καταφύγια εἰς τοὺς ἐπαναστάτας ἠρημώθησαν καὶ ἀπηγορεύθη εἰς τοὺς Κρήτας νὰ κατοικῶσιν ἐκεῖ καὶ νὰ καλλιεργῶσι τὰ μέρη ταῦτα.

Οὕτω μετὰ 150 ἔτη διαρκούς πολέμου οἱ Κρήτες ἐξητλημένοι καὶ ἄνευ βοήθειας τινὸς ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποκύ-

φωσιν ὄχι διὰ παντός, ἀλλὰ διὰ τὴν ἀναλάβωσι δυνάμεις πρὸς μέλλοντας ἀγῶνας.

4. Κατάστασις τῆς Κρήτης μετὰ τὰς ἐπαναστάσεις.—Μετὰ τὴν σειρὰν τῶν ἀδιαλείπτων ἐκείνων ἐπαναστάσεων, κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἡσυχίας, ἡ Ἐνετία προσεπάθησε νὰ εἰσγάγῃ ἐπιεικεστέραν διοίκησιν εἰς τὴν νῆσον καὶ νὰ ἐφαρμόσῃ προοδευτικὰ μέτρα. Ἐσεβάσθη τὸ θρησκευμα καὶ τὴν γλῶσσαν· διὰ τοῦτο οἱ ὀρθόδοξοι ἱερεῖς εἶχον ἐπιρροὴν ἐν τῇ νήσῳ καὶ ἀντὶ τὴν μεταβάλωσι θρησκευμα οἱ κατακτηθέντες συνέβη τὸ ἐναντίον· ἀφ' οὗ ἐπετράπησαν οἱ γάμοι μεταξὺ Ἐνετῶν καὶ Κρητῶν, πολλοὶ Ἐνετοὶ ἔγιναν ὀρθόδοξοι καὶ πολλάκις μετὰ τῶν Κρητῶν ἐπολέμησαν.

Ἐκ τοῦ ἐμπορίου δὲ καὶ τῆς ναυτιλίας πολλοὶ ἐντόπιοι ἐσχημάτισαν περιουσίας καὶ πλείστοι ἔστειλλον τοὺς παῖδάς των εἰς τὰ ἀνώτερα σχολεῖα τῆς Ἰταλίας· ἐκ τῶν νέων τούτων πολλοὶ ἔγιναν περίφημοι συγγραφεῖς καὶ καθηγηταὶ σπουδαῖοι καὶ ἐν γένει ὀνομαστοὶ ἐπιστήμονες, καὶ τινες ἐπανερχόμενοι εἰς τὴν πατρίδα ἡμῶν ἐδίδασκον αὐτόθι καὶ ἑλληνικὰ σχολεῖα συνέστησαν (1). Καὶ ποιηταὶ δὲ ἀνεφάνησαν ἐν Κρήτῃ γράψαντες εἰς τὴν δημώδη γλῶσσαν (2) καὶ ζωγράφοι ἤκμασαν τότε ἐνταῦθα (3). Προσέτι καὶ ὁδοὶ διωρθώθησαν καὶ ἑξέφυρξι κατεσκευάσθησαν καὶ λιμένες ἠνοίχθησαν ἐν τῇ νήσῳ.

(1) Καὶ εἰς τὰ μοναστήρια δὲ τότε ἐκαλλιεργούντο τὰ γράμματα· ἰδρῦθησαν δὲ ἐν αὐτοῖς βιβλιοθήκαι καὶ σχολεῖα· ἀπὸ αὐτῶν δὲ ἐξήλθον πολλοὶ λόγιοι μοναχοί, ὡς οἱ Πατριάρχαι Μελέτιος ὁ Πηγᾶς καὶ Κυρίλλος ὁ Λούκαρις.

(2) Τοιοῦτοι ἦσαν ὁ Κορνάρος, ὁ ποιητὴς τοῦ Ἐρωτοκρίτου, καὶ ὁ Χαρτάσης, ὅστις ἔγραψε τὸ δράμα Ἐρωφίλιν.

(3) Ἀπὸ τούτων χρόνων τούτων σφίζονται πολλάι ἐκκλησίαι, τῶν ὁποίων οἱ τοῖχοι πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν μέρος τοῦ ναοῦ εἶναι πλήρεις ἀπὸ ζωγραφίας.

Ἄλλὰ παρ' ὅλα ταῦτα, τὸ πλεῖστον τῶν Κρητῶν, οἱ ἀγρόται, ἐπιέζοντο ὑπὸ τῆς φίλοχρηματίας καὶ ἀπληστίας τῶν Ἑνετῶν ὑπαλλήλων καὶ εὐγενῶν· ὅλα σχεδὸν τὰ προέ-
όντα αὐτῶν ὀηρπάζοντο καὶ αὐτοὶ ἀπεγυμνώνοντο ἐντελῶς. Χιλίους τρόπους εὕρισκον οἱ εἰσπράκτορες τῶν φόρων διὰ νὰ ἀφαρπάξωσι καὶ τὸ τελευταῖον τεμάχιον ἄρτου ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ χωρικοῦ· τόσον δὲ πολλὴ ἦτο ἡ ἀθλιότης, ὥστε πλεῖστοι ἠναγκάζοντο νὰ φεύγωσιν εἰς ξένας χώρας. Ὅσακις εἶχε που-
θενὰ πόλεμον ἡ Ἑνετία, συνελάμβανε πλείστους χωρικούς, τοὺς ὁποίους ἐτοποθέτει εἰς τὰ πλοῖα της ὡς κωπηλάτας, οἵτινες τὰ πάνδεινα ὑπέφερον.

3. Τελευταῖαι τῶν Κρητῶν ἐπαναστάσεις. — Ἀφ' οὗ ἐπὶ ἓνα αἰῶνα (1367—1453) κατέπαυσεν ὁ κρότος τῶν ὄπλων, ἐξηγέρθησαν καὶ πάλιν οἱ Κρηῖτες ἐναντίον τῶν ξένων κατακτητῶν. — Τῷ 1453 ὁ Σήφης Βλασιός, Ῥεθύμιος, παρ-
εσκεύασεν ἐπανάστασιν· ἀλλὰ τὸ κίνημα ἐπροδόθη καὶ οἱ ἀρ-
χηγοὶ ἀπεκεφαλίσθησαν, οἱ δὲ ὄπαδοὶ των κατενικήθησαν.

Παρ' ὅλας δὲ τὰς ὀυστυχίας, αἵτινες τότε ἐπίεσαν τοὺς Κρηῖτας, τοὺς σεισμούς, ἀσθιενίας, ἐπιδρομὰς Τούρκων πει-
ρατῶν, οἱ Κρηῖτες ἐπανεστίατησαν πάλιν, τῷ 1570, ὑπὸ τὸν *Γεώργιον Καντανολέον*, κατέλαβον τὴν Ῥεθύμναν καὶ περι-
ώρισαν τοὺς ἐν Χανίαις Ἑνετοὺς. Ἄλλ' οἱ Ἑνετοὶ συνέλαβον διὰ ὀδλοῦ τοὺς ἀρχηγούς καὶ τοὺς ἀπηγχόνισαν εἰς Ἀλικιαν-
νοῦ καὶ ἔπειτα πολλοὺς ἄλλους Κρηῖτας εἰς διάφορα μέρη ἐθανάτωσαν.

Παρὰ πάντας ὁμῶς τούτους τοὺς ἀγῶνας καὶ τὰ δεινὰ, ὅτε οἱ Τούρκοι ἐπῆλθον κατὰ τῆς νήσου, ἔλαβον τὰ ὄπλα προθύμως οἱ Κρηῖτες ἐναντίον τῶν νέων τούτων ἐπιδρομέων.

Περίληψις. — Ἀφ' οὗ οἱ Ἑνετοὶ ἐκυρίευσιν τὴν Κρή-
την, κατέλαβον τὰς πλείστας τῶν γαιῶν αὐτῆς, τὰς ὁποίας παρεχώρησαν εἰς Ἑνετοὺς ἀποίκους, εἰς τὴν δυτικὴν ἐκ-
κλησίαν καὶ τὸ Ἑνετικὸν κράτος. Μόλις ὁμῶς ἦλθον οἱ

Ἐνετοὶ ἐνταῦθα, οἱ Κρήτες ἤγειραν ἐναντίον αὐτῶν τὴν μίαν μετὰ τὴν ἄλλην πλείστας ἐπαναστάσεις, αἵτινες διήρκεσαν περὶ τὰ 150 ἔτη. Σπουδαιότεραι ἐξ αὐτῶν ἦσαν ἡ τῶν Ἀγιοστεφανιτῶν, τοῦ Σκοροδίη καὶ Μελισσηνῶν, τῶν Δρακοντοπούλλων, τῶν Χορτατσῶν, τοῦ Ἀλεξίου Καλλέργη, τοῦ Λέοντος Καλλέργη καὶ Φαρομηλίγγων, ἡ κοινὴ ἐπανάστασις τῶν Ἐνετῶν ἀποίκων καὶ Κρητῶν, καὶ ἡ τῶν ἀδελφῶν Καλλεργῶν. Ἡ Ἐνετία ὁμως προσεπάθησε νὰ εἰσαγάγῃ πρόσδον εἰς τὴν νῆσον, τὰ δὲ γράμματα καὶ ἡ ζωγραφικὴ ἠκμασαν· ἀλλ' οἱ ἀγρόται ὑπέφερον τὰ πάνδεινα ἀπὸ τοῦς Ἐνετοῦς ὑπαλλήλους, γυμνωόμενοι, καταπιεζόμενοι καὶ ἀναγκαζόμενοι νὰ κωπηλατῶσιν εἰς τὰ πλοία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'

ΚΑΤΑΚΤΗΣΙΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΥΠΟ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ

1. Πολιορκία καὶ ἄλωσις τῶν Χανίων — Οἱ Τούρκοι, ἀφ' οὗ κατέλαβον τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ τὰς νήσους, ἐτοιμάσαντας πολυάριθμον στόλον φέροντα πλείονας τῶν 40 χιλ. στρατοῦ, ἐπλευσαν καὶ κατὰ τῆς Κρήτης, τῷ 1645, καὶ ἀπεβιάσθησαν πρὸς δυσμὰς τῶν Χανίων. Ἀφ' οὗ 1645 δὲ κατέλαβον τὰ δύο φρούρια τῆς νησίδος τοῦ Ἀγίου Θεοδώρου, προσέβαλον τὸ φρούριον τῶν Χανίων μετὰ μεγάλης ὀρμῆς. Ἡ Ἐνετικὴ φρουρὰ ἀπετελείτο ἀπὸ 3 χιλ. μόνον ἀνδρας· ἀλλὰ ὅλοι οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως καὶ αὐτοὶ οἱ ἱερομόναχοι, οἱ γέροντες, αἱ γυναῖκες καὶ τὰ παιδιά ἠγωνίζοντο καὶ τοῦς Τούρκους ἀπέκρουον. Οἱ Τούρκοι ὁμως κατεσκευάζον

υπονόμους (1) καὶ θέτοντες πῦρ εἰς αὐτὰς ἕκαμον ἔφοδον προσπαθοῦντες νὰ εἰσέλθωσι διὰ τῶν ρήγματων. Ἄλλ' οἱ πολιορκούμενοι ἔσπευδον νὰ πληρώσωσι μὲ χώματα, ξύλα καὶ πέτρας τὰ ρήγματα καὶ περὶ αὐτὰ δεινὸς συνήπτετο ἀγών. Τοιαῦται ἔφοδοι ἔγιναν ἐπτά· εἰς πάσας δὲ ταύτας ἀπεκρούσθησαν οἱ Τούρκοι. Ἄλλὰ τὰ τεῖχη καθ' ἡμέραν κατέπιπτον, οἱ περισσότεροι ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶται εἶχον φονευθῆ, τὰ δὲ πολεμοφόδια καὶ αἱ ζωοτροφίαι εἶχον τελειώσει. Διὰ τοῦτο μετὰ 57 ἡμερῶν πολιορκίαν παραδώσαντες οἱ Ἐνετοὶ διὰ συνθήκης τὰ Χανία ἀνεχώρησαν διὰ πλοίων εἰς Ῥέθυμναν καὶ Σούδαν. Οἱ δὲ Τούρκοι εἰσελθόντες εἰς τὴν πόλιν μετέβαλον πολλὰς ἐκκλησίας εἰς τζαμιά καὶ ἐκακοποίησαν τοὺς ἀπομείναντας χριστιανούς.

2. Πολιορκία καὶ ἄλωσις τῆς Ῥεθύμνης.—

1646 Τὸ θέρος τοῦ 1646 οἱ Τούρκοι ἐκίνησαν ἐκ Χανίων κατὰ τῆς Ῥεθύμνης καταλαμβάνοντες δὲ καὶ λεηλατοῦντες τὴν ἐν τῷ μεταξύ χώραν ἔφθασαν πρὸ τῆς πόλεως ταύτης, τὴν ὁποίαν ἀμέσως προσέβαλον. Μετὰ πολλὰς δὲ μάχας οἱ Τούρκοι εἰσέβαλον δι' αἰματηρᾶς ἐφόδου εἰς τὴν πόλιν, τὴν ὁποίαν ἐληλάτησαν καὶ τὰς οἰκίας κατέκαυσαν καὶ ὄσους κατοίκους συνέλαβον, ἢ ἔσφαξαν ἢ ἠχμαλώτισαν. Ὅσοι ἐσώθησαν ἐκ τῆς πόλεως κατέφυγον εἰς τὴν ὄχυράν ἀκρόπολιν Φορτέτσαν, ἐνθα ἔμειναν ἀγωνιζόμενοι ἐπὶ 24 ἀκόμη ἡμέρας. Ἐπειδὴ δὲ ἔγινε μέγα ῥῆγμα εἰς τὸ τεῖχος, ὁ διοικητὴς διὰ συνθήκης παρέδωκε τὴν ἀκρόπολιν εἰς τοὺς Τούρκους καὶ μὲ πάντας τοὺς ἐπιζήσαντας χριστιανούς ἀνεχώρησεν εἰς Ἡράκλειον.

(1) Τὰς ὑπονόμους ἤρχιζον ἀπὸ τῶν προμαχῶνων τῶν καὶ ἐξηκολούθουν σκάπτοντες ὑπὸ τὴν γῆν, ἕως ὅτου ἔφθανον ὑπὸ τὰ τεῖχη, ὑπὸ τὰ ὅποια προεχώρουν μέχρι τινὸς σκάπτοντες· ἔπειτα πληροῦντες πυρίτιδος τὸ ὑπὸ τὸ τεῖχος μέρος τῆς ὑπονόμου, ἔθετον πῦρ εἰς αὐτὴν καὶ ἀνετίνασσαν τὸ ὑπεράνω τῆς ὑπονόμου μέρος τοῦ τεύχους· διὰ τοῦ οὕτω γινόμενου ρήγματος προσεπάθουν νὰ εἰσέλθωσιν οἱ ἐφορμῶντες.

3. Κατάκτησις τοῦ πλείστου μέρους τῆς ἀνατολικῆς Κρήτης.—Οἱ Τούρκοι μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Ῥεθύμνης ἐξεχύθησαν εἰς τὴν περίξ χώραν καὶ τὰ μὲν χωρία ἐληλάτου καὶ κατέστρεφον, τὰ δὲ δένδρα ἔκαιον, καὶ μεριάδας Χριστιανῶν ἠχμαλώτιζον καὶ ἐφόνεον. Οὕτω προχωροῦντες ἔφθασαν πλησίον τοῦ Ἡρακλείου, ἔνθα ἀποκρουσθέντες ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν ἐτράπησαν πρὸς ἀνατολὰς καὶ συνάψαντες διαφόρους μάχας πρὸς τοὺς Κρήτας καὶ τοὺς Ἐνετοὺς κατώρθωσαν γὰρ καταλάβωσιν ὅλην τὴν ἀνατολικὴν Κρήτην ἐκτὸς τῆς Σητείας, τῆς ὁποίας ὁ γενναῖος φρούραρχος ἀπέκρουσε τὰς προσβολὰς τῶν ἐχθρῶν.

Ἐν τῷ μεταξύ ἡ Ἐνετία ἔστειλε στόλον ἰσχυρόν, ἵνα ἐμποδίσῃ τὰς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐρχομένας ἀφθόνας ἐπικουρίας εἰς τοὺς Τούρκους. Ἀλλ' ὅσας καταστροφὰς καὶ ἀνπρουξέγει ὁ Ἐνετικὸς στόλος εἰς τὸν Τουρκικόν, οὕτως κατώρθωσεν ἐνίστε νὰ ἀποθιβάξῃ ἐπικουρίας εἰς Κρήτην. Οὕτως οἱ Τούρκοι καταλαβόντες τὸ πλεῖστον τῆς Κρήτης κατὰ τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1648 ἐπετέθησαν κατὰ τοῦ Ἡρακλείου.

4. Πρώτη τοῦ Ἡρακλείου πολιορκία.—Οἱ Τούρκοι 1648
καὶ ἐπελθόντες κατὰ τοῦ Ἡρακλείου ἠγγάρευσαν περὶ τὰς 10 χιλ. Χριστιανῶν διὰ νὰ μεταφέρουν τὰ κανόνια ἐκ Χανίων καὶ Ῥεθύμνης· οὗτοι καθ' ὁδὸν ἐβασανίζοντο, καὶ πολλοὶ ἀπέθνησκον ἀπὸ τοὺς κόπους καὶ τὰς τιμωρίας. Μετὰ ταῦτα οἱ Τούρκοι ἤρχισαν σφοδρὸν κανονιοβολισμόν, διὰ τοῦ ὁποίου ἐπέφερον πολλὰς βλάβας εἰς τὰ τεῖχη, καὶ μὴ καταβαλλόμενοι ἀπὸ τὰς ἀποτυχίας αὐτῶν ἔσκαπτον ὑπονόμους, ἔκαμνον ἐφόδους καὶ πολλάκις ἀνέβαινον εἰς τὰ τεῖχη καὶ ἐπὶ ὥρας ἐμάχοντο. Ἀλλὰ καὶ οἱ Χριστιανοὶ ἅπαντες, στρατιῶται, ναῦται, πολῖται, ἀγωνιζόμενοι ἥρωϊκῶς ἀπέκρουον τοὺς ἐχθρούς. Τέλος μετὰ 3 μηνῶν πολιορκίαν οἱ Τούρκοι ἐπειδὴ ἔχασαν πολὺ μέρος τοῦ στρατοῦ των, ἀπεμακρύνθησαν ἀπὸ

τοῦ Ἡρακλείου καὶ ἔκτισαν πρὸς νότον αὐτοῦ ὠχυρωμένον στρατόπεδον, τὴν Φορτέτζαν, περιμένοντες ἐπικουρίας.

5. Ἀγῶνες τῶν Κρητῶν κατὰ τῶν Τούρκων. — Ἐν τῷ μεταξύ οἱ Σφακιανοὶ προχωρήσαντες ὑπὸ ἐγχωρίους ὀπλαρχηγούς εἰς Ἀποκόρωνα προσέβαλον τοὺς Τούρκους, ἀλλὰ κατεβλήθησαν ὑπὸ τῆς ἀνωτέρας αὐτῶν δυνάμεως. Ἐκ τούτου ὅμως δὲν ἀπέβαλον τὸ θάρρος αὐτῶν οἱ Κρήτες, ἀλλὰ ἔλαβον τὰ ὅπλα ἐν Ἱεραπέτρᾳ καὶ Σητεῖᾳ καὶ ἐπολέμησαν κατὰ τῶν Τούρκων.

Οἱ Τούρκοι ἐν τῷ μεταξύ ἐπιτεθέντες ἐναντίον τῆς Σούδας **1649** ἀπέτυχον· ἐπιτεθέντες δὲ κατὰ τοῦ Ἡρακλείου τῷ 1649 ἀπώλεσαν 10 χιλ. στρατοῦ· ἐκεῖ δὲ οἱ Κρήτες ἀνδρείως ἠγωνίσθησαν ἐμψυχούμενοι ἀπὸ τὸν πρῶην οἰκουμηνικὸν Πατριάρχην Ἰωαννίκιον, ὅστις ἦλθεν εἰς Κρήτην διὰ τοῦτο.

Ἄλλ' οἱ Τούρκοι μετ' ὀλίγον κατέλαβον τὰ φρούρια τῆς Σητείας, Ἱεραπέτρας καὶ Σελύνου, πρὸ τοῦ ὁποίου εἶχον ὑποστῆ προηγουμένως φοβερὰς ἀπωλείας. Οὕτω δὲ ἀπέμειναν κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1653 εἰς τοὺς Ἐνετοὺς μόνον τὸ Ἡράκλειον, ἡ Σούδα, ἡ Γραμβούσα καὶ ἡ Σπιναλόγγα.

6. Νίκαι τοῦ Ἐνετικοῦ στόλου. — Ἐντεῦθεν ἡ Ἐνετία ἀνέλαβε δραστηριώτερον τὸν ἀγῶνα· οἱ στόλοι αὐτῆς ἔχοντες ναυάρχους ἱκανοὺς καὶ ἀνδρείους κατενίκησαν τοὺς στόλους τῶν Τούρκων περὶ τὴν Νάξον καὶ Δαρδανέλλια, καὶ χιλιάδας αὐτῶν ἐφόνευσαν καὶ ἠχμαλώτισαν. Οἱ δ' ἐν Κρήτῃ Τούρκοι μικρὰς μόνον βοήθειας ἐλάμβανον, διότι αἱ πλείεσται κατεστρέφοντο ὑπὸ τῶν Ἐνετικῶν πλοίων. Δι' αὐτῶν δὲ διετηρήθησαν εἰς τὸ στρατόπεδον αὐτῶν μέχρι τοῦ 1666.

7. Τελευταία τοῦ Ἡρακλείου πολιορκία. — **1666** Τότε ἡ Τουρκία ἀπεφάσισε μὲ ὄπλιν τῆς τὰς δυνάμεις νὰ πολεμήσῃ ἐν Κρήτῃ· περὶ τὰς 40 χιλ. στρατοῦ κατήλθον εἰς Κρήτην μὲ τὸν Μέγαν Βεζύρην Ἀχμέτ Κιουπριλῆν (Κύπριον)· ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν δὲ αὐτοῦ οἱ Τούρκοι ἀνέλαβον μετὰ

μεγαλυτέρας ὀρμῆς τρίτην ἤδη φορὰν τὴν πολιορκίαν τοῦ Ἑρακλείου. Ἐπὶ ἓν ἔτος καθημερινῶς σχεδὸν ὁ Κιουπριλῆς ἐλάμβανεν βοηθείας, κατεσκευάζεν ὑπονόμους, τὸ φρούριον ἐκανονισβόλει, ἐφόδους συχνὰ διέτασεν. Ἀλλὰ καὶ ἡ Ἑνετία νοήσασα τὸν κίνδυνον ἔστειλε τὸν *Φραγκίσκον Μοροζίνην*, ἀξίον τοῦ Κιουπριλῆ ἀνταγωνιστὴν, ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ὁποίου οἱ Ἑνετοὶ ἡρωικῶς ἠγωνίσθησαν. Πολλάκις δὲ ἀφ' οὗ δι' ὑπονόμων ἀνετίνασσαν οἱ πολιορκούμενοι τὰ ὀχυρώματα τῶν Τούρκων, ἐπεχείρουν ἐξόδους κατὰ τὰς ὁποίας πλεῖστοι καὶ ἀπὸ τὰ δύο μέρη ἐπιπτον. Ἐν ᾧ δὲ ὁ Τουρκικὸς στρατὸς ἦτο ὑπὲρ τὰς 70 χιλιάδας, ὁ Ἑνετικὸς ἀνήρχετο μόνον εἰς ἑννέα χιλιάδας.

Ὅλη ἡ Εὐρώπη συνεκινήθη ἀπὸ τὴν φοβερὰν αὐτὴν πάλην. Πλεῖστοι ἐβελονταὶ ἤλθον εἰς βοήθειαν τῶν πολιορκουμένων καὶ 6 χιλ. Γάλλων ἐστάλησαν ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας· πάντες οὗτοι ἀνδρείως ἠγωνίσθησαν καὶ πολλὰς ἐξόδους ἐπεχείρησαν. Εἰς ταύτας δὲ ἐβοηθοῦντο ἀπὸ τοὺς Κρήτας, τῶν ὁποίων πολλοὶ ἦσαν ἐπιτηδεϊότατοι τοξόται καὶ προυξένουν μέγαν φόβον εἰς τοὺς Τούρκους· μεταξύ τῶν πολλῶν ἀνδραγαθησάντων ἦτο καὶ ὁ ἱερομόναχος *Εὐγενικός*, ὅστις καὶ τοὺς πολιορκουμένους εἰς ἡρωικὰς ἐξόδους δις ὠδήγησε καὶ πολλοὺς Τούρκους ἐφόνευσεν.

Ἀφ' οὗ ὁμοῦς ἀνεχώρησαν οἱ Γάλλοι, ὁ Μοροζίνης βλέπων ὅτι τὸ πλεῖστον τῶν ὑπερασπιστῶν τοῦ φρουρίου εἶχον φονευθῆ καὶ ὅτι ἡ πόλις καὶ τὰ τεῖχη ἦσαν σωρὸς ἐρειπίων, οἱ δὲ Τούρκοι ἠδύναντο νὰ κυριεύσωσι τὸ φρούριον ἐξ ἐφόδου, ἐδέχθη τὰς προτάσεις τοῦ Κιουπριλῆ περὶ παραδόσεως· κατὰ ταύτας ἡ Κρήτη παρεδόθη εἰς τοὺς Τούρκους ἐκτὸς τριῶν φρουρίων, τῆς Γραμβούσης, Σούδας καὶ Σπιναλόγγας, ἅτινα ἔμειναν εἰς τοὺς Ἑνετοὺς. Τότε δὲ ὁ Μοροζίνης ἠρώτησε τοὺς Κρήτας τοῦ Ἑρακλείου, ἐὰν θέλωσι νὰ μείνωσιν ὑπὸ τοὺς Τούρκους· ὅλοι μιᾶ φωνῇ ἀπήντησαν ὅτι προτιμῶσι νὰ

ἐγκαταλείψωσι τὴν αἱματόβρεκτον αὐτῶν πατρίδα. Καὶ τῷ ὄντι ἐντὸς 8 ἡμερῶν ὄλοι ἀνεχώρησαν, τῷ 1669, καὶ ἀφῆκαν τὴν πόλιν ἐντελῶς ἔρημον.

Οὕτως ἐτελείωσεν ὁ φοβερός αὐτὸς πόλεμος· 30 χιλιάδες Χριστιανῶν καὶ 440 χιλιάδες Τούρκων ἔπεσον ἐν μόνῃ τῇ πολιορκίᾳ τοῦ Ἑρακλείου· Χριστιανοὶ καὶ Τούρκοι ὡς γίγαντες μὲ λυσσώδη ἐπιμονήν, ἐπὶ 25 ἔτη, σῶμα πρὸς σῶμα ἐπάλαισαν εἰς τὴν ἡρωικὴν ταύτην νῆσον, ἣτις τοσάκις ἐπὶ τοσοῦτους αἰῶνας μὲ αἷμα ἐποτίσθη.

Περιλήψις. — Οἱ Τούρκοι ἐλθόντες εἰς Κρήτην τῷ 1645 ἐπολιορκήσαν τὰ Χανία, ἅτινα μετὰ 57 ἡμερῶν πολιορκίαν κατέλαβον· ἔπειτα ἐπελθόντες κατὰ τῆς Ἑρμούμνης ἐκυρίευσαν δι' ἐφόδου τὴν πόλιν· ἡ δὲ ἀκρόπολις φορτίεσσα ἀντισταθεῖσα ἐπὶ 24 ἔτι ἡμέρας παρεδόθη. Οἱ Τούρκοι μετὰ ταῦτα καταλαβόντες ὅλην τὴν ἀνατολικὴν Κρήτην ἐπῆλθον κατὰ τοῦ Ἑρακλείου (τῷ 1649), ἀλλὰ μετὰ 3 μηνῶν πολιορκίαν ἠναγκάσθησαν νὰ ἀπομακρυνθῶσιν. Οἱ δὲ Κρηῖτες ἠγωνίσθησαν γενναίως κατὰ τῶν Τούρκων καὶ εἰς Ἀποκόρωνα, Σπτεῖαν, Ἱεράπετραν, Σέλυνον καὶ εἰς Ἑράκλειον παροτρυνόμενοι ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Ἰωαννικίου. Τέλος τῷ 1666 ἦλθεν ὁ Μ. Βεζύρης Κιουπριλῆς μὲ 70 χιλιάδας στρατοῦ καὶ προσέβαλε σφοδρῶς τὸν Ἑράκλειον. Ἡ Εὐρώπη ἐβλεπε μὲ ἀγωνίαν τὴν φοβερὰν πάλιν καὶ ἀρκετοὶ ἐθελονταὶ ἦλθον καὶ 6 χιλ. Γάλλοι ἐστάλθησαν πρὸς βοήθειαν τῶν πολιορκουμένων. Μετὰ τὴν ἀναχώρησιν αὐτῶν ὁ Μοροζίνης μὴ δυνάμενος νὰ ἀντισταθῇ πλέον, παρέδωκε τὸν Ἑράκλειον εἰς τοὺς Τούρκους (τῷ 1669).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄

Η ΚΡΗΤΗ ΥΠΟ ΤΟΥΣ ΤΟΥΡΚΟΥΣ

1. Διανομὴ τῆς γῆς καὶ φορολογία. — Ἀφ' οὗ ἐκυριεύθη τὸ Ἡράκλειον ὑπελείποντο ἀκόμη ἐλεύθερα τὰ ὄρεινά μέρη καὶ ἰδίως τὰ Σφακία· εἰς τὰ ὄρη αὐτῶν εἶχον καταφύγει καὶ οἱ μαχιμώτεροι ἐκ τῶν πεδινῶν ἐπαρχιῶν. Ὁ δὲ Κιουπριλῆς μὴ θέλων νὰ ἀρχίσῃ μετ' αὐτῶν νέους ἀγῶνας τοὺς ἀφῆκεν ἀφορολογήτους καὶ αὐτονόμους.

Οἱ Τούρκοι διεμοίρασαν τὰ χωρία καὶ τὸ ἔδαφος τῆς νήσου εἰς ὅ μέρη. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἀνήκεν εἰς τὸν Σουλτάνον, τὸ δεύτερον ἐδόθη εἰς τοὺς πασάδες καὶ βέηδες, τὸ τρίτον διανεμηθὲν εἰς 2500 μέρη ἐδόθη εἰς τοὺς γιανιτσάρους καὶ λοιποὺς στρατιωτικούς, τὸ τέταρτον εἰς τὰ τζαμιά⁽¹⁾, τὸ δὲ τελευταῖον μέρος διηρέθη εἰς μικρότερα τμήματα (μουκατᾶδες) καὶ παρεχωρήθη εἰς δευτερεύοντας ἀρχηγούς, τοὺς ἀγάδες· οὗτοι δὲ εἰσέπραττον τοὺς φόρους πληρώνοντες ὠρισμένον ποσὸν κατ' ἔτος εἰς τὸ δημόσιον· ἀλλὰ τὸ κέρδος τοῦ ἀγᾶ ἦτο μέγα, διότι ὅ,τι ἠδύνατο ἀπέσπα διὰ τῆς βίας ἀπὸ τοὺς δυστυχεῖς καλλιεργητάς.

Ὁ φόρος δὲ ὁ ἐπὶ τῶν κτημάτων ὠρισμένος ἐν Κρήτῃ ἦτο τὸ $\frac{1}{8}$ τῶν εἰσοδημάτων· ἐκτὸς τούτων ἐπεβλήθη κεφαλικὸς φόρος, τὸ λεγόμενον *χαράτσι*, ὅστις ἦτο πολὺ βαρῦς⁽²⁾.

2. Διοικήσεις καὶ δικαιοσύνη. — Οἱ Τούρκοι διήρῃσαν τὴν Κρήτην εἰς 3 διοικήσεις, τοῦ Ἡρακλείου, τῆς Ρεθύ-

(1) Οἱ κατέχοντες τὰ κτήματα τὰ ἀνήκοντα εἰς τὰ τζαμιά (βακουρικά) ὑπεχρεοῦντο νὰ δίδωσιν εἰς αὐτὰ τὸ $\frac{1}{7}$ τῶν εἰσοδημάτων.

(2) Οἱ μὲν πλουσιώτεροι ἐπλήρωνον κατ' ἔτος 670 ἄπτρα, ὅση δηλ. ἦτο ἡ ἀξία 16 μυριάτων ἐλαίου, οἱ δὲ πτωχότατοι τὸ $\frac{1}{4}$ αὐτῶν.

μνης καὶ τῶν Χανίων ὑπὸ τὴν διοίκησιν 3 πασάδων. Ἐκα-
στος δὲ τούτων συνεκάλει καθ' ἑβδομάδα συμβούλιον, εἰς τὸ
ὁποῖον ἐλάμβανον μέρος οἱ θρησκευτικοὶ ἀρχηγοὶ τῶν Τούρ-
κων καὶ οἱ ἀρχηγοὶ τῶν γιανιτσάρων· αὐτὸ ἦτο τὸ ἀνώτατον
διοικητικὸν καὶ δικαστικὸν σωματεῖον. Τὰς μεταξὺ τῶν ιδιω-
τῶν διαφορὰς ἐδίκαζε μόνος ὁ Καδῆς⁽¹⁾.

3. Στρατιωτικὴ δύναμις.— Ἀύτη ἀπετελεῖτο ἐκ
γιανιτσάρων καὶ σπαχήδων (ἰππέων), οἵτινες ἀπὸ τῆς λοι-
πῆς Τουρκίας ἤλθον εἰς Κρήτην· οὗτοι ἦσαν ἐντελῶς ἀνυπό-
τακτοὶ· πολλάκις στασιάζοντες ἐξεδίωκον ἢ ἐνίστε καὶ ἐφό-
νευον τοὺς πασάδες. Ἐκτὸς τούτων ἦσαν καὶ ἐντόπιοι πεζοὶ
καὶ ἰππεῖς (γερλήδες). Τακτικὸν δ' ὅμως στρατόν, ὁποῖον τὸν
νοοῦμεν σήμερον, οἱ Τούρκοι τότε δὲν εἶχον.

4. Ἐκκλησία.— Ἐν ᾧ ὄλοι οἱ ἐν ταῖς πόλεσι ναοὶ
μετεβλήθησαν εἰς τζαμιά ἢ εἰς ἀποθήκας τῶν ἀγάδων, μὴ εἰς
εἰς τοὺς Χριστιανοὺς ἐπετρέπη νὰ ἔχωσι μικροὺς τινες ναί-
σκους εἰς ἀπομεμονωμένα μέρη ἄνευ κωδῶνων, μὲ σήμαντρα.
Αἱ ἐπισκοπαὶ ὅμως ἀπεδόθησαν εἰς τοὺς Ὀρθοδόξους.

5. Κατάστασις τῶν Χριστιανῶν.— Οἱ Χριστι-
ανοὶ ἔζων ἐν μεγίστῃ ἀθλιότητι. Ἐν ᾧ ἠναγκάζοντο νὰ πα-
ραχωρῶσι τὰς καλλίστας αὐτῶν γαίας εἰς τοὺς ἀγάδες καὶ εἰς
τοὺς νεωστὶ ἐρχομένους ἀλλαχόθεν Τούρκους, ἀπὸ τὰς ἐπι-
λοίπους ἐλάμβανον ὅ,τι οἱ ἀγάδες ἄφηνον εἰς αὐτοὺς· εἰς τὴν
ἐλαχίστην δὲ ἀφορμὴν ἐτιμωροῦντο διὰ ῥαβδισμῶν. Ἐκτὸς τῶν
ἀγάδων καὶ οἱ διοικηταὶ κατεπίεζον τοὺς Χριστιανοὺς· ἤρπα-
ζον ἀπὸ αὐτοὺς ὅ,τι ἠδύναντο καὶ ἀγγαρείας πολλὰς τοῖς ἐπέ-
βαλλον. Τόσον δὲ πολὺ οἱ Τούρκοι κατεδυνάστευον καὶ ἐκα-
κοποιοῦν τοὺς Χριστιανοὺς, ὥστε οὗτοι ἢ ἠναγκάζοντο νὰ κα-
ταφύγωσιν εἰς τὰ ὄρη ἢ ἐγίνοντο μωαμεθανοί. Ἐντὸς ὀλίγων

(1) Ἦτο ὁ ἱεροδικαστὴς, ἱερωμένος δικάζων συμφῶνως μὲ τὰς δια-
τάξεις τοῦ Κορανίου.

ἑτῶν 60 χιλιάδες τῶν κατοίκων τῆς νήσου ἠναγκάσθησαν νὰ μεταβάλωσι θρήσκευμα· ὥστε οἱ πλεῖστοι τῶν μουσουλμάνων τῆς νήσου ὀλίγα ἔτη μετὰ τὴν κατὰκτησιν ἦσαν ἢ ἐξωμόται ἢ τέκνα ἐξωμοτῶν.

Ἄλλὰ πολλοὶ δὲν μετέβαλον πραγματικῶς θρήσκευμα· μόνον ἐξωτερικῶς ἐφαίνοντο Τούρκοι, ἀλλ' ἐν τῷ κρυπτῷ ἦσαν Χριστιανοὶ καὶ συνῆπτον γάμους μυστικῶς μεταξὺ τῶν.

Ἡ Κρήτη ὑπὸ τὴν σκληρὰν δουλείαν κατέπεσεν εἰς μεγίστην ἀθλιότητα· ἡ γεωργία παρημελήθη, οἱ κάτοικοι ἔφρουγον εἰς τὰ ὑψηλότερα μέρη, ἐμπόριον δὲν ἐγίνετο, ὁδοὶ κατεσκευάζοντο δι' ἀγγαρείας μόνον ὅσαι ἐχρειάζοντο εἰς τοὺς ἀγάδες νὰ μεταβαίνουν εἰς τὰ κτήματά των, σχολεῖα δὲν ἦσαν, παρὰ μόνον εἰς τὰ μοναστήρια ἐδιδάσκοντο κρυφίως ὀλίγα γράμματα (κρυβογράμματα).

Μόνον αἱ ὄρειναι χῶραι καὶ ἰδίως τὰ Σφακία ἦσαν πυκνότερον κατοικημένα ἔνεκα τῆς ὑπαρχούσης ἐκεῖ ἐλευθερίας· ἐνταῦθα καὶ χωρία πολυάνθρωπα ἦσαν καὶ νεολαία ζωηρὰ καὶ πλοῖα ἀρκετά, ἅτινα ἐνεψύχωνον τὸ ἐμπόριον τοῦ Λουτροῦ, λιμένος τῶν Σφακίων.

6. Ἐνοπλοὶ τῶν Κρητῶν ἀντιστάσεις.—Πολλοὶ Κρητες μὴ ὑποφέροντες τοὺς ἐξευτελισμοὺς καὶ καταπιέσεις κατέφευγον εἰς τὰ ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν κατεχόμενα φρουρία τῆς Σούδας, Γραμβούσης καὶ Σπιναλόγγας· ἐπερχόμενοι δ' ἐκεῖθεν ἔκαιον τὰς κατοικίας τῶν Τούρκων ἐν τοῖς χωρίοις καὶ ἐφένευον ἢ ἠχμαλώτιζον αὐτούς. Ἐὰν δμως πῆς τούτων συνελαμβάνετο, ἢ ἐκαρφώνετο ἐπὶ πασσάλου ἢ μὲ ἄλλα φρικτὰ βασανιστήρια ἐφρονεύετο.

Διὰ ταῦτα προσεπάθουν οἱ Τούρκοι νὰ ἐκδιώξωσι τοὺς Ἐνετοὺς ἐκ τῶν φρουρίων τὰ ὁποῖα κατεῖχον. Κατάρθωσαν δὲ νὰ καταλάβουν διὰ προδοσίας τὴν Γραμβούσαν τῷ 1691. Τοῦτο μαθόντες οἱ Ἐνετοὶ ἔπεμψαν πρὸς ἀνάκτησιν τῆς νήσου στρατόν, μετὰ τοῦ ὁποίου ἀμέσως πολλοὶ Κρητες μετὰ προ-

θυμίας συνηνώθησαν· και κατώρθωσαν μὲν νά κυριεύσωσι τὸ φρούριον τῆς Κισάμου, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθησαν νά καταλάβωσι τὰ Χανία· διὰ τοῦτο παραλαβόντες 2 χιλ. Κρήτας ἀπῆλθον ἐκ τῆς νήσου. Οἱ δὲ λοιποὶ τῶν Χριστιανῶν τῆς νήσου, ὅσοι ἐπολέμησαν μετὰ τῶν Ἑνετῶν, ἢ ἐθανατώθησαν ἢ ἐξηκολούθουν νά πολεμῶσι τοὺς Τούρκους.

7. Ἐπανάστασις τοῦ 1770.—Οἱ Ἕλληνες καταπιεζόμενοι ὑπὸ τῶν Τούρκων ἔστρεπον τὰ βλέμματά των πρὸς τὴν Ῥωσσίαν, διότι ἠλπίζον ὅτι τὸ ὁμόδοξον ἐκεῖνο ἔθνος θὰ τοὺς ἐλευθερώτη. Διὰ τοῦτο ὅτε τῷ 1770 οἱ Πελοποννήσιοι παρεκινούντο ὑπὸ τῆς Ῥωσσίας εἰς ἐπανάστασιν, ὁ Δασκαλογιάννης ἦλθεν εἰς συνεννόησιν μὲ τοὺς ἀρχηγούς τῶν Πελοποννησίων διὰ νά ἐπαναστατήσῃ συγχρόνως τὰ Σφακία. Ὑψώσας δὲ τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως ἐξώρμησεν ἐκ τῶν Σφακίων καὶ προσέβαλε τοὺς Τούρκους εἰς διάφορα μέρη. Τότε ὁ πασᾶς τοῦ Ἡρακλείου συνήθροισεν ἐξ ὅλης τῆς Κρήτης πολυαριθμούς Τούρκους καὶ ἔλαβε διὰ τῆς βίας χιλιάδας Χριστιανῶν διὰ νά μετακομίζωσι τὰ πράγματα τοῦ στρατοῦ. Προσέβαλε δὲ τοὺς Σφακιανούς πρῶτον ἀπὸ βορρᾶ· ἐν ᾧ δὲ πεισματώδεις μάχαι ἐπὶ 8 ἡμέρας ἐγίνοντο εἰς τὴν Κράπην, ἄλλοι Τούρκοι εἰσέβαλον ἀπὸ ἀνατολῶν κατὰ τὸν Καλλικράτην. Συνέρχονται οἱ Τούρκοι εἰς Ἀσκύφου. Ἐκεῖ οἱ Σφακιανοὶ προσπαθοῦσι νά σταματήσωσιν αὐτούς, ἵνα δώσωσι καιρὸν εἰς τὰ γυναικόπαιδα νά σωθῶσιν· ἐπὶ δύο ἡμέρας ἐξηκολούθησε σφοδρότατος ὁ ἀγὼν κατὰ τὰς ὁποίας οἱ Χριστιανοὶ ἡρωικώτατα ἐπολέμησαν σῶμα πρὸς σῶμα· ἐφρονεύθησαν δὲ 700 Χριστιανοὶ καὶ τριπλάσιοι Τούρκοι. Μετὰ ταῦτα προσέβαλον οἱ Τούρκοι τὴν Ἀνώπολιν· εἰς τὸν ἀπηλπισμένον ἀγῶνα ἔλαβον καὶ αἱ γυναῖκες μέρος· ἀλλ' ἐπὶ τέλος οἱ Τούρκοι καταλαμβάνουσι καὶ τὸ μέρος τοῦτο· πλέον τῶν 1000 γυναικοπαίδων καὶ πολεμιστῶν Χριστιανῶν ἐθυσιάσθησαν ἐκεῖ.

Μόνον καταφύγιον ἔμειναν εἰς τοὺς Χριστιανούς αἱ φάραγ-

γες· ὑπερασπίζοντες αὐτὰς βῆμα πρὸς βῆμα κατώρθωσαν νὰ σώσωσι τὰς λοιπὰς τῶν οἰκογενείας εἰς τὴν φάραγγα τῆς Ἀγίας Ρουμέλης.

Ἀπερίγραπτοι εἶναι αἱ καταστροφαί, τὰς ὁποίας προξένησαν οἱ Τούρκοι εἰς τὰ Σρακία. Ὁ δὲ Δασκαλογιάννης βλέπων τὴν καταστροφὴν τοῦ τόπου του παρεδόθη μόνος του εἰς τὸν πασᾶν. Οὗτος δὲ ἀφ' οὗ διὰ δόλου συνέλαβεν 70 εἰέρους ὀπλαρχηγούς, τούτους μὲν ἔρριψεν εἰς σκοτεινὰς φυλακάς, τὸν δὲ Δασκαλογιάννην ἐξέδειρε ζῶντα εἰς τὴν πλατεῖαν τοῦ Ἡρακλείου.

Τοιοῦτον τέλος ἔλαβεν ἡ ἐπανάστασις αὕτη, ἥτις 4 μῆνας διήρκεσεν. Τὰ Σρακία μετέβαλον ὄψιν. Ἐκ τῶν κατοίκων οἱ πλεῖστοι ἐφρονεύθησαν ἢ ἠχμαλωτίσθησαν ἢ ἀπέθανον ἐκ τῶν κακουχιῶν καὶ πολλοὶ ἔφυγον ἐκ τῆς νήσου. Οἱ δὲ ἐναπομείναντες ὑπεχρεώθησαν νὰ πληρώνωσι χαράτσι.

8. Παθήματα τῶν Κρητῶν μετὰ τὸ 1770.—

Μετὰ τὴν ἐπανάστασιν ταύτην ὁ βίος τῶν Κρητῶν κατέστη ἀφόρητος ἐν Κρήτῃ· οἱ Τούρκοι καὶ πρὸ πάντων οἱ ἐξωλόται κατεπίεζον σκληρότατα τοὺς Χριστιανούς. Ὅλοι δὲ οἱ Τούρκοι τῆς Κρήτης ἦσαν καταγεγραμμένοι εἰς τὰ γιανιτσαρικοὶ τάγματα, τῶν ὁποίων τέσσαρα ἦσαν ἐν τῇ νήσῳ· οὕτω δὲ συνδεδεμένοι ἔκαμνον β,τι ἤθελον. Ἐφρόνεον τοὺς Χριστιανούς πολλάκις ἄνευ οὐδενὸς λόγου· ἰδίᾳ δὲ προσεπάθουν νὰ ἐξοντώσωσι πάντας ἐκείνους, οἵτινες ἐφαίνοντο ὅτι θὰ ἐγίνοντο ἀνδρεῖοι· ἤρπαζον τὰς περιουσίας τῶν Χριστιανῶν καὶ τὰ τέκνα των. Τόσον δὲ πολὺ ἐπίεζον τοὺς Χριστιανούς, ὥστε· χωρὶα ὀλόκληρα ἠναγκάσθησαν νὰ ἐξωμώσουν. Οἱ δὲ λοιποὶ περίτρομοι καὶ πτωχοὶ ἔζων ἐλσεινὸν βίον.

Πολλοὶ ὁμῶς δὲν ὑπέφερον τὴν ζωὴν ταύτην· ἐλάμβανον τὰ ὄπλα καὶ ἐφρόνεον τοὺς Τούρκους· ἀρκετοὶ τότε ἀνδρεῖοι Κρήτες ἔλαβον τὰ ὄπλα καὶ κρυπτόμενοι εἰς τὰ ὄρη ἐπύρ-

χοντο εξαίφνης κατά τῶν Τούρκων, ἐφόνεον πολλοὺς καὶ κατέστησαν ὁ τρόμος αὐτῶν⁽¹⁾.

Περὶ ληψίς.— Αἱ γαίαι τῆς Κρήτης διενεμήθησαν εἰς τὸν Σουλτάνον, τοὺς πασάδες, τοὺς στρατιωτικούς, τὰ τζαμιά καὶ τοὺς ἀγάδες. Ἐπειτα οἱ Τούρκοι ἐπέβαλον φόρους καὶ ἴδια τὸ χαράτσι εἰς τοὺς Χριστιανοὺς, καὶ ὥρισαν ὡς διοικητικὸν σῶμα συμβούλιον ἀποτελούμενον ἀπὸ τοὺς ἀρχηγούς τῶν γιαντισάρων καὶ τοὺς θρησκευτικούς ἀρχηγούς ἀφήρεσαν τὰς ἐκκλησίας ἀπὸ τοὺς Χριστιανοὺς, ἤρπασον ἀπὸ αὐτοὺς ὅ,τι εἶχον καὶ ἐν γένει τόσοσιν τοὺς κατεπίεζον, ὥστε πολλοὶ ἠναγκάζοντο ἢ νὰ γίνωσι μωαμεθανοὶ ἢ νὰ λαμβάνωσι τὰ ὄπλα κατ' αὐτῶν. Τῷ 1770 ἐγένεον ἐπαναστάσις ὑπὸ τὸν Δασκαλογιάννην, τὴν ὁποίαν οἱ Τούρκοι εἰσελθόντες εἰς τὰ Σφακία κατέπιψαν εἰς τὸ αἷμα. Ἐκτοτε οἱ Τούρκοι ἐφέροντο σκληρότατα πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς, τῶν ὁποίων τὰ παθήματα κατήντησαν ἀπεριγραπτα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'

Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ 1821

1. Ἡ ἔναρξις τῆς Ἐπαναστάσεως.— Ἀφ' οὗ ἐγένεε γνωστὸν ὅτι ἡ ἐπανάστασις προητοιμάζετο καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα, αἱ διασημότεροι τῶν Κρητῶν συνῆλθον εἰς Σφακία (κατὰ Μάιον τοῦ 1821) καὶ ἀφ' οὗ ἀπεράσισαν νὰ

(1) Τοιοῦτοι ἦσαν ὁ Γεωργιάκας ἐν Σελίνῳ, ὁ Κωνσταντουλάκης ἐν Ἀποκορώνῳ, ὁ Περτουζῆς ἐν Κυδωνία, ὁ Βέργας ἐν Πεδιάδι, ὁ Χατζηαναγνώστης ἢ Σομιανός ἐν Τριζοκάστρῳ καὶ ὁ Δημ. Λόγιος ἐν Μεσαρῷ, ὁ περιφημότερος ἀπὸ ὅλους.

ἐπαναστατήσωσι, συνήθροισαν πρὸς τοῦτο χρήματα διὰ συνεισφορῶν. Εἶχον δὲ τότε οἱ Χριστιανοὶ πολὺ ὀλίγα ὄπλα (1) καὶ πολεμοφόδια, διότι τῶν περισσοτέρων Κρητῶν εἶχον ἀφαιρηθῆ τὰ ὄπλα, μόνον δὲ οἱ ὄρειοὶ Κρήτες δὲν εἶχον παραδώσει αὐτά. Καὶ ὅμως μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ ἀπεράσισαν νὰ διακινδυνεύσωσι τὰ πάντα ὑπὲρ πατρίδος (2).

2. Σφαγαὶ εἰς τὰς πόλεις.—Οἱ Τούρκοι μαθόντες ὅτι ἡ ἐπανάστασις ἤρχισεν ἐν Πελοποννήσῳ καὶ νικηθέντες εἰς Λαύλον τῶν Κεραμειῶν (14 Ἰουνίου 1821), προέβησαν εἰς ^{14 Ἰουν.} ¹⁸²¹ σφαγὰς τῶν ἐν Χανίοις, Ῥεθύμνῃ, Ἡρακλείῳ καὶ Σητεῖᾳ Χριστιανῶν, ἀδιακρίτως ἀνδρῶν, γυναικῶν καὶ παιδῶν. Ἀφ' οὗ δὲ καὶ τὸν μητροπολίτην καὶ ἅ ἐπισκόπους ἔσφαξαν καὶ

(1) Χίλια διακόσια ἦσαν τὰ ὄπλα ὅλων τῶν Χριστιανῶν τῆς Κρήτης.

(2) Μεταξὺ τῶν ἐπαναστατησάντων ἦσαν πολλοὶ, οἵτινες ἦσαν κρυφίως Χριστιανοί, ἐν ᾧ εἰς τὸ φανερὸν ἦσαν Τούρκοι· ἐπιφανέστατος τούτων ἦτο ὁ Μιχαὴλ Κουρμούλης ἐν Μεσαρᾷ· εἰς τὸ φανερὸν ὠνομαζέτο Χουσεῖν· εἶχε μεγάλην ἐπιρροήν καὶ ἦτο ἀνέκαθεν θερμὸς προστάτης τῶν Χριστιανῶν καὶ φοβερὸς διώκτης τῶν Τούρκων ἀπὸ τοῦς ὁποίους ἐφόνευε πολλοὺς. Οὗτος ἦτο μέλος τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας, ὅπως ἦσαν καὶ πολλοὶ ἄλλοι Κρήτες. Ὅτε ἤρχισεν ἡ ἐπανάστασις, ἀφ' οὗ ἠμπόδισε τοὺς Τούρκους νὰ σφάζωσι τοὺς Χριστιανούς τῆς ἐπαρχίας του, μετεκόμισε κρυφίως 1200 ἐξ αὐτῶν εἰς Σφακίαν· ἀπῆλθε δὲ καὶ αὐτὸς μετ' ὀλίγον ἐκεῖ φέρων ἄρκετὰ ὄπλα καὶ πολεμοφόδια, τὰ ὁποῖα ἦσαν τόσον χρήσιμα εἰς τὸν ἀγῶνα· μὲ αὐτὰ ὄπλισε 200 Μεσαρίτας. Τοιοῦτος ἦτο ὁ Κουρμούλης· ἀφήσας τὰς ἀναπαύσεις του καὶ τὸν μεγαλοπρεπῆ του πύργον καὶ τὰ πλοῦτη καὶ περιφρονήσας τὰ πάντα ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος ὑπέμεινεν ἀγογγύστως τὰ παθήματα τῆς ἐπανάστασεως.

Ἀρχηγοὶ δὲ τῶν Κρητῶν ὑπῆρξαν ἐκτὸς τούτου πλείστοι διαπρέψαντες διὰ τὰ κατορθώματά των, ἐξ ὧν ἀναφέρομεν τοὺς Ἀ. Παναγιώτου, Γ. Δασκαλάκη, Βασιλείου Χάλην, Ἰω. Χάλην, Ἀ. Σήφακον, Ἀ. Μανουσσογιαννάκη, Γ. Τσουδερόν, Ρ. Βουρδουμπᾶν, Ἀντ. Μελιδόνην, Γ. Δαμιγόν, Ἀ. Πρωτοπαπαδάκη, Π. Ζερβουδάκη, Σ. Δεληγιαννάκη, Γ. Πωλογεωργάκη κλπ.

πλείστους προκρίτους ἐφυλάκισαν, διήρπασαν τὰ πράγματα τῶν Χριστιανῶν καὶ πολλὰς γυναῖκας ἐπώλησαν ὡς δούλας. Ἐπειτα ὀρμήσαντες ἐκτὸς τῶν πόλεων ἔσφαζον καὶ ἤχμαλώτιζον εἰς τὰ περὶχωρα ὄσους ἠδύναντο, τὰ δὲ χωρία καὶ τὰ μιναστήρια ἔκαιον.

3. Αἱ πρῶται μάχαι καὶ αἱ νῆκαι τῶν Χριστιανῶν. — Μετὰ τὰς σφαγὰς ταύτας οἱ Τούρκοι Χανίων καὶ Ρεθύμνης ἐξῆλθον, ἵνα ἐπιτεθῶσι καὶ κατὰ τῶν ὀρεινῶν Κρητῶν· ἀλλ' οὗτοι ἀφ' οὗ τότε ἀνεπέτασαν τὰς σημαίας τῆς ἐλευθερίας, ἐπῆλθον ἐναντίον τῶν Τούρκων, καὶ νικήσαντες αὐτοὺς εἰς διυφόρους συμπλοκάς τοὺς ἠνάγκασαν νὰ περιορισθῶσιν εἰς μικρὸν ἀπὸ τῶν φρουρίων αὐτῶν ἀπόστασιν. Ἀφ' οὗ δὲ ἐνίκησαν 2000 Τούρκους εἰς *Κεραμεῖά* τῆς Κυδωνίας καὶ κατεδίωξαν αὐτούς, τόσον θάρρος ἔλαβον, ὥστε ἐν καιρῷ νυκτὸς ἔκαυσαν τὰ πρὸ τοῦ φρουρίου παντοπωλεῖα καὶ ἐνέπνευσαν μέγαν τρόμον εἰς τοὺς Τούρκους. Διὰ τοῦτο ὁ πασᾶς τῶν Χανίων ἐπῆλθε μὲ ὄλους τοὺς Τούρκους τῆς πόλεως ἐναντίον τῶν Χριστιανῶν καὶ συνεπλάκη πρὸς αὐτοὺς εἰς τὰ *Καμπιά* τῆς Κυδωνίας. Ἐκεῖ ἐπολέμησαν γενναίως οἱ Τούρκοι· ἀλλὰ μὴ δυνάμενοι νὰ ἀντισταθοῦν εἰς τὴν ὀρμὴν τῶν ἐπαναστατῶν ἐτράτησαν εἰς φυγὴν καταδιωκόμενοι ὑπὸ τῶν νικητῶν μέχρι τῆς πεδιάδος. Κατὰ τὴν μάχην ταύτην περιῆλθον εἰς τὰς χεῖρας τῶν Χριστιανῶν ἄφθονα πολεμοφόδια καὶ τουφέκια, μὲ τὰ ὁποῖα πλείστοι ἐξ αὐτῶν ὀπλίσθησαν.

Ἐπειδὴ δὲ ὄχι μόνον οἱ Τούρκοι τῶν Χανίων ἀλλὰ καὶ οἱ τῆς Ρεθύμνης ἐνίκηθησαν εἰς σφοδρὰς μάχας, ἐζήτησαν τὴν βοήθειαν τῶν ἐν Ἡρακλείῳ Τούρκων, διὰ νὰ ζυνηθῶσι νὰ καταβάλωσι τοὺς ἐπαναστάτας. Συνηνωμένοι λοιπὸν 3500 Τούρκοι τῆς Ἡρακλείου καὶ Ἡρακλείου εἰσέβαλον εἰς τὰ Σφακία καὶ προεχώρησαν μέχρι τοῦ Ἐσκούφου· ἀλλὰ ἐκεῖ προσεδιλήθησαν ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπιστρέψωσιν, ἀφ' οὗ ἐφρονεύθησαν πλείστοι ἐξ αὐτῶν.

4. Γενική ἐκστρατεία τῶν Τούρκων. — Μετὰ τὰς ἀποτυχίας ταύτας οἱ Τούρκοι ἀπεράσισαν ὅλοι νὰ συνενωθῶσι καὶ νὰ ἐπιχειρήσωσι γενικὴν ἐκστρατείαν. Περί τὰ μέσα δὲ Ἰουλίου ἐξεστράτευσαν καὶ ἐκ τῶν τριῶν φρουρῶν περὶ τὰς 10 χιλ. Τούρκων ἐναντίον τῶν Σφακίων. Κατὰ τὴν θέσιν *Κουρνοπιυήματα* Ἀποκόρωνου ἀντέκρουσαν αὐτοὺς δύο περίπου χιλιάδες Χριστιανῶν καὶ ἐπολέμησαν ἐκεῖ ἐπὶ 4 ἡμέρας· ἐπὶ τέλος ὁμοῦς ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσιν. Οἱ Τούρκοι τότε εἰσελθόντες εἰς Ἀποκόρωνα κατεκαυσαν ὅλα τὰ χωρῖα τῆς ἐπαρχίας καὶ συλλαμβάνοντες τοὺς Χριστιανοὺς εἰς τὰ σπήλαια καὶ τὰς ὄπας κατέκοπτον αὐτούς⁽¹⁾. Περί τὰς 3 χιλιάδας λέγονται οἱ ἀπολεσθέντες Χριστιανοί. Καὶ ἐνίκηθη μὲν ἐν σώμα τῶν Τούρκων, τὸ ὁποῖον προεχώρησεν εἰς τὰ ὄρεινά τῆς Κυθωνίας· ἀλλὰ περὶ τὰ τέλη Αὐγούστου ἅπαντες οἱ Τούρκοι συνηνωμένοι εἰσῆλθον εἰς τὰ Σφακία, τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι κατέφυγον εἰς τὰ ὑπερκείμενα ὄρη καὶ εἰς τὴν Γαῦδον. Οἱ δὲ Τούρκοι ἀφ' οὗ κατέ-

(1) Ὁ Γ. Δαμινός, εἰς ἐκ τῶν ἀρχηγῶν, κατέφυγε μὲ 12 μόνον ὄπλαφόρους εἰς σπήλαιον κρημνώδες πλησίον τοῦ αἰγιαλοῦ· ἐκεῖ εἶχον συναθροισθῆ 80 περίπου γυναικόπαιδα· ἐπρόβθασαν ὁμοῦς καὶ συνήγαγον αρκετὰς τροφὰς καὶ πολεμοφόδια. Μετ' ὀλίγον ἔφθασαν ἐκεῖ οἱ Τούρκοι καὶ προσέβαλον τοὺς Χριστιανοὺς μὲ κανόνια, ἀλλ' ἀπεκρούοντο καὶ ἐφρονέοντο πολλοί· διὰ τοῦτο προσεπάθησαν μὲ ὑποσχέσεις νὰ τοὺς ἀποσπάσωσιν ἀπὸ ἐκεῖ, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθησαν· ἐφοβέριζον δὲ τοὺς Χριστιανοὺς ὅτι θὰ μείνωσιν, ἕως οὗ τοὺς καταστρέψωσιν· εἰς ταῦτα ἀπήγα ὁ Δαμινός: «καὶ ἐγὼ θὰ μείνω ἔδῳ καὶ ὁ βασιλεὺς σας ἂν πλησιάσῃ, θὰ τὸν σκοτώσω». Οὕτως ἔμειναν ἐκεῖ 40 ἡμέρας, ἕως οὗτο ἀπῆλθον οἱ Τούρκοι ἄπρακτοι.

Ἐν γένει τὰ σπήλαια ἐχρησίμευσαν κατὰ τὰς ἐπαναστάσεις ὡς καταφύγια τῶν ἀδυνάτων πληθυσμῶν. Πολλάκις εἰς αὐτὰ ὀλίγοι ἐνοπλιοὶ κατώρθωνον νὰ σώσωσι πλῆθος ἀδυνάτων πλασμάτων· ἐνίοτε ὁμοῦς ἐκυρίευσαν αὐτὰ διὰ τῆς πεινῆς οἱ ἐχθροὶ καὶ κατέκοπτον τοὺς ἐν αὐτοῖς Χριστιανοὺς.

στρεψαν τὰ πλεῖστα χωρία τῆς ἐπαρχίας ταύτης ἀνεχώρησαν.

5. Ὁργάνωσις τῆς ἐπαναστάσεως. — Ἀπ' οὗ οἱ Τούρκοι ἐπανῆλθον εἰς τὰ ἴδια, οἱ Χριστιανοὶ ἀνέλιθον τὰς ἐπιθέσεις αὐτῶν. Ἐν τῷ μεταξύ ἦλθεν εἰς Λουτρόν ὁ Ἀφεντούλης, ὅστις ἐστάλη ὑπὸ τοῦ Ὑψηλάντου ὡς ἀρχηγὸς τῆς ἐπαναστάσεως· οὗτος ἀφ' οὗ ἐξέδωκε προκήρυξιν διὰ τῆς ὁποίας ἐνεθάρρυνε τοὺς Χριστιανούς τῆς Κρήτης, ἐκήρυξε τὸ Λουτρόν ἐμπορικὸν λιμένα τῆς ἐλευθέρας Κρήτης· πολλὰ δὲ πλοῖα ἔφερον τότε ἐκεῖ τροφὰς καὶ πολεμοφόδια, τῶν ὁποίων ἡ ἔλλειψις ἐδυσκόλευε πολὺ τὸν ἀγῶνα.

Μετὰ ταῦτα συνελθόντες οἱ πληρεξούσιοι τῆς Κρήτης εἰς Ἀρμένους Ἀποκορώνου, συμφώνως πρὸς τὴν πρόσκλησιν τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, ἐψήφισαν τὸν τρόπον τῆς προσωρινῆς διοικήσεως τῆς Κρήτης.

6. Περιορισμὸς τῶν Τούρκων εἰς τὰ φρούρια.

1822 — Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 1822 ἔλαβε νέαν ὄθησιν ὁ ἀγῶν· ἐν ᾧ οἱ μὲν Τούρκοι τοῦ Σελίνου περιωρίζοντο εἰς Κανδάνον, καὶ πρὸ τῆς Ρεθύμνης διάφοροι συμπλοκαὶ ἐγίνοντο, εἰς τὸ Ἀρκάδι φονεύονται ἀρκετοὶ Τούρκοι καὶ σφοδραὶ μάχαι συνάπτονται εἰς Ἀνώγεια Μυλοποτάμου καὶ εἰς Ἀμάριον. Τότε δὲ ὁ Γάλλος λοχαγὸς Βαλέστρας, ὅστις ἦλθεν εἰς Κρήτην τὸν Μάρτιον τοῦ 1822, προέτεινεν εἰς τοὺς Χριστιανούς νὰ ἐπιχειρήσωσι τὴν ἄλωσιν τῆς Ρεθύμνης· οὗτοι ἀπεδέχθησαν τὴν πρότασίν του καὶ ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν του διαιρεθέντες εἰς τρία σώματα ἐπετέθησαν κατὰ τῶν ἐχθρῶν· ἀπέτυχον ὁμως καὶ ἔπεσον 80 περίπου ἐξ αὐτῶν, ἐν οἷς καὶ ὁ Βαλέστρας. Μετ' ὀλίγον ὁμως ἐξεδικήθησαν διὰ τὴν ἀποτυχίαν των οἱ Χριστιανοὶ ἐν Μυλοποτάμῳ· ἐπιτεθέντες ἐναντίον τῶν Τούρκων ἔκλεισαν 350 ἐξ αὐτῶν εἰς ἓνα πύργον καὶ τοὺς ἐφόνευσαν. Καὶ περὶ τὰ Χανιά δὲ τόσον προεχώρησαν, ὥστε μάχην συνῆψαν μὲ τοὺς Τούρκους πλησίον τῶν τειχῶν τοῦ φρουρίου καὶ κατέστρεψαν τὸ ὄργανον τῆς πόλεως.

Οὕτως οἱ Χριστιανοὶ καὶ πολιτικῶς διωργανώθησαν καὶ τοὺς Τούρκους περὶ τὰ προύρια αὐτῶν περιώρισαν.

7. Ἀφίξις τῶν Αἰγυπτίων καὶ ἐκστρατεία αὐτῶν.

— Ὅτε ταῦτα ἐγίνοντο ἐν Κρήτῃ, ἤκμαζεν ἡ ἐπανάστασις καὶ ἐν τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι· διὰ τοῦτο ὁ Σουλτάνος μὴ δυνάμενος νὰ στείλῃ στρατὸν καὶ εἰς Κρήτην διὰ νὰ καταβάλλῃ τὴν ἐπανάστασιν, ἐζήτησε τὴν βοήθειαν τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ ἀντιβασιλέως τῆς Αἰγύπτου⁽¹⁾. Κατὰ Μάιον δὲ τοῦ 1822 ἦλθον εἰς Σούδαν 100 πλοῖα φέροντα 6 χιλιάδας στρατοῦ ὑπὸ τὸν Χασάν πασᾶν. Οἱ Χριστιανοὶ ὅμως δὲν ἐφοβήθησαν τόσον στρατὸν, ἀλλὰ προσέβαλον αὐτὸν καὶ κατὰ τὴν ὥραν τῆς ἀποβάσεως καὶ κατὰ τὰς ἐπομένους ἡμέρας.

Ὁ Χασάν παραλαβὼν τοὺς Τούρκους τῶν Χανίων ἐπῆλθε κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν. Οὗτοι προσεπάθειον νὰ σταματήσωσι τὴν πορείαν του, ἀλλ' ὁ Αἰγύπιος ἀδιακόπως πολεμῶν ἐπὶ 6 ἡμέρας προεχώρει· ἔκαυσε τοὺς Λάκκους καὶ τὰ πλησίον χωρία καὶ ἔπειτα εἰσέβαλεν εἰς τὸν Ἀποκόρωναν· πολεμῶν δὲ καὶ πολεμούμενος διῆλθε διὰ τῆς Ρεθύμνης, προεχώρησεν εἰς Μυλοπόταμον καὶ ἐστρατοπέδευσεν ἔξωθεν τοῦ Ἡρακλείου.

Ἐν τῷ μεταξύ οἱ Χριστιανοὶ ἐπιτεθέντες κατὰ τῶν Τούρκων τῆς Μεσαρᾶς ἐξεδίωξαν αὐτούς. Ὁ δὲ Σερίφ, πασᾶς τοῦ Ἡρακλείου, ἐπιχειρήσας νὰ τοὺς βοηθήσῃ, προσεβλήθη ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν, οἵτινες κατώρθωσεν νὰ κλείσουν 400 Ἀλβανούς εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ χωρίου Κρουσῶνα (Μαλεβυζίου) καὶ νὰ τοὺς φονεύσουν ὅλους. Μετὰ τὰς νίκας ταύτας τῶν Χριστιανῶν ἔλαβον οἱ κάτοικοι τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν τὰ ὄπλα καὶ περιώρισαν τοὺς Τούρκους εἰς Σπιναλόγ-

(1) Οὗτος ἦτο λίαν ἰσχυρὸς· εἶχε στρατὸν εὐρωπαϊκῶς διωργανωμένον καὶ πολλὰ εἰσοδήματα· ἐπλήρωσε φόρον εἰς τὸν Σουλτάνον, ἀλλὰ κατὰ τὰ λοιπὰ ἦτο ἀνεξάρτητος ἀπὸ αὐτοῦ.

γαν καὶ Ἱεράπετραν. ἐν ᾧ ἄλλοι προσέβαλλον τοὺς περὶ τὸ Ἱεράκλειον Τούρκους. Τοιαύτη ἦτο ἡ κατάστασις τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν, ὅτε ὁ Χασὰν πασᾶς ἦλθε πρὸ τοῦ Ἱερακλείου.

Ἐντεῦθεν ὁ Χασὰν εἰσέβαλεν εἰς Πεδιάδα καταστρέφων τὸν τόπον· ἀλλὰ ἐπιχειρήσας νὰ εἰσβάλῃ εἰς Λασήθειον ἐνίκηθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων· διὰ τοῦτο ἐτράπη εἰς Ἀρκαδίαν καὶ ἐκεῖθεν κατώρθωσε νὰ ὑποτάξῃ τὸ Λασήθειον κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1822.

Ἀλλὰ μόλις ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Πεδιάδα, ἔνοπλα σώματα Χριστιανῶν ἤρχισαν νὰ ἐπιτίθενται κατ' αὐτοῦ καὶ κατὰ τῆς Ἱεραπέτρας καὶ Σπιναλόγγας. Ἰδὼν δὲ ὅτι τὰ τουρκικὰ ἀποσπάσματα, ἅτινα ἀπέστειλε κατὰ πᾶσας τὰς διευθύνσεις, οὐδὲν ἠδύναντο νὰ κατορθώσουν, ἀπεφάσισε νὰ καταβάλλῃ τοὺς Χριστιανούς διὰ τῆς πείνης καὶ τῆς ἐντελοῦς καταστροφῆς τοῦ τόπου. Τοιαῦτα ἀποφασίσας ὤρμησε κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1823 εἰς Ἀρκαδίαν, ἔνθα ἔμεινεν ἐπὶ ἓνα μῆνα ἐρημῶν τὴν ἐπαρχίαν· ἐντεῦθεν εἰσῆλθεν εἰς Ἱεράπετραν καὶ Μιραμπέλλον, συνεπλάκῃ εἰς σφοδρὰν μάχην μὲ τοὺς Χριστιανούς εἰς ἣν ἐνίκηθη, ἀλλ' οὐχ ἤττον κατώρθωσε νὰ καύσῃ τὸ Λασήθειον, τὸ ὁποῖον δὲν εἶχε μείνει ὑποτεταγμένον, καὶ νὰ ἐρημώσῃ τὸ Μιραμπέλλον φονεύσας 2 χιλ. Χριστιανῶν ἐντὸς σπηλαίου⁽¹⁾. Οὕτως ὁ Χασὰν πασᾶς, ἀρ' οὐ κατεπάτησε τὰς

(1) Οὗτοι εἶχον καταφύγει εἰς σπήλαιον τι πλησίον τοῦ χωρίου Μιλάτου. Μόλις κατέφυγον ἐκεῖ, ὤρμησε κατ' αὐτῶν ὁ ἐχθρὸς καὶ ἐπὶ 15 ἡμέρας διαρκῶς τοὺς ἐκατονιοβόλει· οἱ πολιτορνούμενοι, ἂν καὶ πολὺ ὑπέφερον ἀπὸ τὴν κακουχίαν, τὴν αἰψάν καὶ τὰς στερήσεις ἀνθίσταντο καρτερικῶς. Τέλος ὅμως ἀπελπισθέντες παρεδόθησαν εἰς τὸν πασάν, ὅστις τοὺς μὲν ἀνδράς ἐσφαξέ, τὰς δὲ γυναῖκας ἐπώλησεν ὡς δούλας. Μία δ' ἐξ αὐτῶν ἐν ᾧ εἰσῆρετο ὡς δούλη, ἐπήδησεν ἐντὸς δεξαμενῆς καὶ ἐπνίγη. Οὕτω πολλοὶ προετίμων τὸν ἐνδοξὸν θάνατον τῆς σκληρᾶς δουλείας.

ἀναπολικὰς ἐπαρχίας ἐπανῆλθεν εἰς Πεδιάδα· ἐκεῖ δὲ τρωσῶν ἐκ τοῦ ἵππου ἐφρονεύθη.

8. Νίκαι τῶν Χριστιανῶν.— Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Κρήτες τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν ἐπολιόρκησαν τὸ Καστέλλι τῆς Κισάμου, εἰς τὸ ὁποῖον ἦσαν 1800 Τούρκοι· οὗτοι προβαλλόμενοι κάθε ἡμέραν ἀπὸ τοῦς Χριστιανοὺς καὶ δεκατιζόμενοι ἀπὸ τὴν πανῶλη, τὴν ὁποῖαν εἶχε μεταφέρει ὁ Αἰγυπτιακὸς στρατὸς εἰς Κρήτην, εὕρισκοντο εἰς μεγάλην στενοχωρίαν. Διὰ τοῦτο μετὰ 4 μηνῶν πολιορκίαν παρεδόθησαν εἰς τὸν νέον ἀρμοστὴν Τομπάζην⁽¹⁾, ὅστις μετέφερε τοὺς ἐναπομείναντας 600 περίπου Τούρκους διὰ πλοίων εἰς Χανία.

Μετὰ ταῦτα ὁ Τομπάζης διηυθύνθη ἐναντίον τῶν Τούρκων τοῦ Σελίνου, οἵτινες ἦσαν πολὺ ἰσχυροί· ἐπολιόρκητε δὲ αὐτοὺς καὶ τοὺς ἠνάγκασε νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν Κάνδωνον· ἐν ᾧ δὲ διηυθύνοντο εἰς Χανία προσεβλήθησαν ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν καὶ ἐφρονεύθησαν περὶ τοὺς χιλίους ἐξ αὐτῶν.

9. Καταστολὴ τῆς Ἐπαναστάσεως.— Κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1823 ἦλθε μὲ νέον στρατὸν ἐξ Αἰγύπτου ὁ Χουσεῖν, ὡς ἀρχηγὸς τοῦ Αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ. Νικήσας δὲ τοὺς Χριστιανοὺς εἰς Ρόργερην (Καινουρίου), παρὰ τὰς ὑπερείας τῆς Ἰδης, εἰσῆλθεν εἰς Μυλοπόταμον καὶ ἔφθασεν εἰς Μελιδόνι⁽²⁾, ἔνθα διέμεινε τὸν χειμῶνα. Κατὰ δὲ τὴν ἀνοιξὴν τοῦ

(1) Ὁ Ἀφεντούλης ὅστις ἦτο διοικητὴς τῆς νήσου, ἐπειδὴ ἔην ἥτο ἱκανὸς νὰ διοικῆ, ἀνεχώρησε· τότε δὲ ἐστάλη ἀντ' αὐτοῦ ὡς ἀρμοστὴς ὁ Ἐμμ. Τομπάζης, ὅστις ἀπετίεσθη τὸν Μάιον τοῦ 1823 μὲ ἀρκετοὺς ἐθελοντας παρὰ τὸ Καστέλλι τῆς Κισάμου.

(2) Πλησίον τοῦ χωρίου τούτου εἶναι τὸ σπήλαιον τοῦ Μελιδονίου. Εἰς αὐτὸ κατέφυγον 400 περίπου Χριστιανοί, ἐξ ὧν 30 μόνον ἦσαν ὄπλοφόροι· ὁ Χουσεῖν τὸ προσέβαλεν ἰσχυρῶς καὶ πολλάκις ἠνεγκάζε τοὺς στρατιώτας του νὰ κάμνωσιν ἔφοδον· ἀλλ' οἱ γενναῖοι τοῦ σπηλαιοῦ ὑπερασπισταὶ ἐπὶ 3 μῆνας ἀντέκρουον τοὺς ἐχθρούς. Τέλος ὁ Χουσεῖν ἔφριψεν ἐντὸς τοῦ σπηλαιοῦ καυσίμους ὕλας τὰς ὁποίας ἠνάγκη, συγχρό-

1824 1824 ὁ Χουσεΐν προεχώρησεν εἰς Ἀποκόρωνα φονεύων καθ' ὁδὸν ἢ αἰχμαλωτίζων τοὺς κατοίκους τῆς ἐπαρχίας ταύτης καὶ ἐντεῦθεν εἰσέβαλεν εἰς Σφακία.

Αἱ χιλιάδες τῶν Χριστιανῶν αἰτινες εἶχον καταφύγει ἐνταῦθα, μόλις ἐπρόφθασαν νὰ σωθῶσιν εἰς τὰς φάραγγας καὶ τὰ δύσβατα ὄρη· πολλοὶ ἐξ αὐτῶν κατέφυγον εἰς τὴν παραλίαν καί, ἀφ' οὗ ἀνετίναξαν εἰς τὸν ἄερα τὰς ἀποθήκας τῶν πολεμοποδίων καὶ τροφῶν, ἀνεχώρησαν διὰ πλοίων· χιλιάδες δὲ Χριστιανῶν κατέφυγον τότε ἐν ἀθλίᾳ καταστάσει εἰς Πελοπόννησον.

Οἱ στρατοὶ τοῦ Χουσεΐν εἰσέβαλον ἤδη εἰς Σέλυνον καὶ Κίσαμον, ἐν ᾧ τὰ Αἰγυπτιακὰ πλοῖα περιέπλεον εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα διὰ νὰ συλλαμβάνωσι τοὺς φυγάδας· καταδιωκόμενοι λοιπὸν κατὰ ξηρὰν μὲν ὑπὸ τοῦ στρατοῦ, κατὰ θάλασσαν δὲ ὑπὸ τῶν ἐχθρικών πλοίων πλείστοι ἐξωλοθρεύοντο⁽¹⁾. Διὰ ταύτης θηριωδίας κατεβλήθη προσκαιρῶς ἡ ἐπανάστασις· τότε δὲ ὁ ἀρμοστής Τομπάζης ἀνεχώρησεν εἰς Πελοπόννησον.

10. Ἀνανέωσις τῆς Ἐπαναστάσεως.—Οἱ Κρήτες οἵτινες κατέφυγον εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν ἐκάθηντο ἀργοί, ἀλλὰ

νοῦς δὲ ἐφραξε καὶ τὴν εἰσοδὸν αὐτοῦ· οἱ δυστυχεῖς Χριστιανοὶ ἐπρέχον ἀπὸ τοῦ ἐνὸς ἄκρου τοῦ σπηλαίου εἰς τὸ ἄλλο, ἀλλὰ τὰ πρὶνὰ νέφη τοῦ καπνοῦ τοὺς κατέφθανον πανταχοῦ καὶ τοὺς ἐπνίξαν ὅλους (κατὰ Ἰανουάριον 1824). "Ὅτε δὲ οἱ Ἕλληνες ὕστερον ἀπὸ πολλὸν καιρὸν ἠδυνήθησαν νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸ σπήλαιον ἐκεῖνο, ἀνεύρον τὰ κατάμαυρα ὑπὸ τοῦ καπνοῦ λείψανα τῶν συγγενῶν των, τὰ ὅποια μὲ δάκρυα εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς ἠσπάρθησαν καὶ ἔθαψαν.

(1) Ἐξακόσιοι Χριστιανοί, ἐκ τῶν ὁποίων 40 ἦσαν ἐνοπιοί, εἶχον καταφύγει εἰς τὰ παρά τὸ Σέλυνον νησιδία, τὰ λεγόμενα Ἐλαφονήσια, ἅτινα χωρίζονται ἀπὸ τῆς ξηρᾶς διὰ μικροῦ πορθμοῦ ἀβαθοῦς· δι' αὐτοῦ τοῦ πορθμοῦ ὤρμησαν οἱ Τούρκοι ἵππεῖς· καὶ κατ' ἀρχῆς μὲν ἀπεκρούοντο ἀπὸ τοὺς Χριστιανοὺς· ἔπειτα ὁμῶς, ἀφ' οὗ ἔκαμαν πολλὰς ἐφόδους, κατώρθωσαν νὰ τοὺς καταβάλουν. Ὅλους τοὺς εὐρισκομένους ἐκεῖ κατέσφαξαν, αἱ δὲ φωναὶ τῶν σφαζομένων ἠκούοντο μακρόθεν.

ήνωμένοι με τούς άλλους Έλληνας κατεπολέμουν τούς Τούρκους. Έν ᾧ δὲ ἐπολέμουν ἐκεῖ, προσεπάθουν νὰ εὕρωσι τὰ μέσα διὰ νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὴν Κρήτην καὶ ἐπαναλάβουν τὸν ἀγῶνα.

Ἐκ τούτων 900 περίπου, ἀφ' οὗ προητοιμάθησαν καταλλήλως, ἐπεβιάσθησαν εἰς τινὰ πλοιάρια κατ' Αὐγούστον τοῦ 1825 καὶ ἐπελθόντες ἐξαίφνης κατέλαβον τὸ ἀπόρρητον φρούριον τῆς Γραμβούσης. Ὅτε δὲ τὸ ἀνέλπιστον τοῦτο κατόρθωμα ἔγινε γνωστὸν εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα, ἔσπευσαν ὅσοι ἦσαν ἐκεῖ Κρήτες καὶ ἄλλοι πολλοὶ ἐθελονταὶ νὰ ἔλθωσιν εἰς Κρήτην καὶ ἀνανεώσωσιν ἐνταῦθα τὴν ἐπανάστασιν.

Μὴ δυνάμενοι οἱ Χριστιανοὶ νὰ συνάπτωσι τακτικὰς μάχας μετὰ τούς ἐχθροὺς των, οἵτινες ἦσαν πολυάριθμοι, διηρέθησαν εἰς μικρὰ σώματα, τὰ ὁποῖα ἐξαίφνης ἐπέπιπτον καὶ ἐφόνευον τούς Τούρκους. Οὕτω δὲ ἤρχισε καθ' ὅλην τὴν Κρήτην κλεφτοπόλεμος πολὺ καταστρεπτικὸς διὰ τούς ἐχθρούς. Ἡ Κρήτη ὅλη ἐφαίνετο πλήρης τοιούτων ὀπλοφόρων. Μάτην ὁ διοικητὴς τῆς νήσου Μουσταρᾶς ἔτρεχεν ἀπὸ τοῦ ἑνὸς ἄκρου τῆς Κρήτης εἰς τὸ ἄλλο· τίποτε δὲν κατώρθωνεν. Ἐπὶ δύο ἔτη διατρέχοντα τὰ σώματα ταῦτα τὴν Κρήτην ἔκαμαν ἄπειρα ἀνδραγαθήματα καὶ περισσοτέρους τῶν 1700 Τούρκων ἐφόνευσαν⁽¹⁾.

Ἰδίως δὲ κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1827 ἐνισχύθη ὁ ἀγὼν εἰς τὰ ἀνατολικά τῆς Κρήτης· ἐνταῦθα οἱ Χριστιανοὶ κατώρθωσαν νὰ νικήσωσι τούς ἐξελθόντας κατ' αὐτῶν Τούρκους τοῦ Ἡρακλείου, φονεύσαντες 150 ἐξ αὐτῶν· ἔπειτα ἐπολιόρκησαν καὶ

(1) Ἐκ τῶν ἀρχηγῶν τῶν Γραμβούσιανῶν καὶ διακριθέντων διὰ τὴν ἀνδρείαν των ἦσαν οἱ Μ. Μαυράκης, Ἰακ. Κουμῆς (ἐκ Σελίνου), Στ. Νιόττης (ἐξ Ἀνωγειῶν), Μ. Καζάνης (ἐκ Λασηθίου), Γ. Δρακονιανὸς (ἐκ Κισιάμου), Ν. Μαλικιούτης, Π. Κόρακας καὶ Ἰωάσαφ Ξεπατέρης (ἐκ Μεσαρᾶς) καὶ πλεῖστοι ἄλλοι οὐδὲ ὅπως τούτων ὑπολειφθέντες κατὰ τὸ διάστημα τοῦ ἀγῶνος.

εφόνευσαν άλλους 300 Τούρκους ἐν Μιραμπέλλω. Ἀλλὰ οἱ Χριστιανοὶ προχωρήσαντες εἰς τὴν Πεδιάδα προσβάλλονται ὑπὸ ἑκατ. Τούρκων καὶ φονεύονται περίπου 200 ἐξ αὐτῶν.

Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Κρήτες προσεκάλεσαν τὸν Χατζῆ Μιχάλη Ταλιάνον μὲ τὸ ἀξιόλογον ἰππικόν του, ὅστις κατὰ τὴν ὄρχήν τοῦ 1828 ἦλθεν εἰς Γραμβούσαν μὲ 100 ἰππεῖς καὶ 600 πεζοὺς.

11. Κατάληψις τῆς Γραμβούσης ὑπὸ τῶν Εὐρωπαίων.— Ἡ Γραμβούσα ἦτο καταφύγιον ὄλων τῶν καταδιωκομένων Κρητῶν· εἰς αὐτὴν συνέρρεον πολλοὶ ὄχι μόνον ἐκ Κρήτης ἀλλὰ καὶ ἐξ ἄλλων μερῶν. Στενοχωρούμενοι δὲ ἀπὸ τὴν πείναν ἐτράπησαν εἰς τὴν πειρατείαν· ἐκπλέοντες δηλ. διὰ πλοῖον ὠπλισμένων συνελάμβανον τὰ ἐμπορικὰ πλοῖα εἰς οἰονδιποτε ἔθνος καὶ ἂν ἀνήκον καὶ τὰ ἀπεγύμνωνον. Ἡ ἐπιτροπὴ ἣτις ἐκυβέρνα τὴν Γραμβούσαν, δὲν ἠδύνατο νὰ περιορίσῃ τὴν κακὴν ταύτην πρᾶξιν· οὕτω δὲ ἔπασχε πολὺ τὸ ἐμπόριον ἀπὸ τοὺς πειρατάς· διὰ τοῦτο Ἀγγλικὸς καὶ Γαλλικὸς **1828** στόλις ἦλθε τῷ 1828 εἰς Γραμβούσαν καὶ συνέλαβεν ὅσα πλοῖα εὔρεν ἐνταῦθα· εἰς δὲ τὸ φρούριον εἰσήγαγε φρουρὰν ἀπὸ στρατιώτας Ἑλλήνας, τοὺς ὁποίους ἔστειλεν ὁ Κυβερνήτης Καπεδίστριας, καὶ ἀπὸ ἰδικούς των στρατιώτας· τοὺς δὲ ἐν Γραμβούτῃ Κρήτας ἐξεδίωξαν.

12. Νεαὶ μάχαι ἐν Σφακίοις.— Περὶ τὸν Μάρτιον τοῦ 1828 τὸ σῶμα τοῦ Χατζῆ Μιχάλη μετέβη εἰς Σφακία καὶ ἐστρατοπέδευσε εἰς Φραγκοκάστελλον, τὸ ὁποῖον ἦτο μικρὸν Ἑνετικὸν φρούριον. Ἐπειτα ὤρμησεν εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ρεθύμνης ἐνίκησε τοὺς Γούρκους καὶ ἀπ' οὗ ἔλαβε πολλὴν λείαν ἐπέστρεψεν εἰς Σφακία. Ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς μαθὼν ταῦτα ἐξεστίατευσε μὲ 4 χιλιάδας πεζῶν καὶ 400 ἰππεῖς κατ' αὐτοῦ. Φοβερὰ μάχη συνεκροτήθη ἔξωθεν τοῦ Φραγκοκαστέλλου· ἰππεῖς καὶ πεζοὶ ἐμάχοντο ἀνχμεμειγμένοι· ἡ σύγχυσις ἐκ τοῦ καπνοῦ καὶ τοῦ κονιορτοῦ ἦτο τόση, ὥστε πολλοὶ ἐφονεύοντο

ὑπὸ τῶν συμπολεμιστῶν των. Μετὰ τὴν μάχην ταύτην καθ' ἣν ἔπεσον ὁ Χατζῆ Μιχάλης μετ' 300 Χριστιανούς καὶ διπλάσιοι Τούρκοι, ὁ Μουσταφᾶς ἐπολιόρησε τοὺς λοιποὺς ἐν τῷ φρουρίῳ. Οὗτοι μετὰ πολιορκίαν 8 ἡμερῶν, καθ' ἃς ὑπέφερον τὰ πάνδεινα, ἐσυνθηκολόγησαν καὶ ἀπῆλθον μετ' τὰ ὄπλα αὐτῶν καὶ τὰς ἀποσκευάς.

Ἐπιστρέφοντες ὁμοῦ οἱ Τούρκοι ἐκ Σφακίων προσεβλήθησαν ὑπὸ τῶν Κρητῶν, οἵτινες ἀπέκοψαν εἰς αὐτοὺς τὴν ὁδὸν μετὰ δύο δὲ ἡμερῶν ἀγῶνας, ἀφ' οὗ πλέον τῶν 1000 ἐρονεύθησαν, κατώρθωσαν μετ' κόπους νὰ διαρύγωσιν ἀφήσαντες τὰς ἀποσκευάς των, τὰ πολεμοφόδια, πλεῖστα ὄπλα καὶ 27 σημαίας εἰς χεῖρας τῶν ἐπαναστατῶν.

13. Τελευταῖαι τῶν Κρητῶν νῆikai. — Μετ' ὀλίγον ^{Ἰουλ.} ¹⁸²⁸ συνελθόντες εἰς συμβούλιον οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Κρήτης συνέστησαν γενικὸν στρατρχεῖον καὶ διώρισαν ὀπλαρχηγούς ἐν ἐκάστη ἐπαρχίᾳ τοὺς ἀρίστους τῶν καθ' ὅλην τὴν νῆσον πολεμιστῶν. Συσσωματωθέντες τότε οἱ Κρηῖτες ἐξεδίωξαν καὶ πάλιν τοὺς Τούρκους ἀπὸ τῶν Ἀποκόρωνα καὶ κατέλαβον τὴν πολλάκις ποτισθεῖσαν δι' αἵματος Μαλάξαν, καὶ ἠνάγκασαν τοὺς Τούρκους νὰ κλεισθῶσιν εἰς τὰ φρούρια Χανίων, Σούδας καὶ Ρεθύμνης.

Μετὰ τὰς ἐπιτυχίας ταύτας τῶν Χριστιανῶν οἱ ἐν Ἡρακλείῳ Τούρκοι προέβησαν εἰς νέας φοβεράς σφαγὰς ἀφ' οὗ ἐπέπεσον ξιφῆρεις κατὰ τῶν ἀσπλῶν Χριστιανῶν, ἄλλους μὲν ἔσφαξαν, ἄλλους δὲ ἔρριψαν εἰς τὴν θάλασσαν καὶ τὰ ρρέατα. Πεντακόσια πτώματα ἔκειντο εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς πόλεως. Μετὰ ταῦτα ὀρμήσαντες καὶ εἰς τὰ περίεξ χωρία ἔσφαξαν ὄσους ἠδυνήθησαν⁽¹⁾. Καὶ οἱ ἐν Ρεθύμνῃ Τούρκοι, ἀφ' οὗ δὲν ὑπῆρ-

(1) Ὀλίγον πρὸ τοῦ χρόνου κατὰ τὸν ὁποῖον ἐγίναν αὐτὰ, εὐρίσκοντο περὶ τοὺς 50 ἐκπαισθέντες εἰς τὴν μονὴν Ὀδηγητρίαν τῆς Μεσαρᾶς κατὰ τούτων δὲ ἐξαίφνης ἐπῆλθον 800 Τούρκοι ἐξ Ἡρακλείου. Καὶ οἱ μὲν ἄλλοι Ἐλληγες ἀπεσύρθησαν ἀπὸ ἐκεῖ, μόνος δὲ ὁ Ἰωά-

χον ἐντὸς τῆς πόλεως Χριστιανοί, ἐπετέθησαν κατὰ τινων χωρίων καὶ ἔσραξαν ἐξήκοντα Χριστιανοὺς.

Ταῦτα κατέστησαν ὀρμητικωτέροις τοὺς Χριστιανοὺς. Ἄλλοι μὲν ἐπετέθησαν πρὸ τῆς Ῥεθύμνης κατὰ τῶν Τούρκων καὶ ἐφόνευσαν περὶ τοὺς 150 ἐξ αὐτῶν, ἄλλοι δὲ προσέβαλον τὴν Ἱεράπετραν καὶ Σπιναλόγγαν. Ἐπειτα συναθροισθέντες περὶ τὰς 2500 εἰσέβαλον εἰς Σητεΐαν καὶ ἐπολιόρκησαν ἐντὸς ὄχυροῦ πύργου 400 Τούρκους, τοὺς ὁποίους πάντας μετὰ 2 ἡμερῶν ἀντίστασιν ἐφόνευσαν. Τοὺς δὲ λοιποὺς Τούρκους τῆς ἐπαρχίας ταύτης, περὶ τὰς 4 χιλιάδας, περιεκύκλωσαν εἰς διάφορα μέρη καὶ τοὺς ἠνάγκασαν νὰ παραδοθῶσι καὶ μετέφερον ἄλλους μὲν εἰς Ἡράκλειον ἄλλους δὲ εἰς Ἀσίαν. Οὕτω κατέλαβον τὴν Σητεΐαν οἱ Χριστιανοὶ εὐρόντες ἐν αὐτῇ πολλὰ ὄπλα καὶ πολεμοφόδια. Δυστυχῶς ὁμως μετ' ὀλίγον ἐπῆλθον 4 χιλιάδες Τούρκων ἐξ Ἡρακλείου καὶ ἀνέκτησαν τὴν ἐπαρχίαν ταύτην.

1829 Ἐν πάσῃ δὲ τῇ νήσῳ ἐξηκολούθουν τοιοῦτοτρόπως αἱ μάχαι κατὰ τὸ ἔτος 1829· οἱ Τούρκοι ἦσαν κεκλεισμένοι ἐντὸς τῶν φρουριῶν κατὰ διαλείμματα μόνον ἐξερχόμενοι, ἢ δὲ λοιπὴ Κρήτη πᾶσα κατείχετο ἀπὸ τοὺς ἐπαναστάτας.

σαρ Σεπατέρας ἔμεινε μὲ 3 συντρόφους καὶ μὲ τὴν ἀδελφὴν του. Οὗτοι προσέβαλον τοὺς Τούρκους ἐκτὸς τοῦ μοναστηρίου καὶ ἐφόνευσαν 4· ἔπειτα δὲ κλεισθέντες εἰς μικρὸν πύργον τοῦ μοναστηρίου ἀπέκρουον τοὺς περικυκλῶσαντας ἐπὶ δύο ἡμερονύκτια ἀδιακόπως. Τέλος ἐφρονεύθησαν καὶ οἱ 3 σύντροφοι, ἀπέμεινε δὲ μόνος ὁ Ἰωάσαφ καὶ ἡ ἀδελφὴ του, ἣτις ἐξηκολούθει νὰ τοῦ γερμίζει τὸ ὄπλον· τὴν τρίτην ἡμέραν ἤρχισαν νὰ τοῦ ἐλλείπουν τὰ πολεμοφόδια, ὥστε δὲν ἐπιροδόλοι, παρὰ ὅτε ἦτο βέβαιος ὅτι θὰ ἐφόνευσεν Τούρκον. Ἀφ' οὗ δὲ τοῦ ἔμειναν 3 μόνον φυσίγγια, ἔλαβε διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς τὴν σπάθην καὶ διὰ τῆς ἑτέρας τὴν πιστόλαν του καὶ ἀνοίξας τὴν σιδηρὰν θύραν τοῦ πύργου ἐξώρμησεν εἰς τὸ μέσον τοῦ περικυκλοῦντος πλήθους καὶ ἐφόνευσεν μὲν τινάς, ἀλλ' ἔπεσε καὶ αὐτὸς κατακρουρηθεὶς. Τὴν δ' ἀδελφὴν του λέγεται ὅτι ἠνάγκασαν νὰ φέρῃ ἐπ' ὤμων τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ εἰς τὸ τουρκικὸν στρατόπεδον.

14. Κατάπαυσις τοῦ ἀγῶνος.— Ἐν ᾧ οἱ Κρήτες οὕτως ἡρωικῶς ἠγωνίζοντο, ἀνεκοινώθη εἰς αὐτοὺς ἡ ἀπόφασις τῶν Εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων διὰ τῆς ὁποίας ἀπεχωρίζετο ἀπὸ τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα ἡ Κρήτη. Καὶ συνῆλθον μὲν τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1830 οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν Κρητῶν εἰς Μαργαρίτες Μυλοποτάμου καὶ ἐπεκαλέσθησαν τὴν βοήθειαν τῆς Εὐρώπης καὶ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων ὑπὲρ τῆς φιλτάτης πατρίδος· ἀλλὰ τίποτε δὲν κατώρθωσαν. Πλοῖα τῆς Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Ῥωσσίας κατέπλευσαν μετ' ὀλίγον καὶ ἐπέβαλον ἀνακωχὴν εἰς τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς Χριστιανοὺς. Ἡ δὲ νῆσος παρεχωρήθη εἰς τὸν ἀντιβασιλέα τῆς Αἰγύπτου Μεχμέτ Ἀλῆν, ὅστις ἔστειλε νέον στρατὸν διὰ νὰ καταλάβῃ αὐτήν.

Ἐγκαταλελειμμένοι ὑπὸ πάντων οἱ Κρήτες καὶ βλέποντες ὅτι ἀφῆραζον πάλιν ἀπὸ αὐτοὺς τὴν γῆν τῆς γεννήσεώς των, ἀφ' οὗ τὴν ἀνέκτησαν διὰ ἀκείρων θυσιῶν καὶ τὴν ἐπότισαν ἐπὶ ἔτη μὲ τὸ αἷμά των, συνῆλθον τῇ 23 Νοεμβρίου ^{Νοέμ.} 1830 καὶ διεμαρτυρήθησαν διὰ τὴν ἀδικίαν ταύτην· διακη-
1830
ρύξαντες δὲ τὴν ἀμετάτρεπτον αὐτῶν ἀπόρατιν νὰ συνενώσωσι τὴν τύχην των μετὰ τοῦ λοιποῦ Ἑλληνισμοῦ, ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν ἀνωτέραν βίαν.

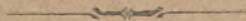
Οὕτω κατέπαυσεν ἡ δεκαετὴς ἐν Κρήτῃ ἐπανάστασις 50 χιλ. Χριστιανῶν καὶ ἄλλαι τόσαι Τούρκων ἀπωλέσθησαν κατ' αὐτήν, οἱ δὲ κάτοικοι περιωρίσθησαν εἰς 110 χιλιάδας. Φεύγοντα τὰ τέκνα τῆς πολυπαθοῦς νήσου τὴν δουλείαν ἤρχισαν καὶ πάλιν νὰ μεταναστεύωσιν. Χιλιάδες ἀπῆλθον μακρὰν τῆς πατρίδος καὶ πολλοὶ ὑπὸ τῶν κακουχιῶν ἀπωλέσθησαν.

Περίληψις.— Ἐν ᾧ οἱ Χριστιανοὶ ἠτοιμάζοντο εἰς ἐπανάστασιν, οἱ Τούρκοι ἐπεχείρησαν σφαγὰς καὶ εἰς τὰς τρεῖς πόλεις. Ἐπειτα συνεπλάκησαν μὲ τοὺς Χριστιανοὺς, ἀλλ' ἐνίκηθησαν εἰς ὅλας τὰς συμπλοκάς· μετὰ ταύ-

τα ὅμως συνενωθέντες ὅλοι οἱ Τοῦρκοι τῆς Κρήτης προεχώρησαν εἰς τὰ ὄρεινά τῆς Κυδωνίας καὶ εἰσέβαλον εἰς τὰ Σφακία. Ἄφ' οὗ δ' ἐπανῆλθον οἱ Τοῦρκοι εἰς τὰ ἴδια, οἱ ἐπαναστάται διωργανώθησαν πολιτικῶς, κατέλαβον πάλιν τὰς πλῆσιον τῶν φρουρίων θέσεις τῶν καὶ περιώρισαν τοὺς Τούρκους εἰς τὰ φρούρια.

Μετ' ὀλίγον ἦλθεν (1822) Αἰγυπτιακὸς στρατός, ὅστις προεχώρησεν ἀπὸ Χανίων εἰς Μιραμπέλλον πανταχοῦ πολεμῶν πρὸς τοὺς Χριστιανούς. Καὶ ἐκυρίευσαν μὲν οἱ Χριστιανοὶ τὸ φρούριον τῆς Κισάμου καὶ ἐδίωξαν τοὺς Τούρκους ἐκ Σελύνου. Ἄλλ' ὁ Αἰγύπτιος ἐπῆλθεν (1824) ἀπὸ τοῦ Ἡρακλείου εἰς Σφακία, Σέλυνον καὶ Κίσαμον καὶ κατέπνιξε τὴν ἐπανάστασιν.

Τὸ ἐπόμενον ἔτος (1825) οἱ Κρητες καταλαβόντες τὴν Γραμβοῦσαν ἀνενέωσαν τὴν ἐπανάστασιν· ἀλλὰ μὴ δυνάμενοι νὰ ἀντιπαρατάττωνται πρὸς τοὺς ἐχθροὺς ἤρχισαν τὸν κλεφτοπόλεμον, μὲ τὸν ὁποῖον πολλοὺς Τούρκους ἐφόνευσαν· ἐπειδὴ ὅμως οἱ ἐν Γραμβοῦσῃ ἐτράπησαν εἰς τὴν πειρατείαν, οἱ Εὐρωπαῖοι κατέλαβον αὐτὴν (1828) καὶ ἐξεδίωξαν τοὺς Κρητας. Καὶ ἐνίκησαν μὲν οἱ Τοῦρκοι ἐν Φραγκοκαστέλλῳ τοὺς ἐθελοντὰς καὶ τοὺς Κρητας· ἀλλ' ἐνίκηθησαν ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν μετ' ὀλίγον καὶ ἡ ἐπανάστασις ἐγενικεύθη (1828 καὶ 1829) εἰς ὅλην τὴν Κρήτην, καὶ περιωρίσθησαν πάλιν οἱ Τοῦρκοι εἰς τὰ φρούρια αὐτῶν. Ἡ Εὐρώπη ὅμως ἐπέβαλεν ἀνακοχὴν εἰς τὰ διαμαχόμενα μέρη καὶ μετ' ὀλίγον παρεχώρησε τὴν Κρήτην εἰς τὸν ἀντιβασιλέα τῆς Αἰγύπτου (1830).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'

ΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΤΟΥ 1833, 1841 ΚΑΙ 1858

1. Τὰ αἱματηρὰ τοῦ 1833 γεγονότα.— Ἀφ' οὗ ἔ
Μεχμέτ' Ἀλῆς κατέλαβε τὴν Κρήτην, ἀντὶ 3 διοικήσεων συνέ-
στησε μίαν καὶ διώρισε διοικητὴν τὸν Μουσταφᾶ πασᾶν. Οὗ-
τος ἀφώπλισε καὶ τοὺς Χριστιανοὺς καὶ τοὺς Ὀθωμανοὺς,
ἐπέβαλε φόρους βαρεῖς καὶ πολυειδῶς κατεπίεξε τὸν λαόν.
Διὰ τοῦτο συνῆλθον 7 χιλ. περίπου Χριστιανῶν, τῷ 1833,
εἰς Μουρνιές τῆς Κυδωνίας καὶ ἔκαμαν ἀναφορὰν πρὸς τὴν
διοίκησιν καὶ πρὸς τὰς Εὐρωπαϊκὰς δυνάμεις, διὰ τῆς ἐποίας
ἐζήτησαν τὴν βελτίωσιν τῆς καταστάσεώς των. Ἀλλὰ τότε ὁ
Μουσταφᾶς ἔστειλε στρατόν, ὅστις διεσκόρπισε τοὺς συνιθροι-
σμένους Χριστιανοὺς καὶ ἀφ' οὗ συνέλαβε 41 ἐξ αὐτῶν τοὺς
ἐκρέμασεν ἐκεῖ. Καὶ πολλοὺς δὲ ἄλλους Κρήτας εἰς διαφορα
μέρη τῆς νήσου θανάτωσεν ὁ Μουσταφᾶς.

2. Ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1841. — Κατὰ τὸ 1840 ἡ
Κρήτη διὰ τῆς μεσιτείας τῶν Εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων ἀπο-
σπασθεῖσα ἀπὸ τοῦ Μεχμέτ' Ἀλῆ παρεδόθη πάλιν εἰς τὸν
Σουλτάνον. Τότε οἱ Κρήτες, ἐπειδὴ ἐνόμιζαν ὅτι δύνανται νὰ
ἐπιωφεληθῶσιν ἀπὸ τὴν μεταβολὴν ταύτην, ὑψωσαν, τῷ 1841,
τὴν σημαίαν τῆς Ἐνώσεως καὶ συνέστησαν προσωρινὴν κυβέρ-
νησιν ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ Ἀριστείδου Χαιρέτου. Ἀλλὰ
μετ' ὀλίγον ἡ Κρήτη ἀπεκλείσθη κατὰ θάλασσαν ὑπὸ τοῦ
Τουρκικοῦ στόλου καὶ στρατοῦ ἀπεβιδιάσθη εἰς τὴν νῆσον. Οἱ
δὲ Κρήτες μείναντες ἄνευ βοηθείας ἐπολέμησαν μὲν εἰς Πρό-
βαρμα καὶ Βαφὲ Ἀποκορώνου, εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ῥεθυμνης
καὶ εἰς τὴν Πεδιάδα, ἀλλ' ἐπὶ τέλος ἠναγκάσθησαν νὰ πα-
ραιτήσωσι τὸν ἀγῶνα.

3. "Ενοπλος εξέγερσις τοῦ 1858. — Ἡ κατάστασις τῆς Κρήτης κατέστη χειροτέρα ἐπὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Μουσταφᾶ, τοῦ Βελῆ πασᾶ· ἐπεβάλλοντο εἰς τὸν λαὸν φόροι νέοι, οἵτινες ἦσαν πολὺ καταπιεστικοί. Διὰ τὸ ἐλάχιστον δὲ παράπτωμα ἐπιμωροῦντο οἱ Χριστιανοὶ ἄνευ δίκης μὲ δεσμὰ ἢ ἐξορίαν.

Διὰ ταῦτα οἱ Κρήτες συνελθόντες, τῷ 1858, ἐνόπλιως εἰς Μπουτσουνάρια Κυθωνίας διεμαρτυρήθησαν διὰ τοὺς φόρους καὶ τὰς αὐθαιρεσίας τοῦ πασᾶ καὶ ἐζήτησαν τὴν ἀναδιοργάνωσιν τῶν δικαστηρίων, τὴν ἄδειαν νὰ ἔχωσιν οἱ Χριστιανοὶ ὄπλα καὶ τὸ δικαίωμα νὰ μὴ πληρώνουν ἄλλον φόρον εἰ μὴ τὸν φόρον τῆς δεκάτης καὶ τὸν στρατιωτικόν. Ὁ Σουλτάνος τότε ἀνεκάλεσε τὸν Βελῆ πασᾶν καὶ ἀπεδέχθη τὰ αἰτήματα τῶν Κρητῶν· αἱ παραχωρήσεις ὅμως αὐταὶ κατεπατοῦντο ὑπὸ τῶν μετὰ ταῦτα πασάδων.

Περίληψις. — Ὁ Μεχμέτ Ἀλῆς καταλαβὼν τὴν Κρήτην ἐπέβαλε βαρεῖς φόρους καὶ κατεπίεξε τὸν λαόν· διὰ τοῦτο συνῆλθον 7 χιλιάδες Χριστιανῶν εἰς Μουρνιές καὶ ἐζήτησαν τὴν βελτίωσιν τῆς καταστάσεώς των· ἀλλὰ στρατὸς τοὺς διεσκόρπισε καὶ ἐκρέμασεν ἀρκετοὺς ἐκεῖ καὶ εἰς ἄλλα μέρη. Ὅτε δὲ ἡ Κρήτη παρεχωρήθη πάλιν εἰς τὸν Σουλτάνον, οἱ Κρήτες ἐπανεστάτησαν, τῷ 1841, ἀλλὰ νικηθέντες παρήτησαν τὸν ἀγῶνα. Ἐπειδὴ ὅμως κατεπιέζοντο ὑπὸ τοῦ Βελῆ πασᾶ, συνῆλθον εἰς Μπουτσουνάρια καὶ ἐζήτησαν παρὰ τοῦ Σουλτάνου διάφορα αἰτήματα, ἅτινα παρεχωρήθησαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ΄

Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ 1866

1. Αἷτια τῆς Ἐπαναστάσεως. — Ἡ παραβίασις τῶν προνομίων τοῦ 1858, οἱ καθ' ἑκάστην ἐπιβαλλόμενοι βαρεῖς φόροι καὶ αἱ τυραννικαὶ καταπιέσεις ἠνάγκασαν τοὺς Κρήτας νὰ συνέλθωσι πλησίον τῶν Μπουτσουναρίων κατὰ Μάιον τοῦ 1866 καὶ νὰ διαμαρτυρηθῶσι πρὸς τὸν Σουλτάνον καὶ τὰς Μεγάλας Δυνάμεις. Ἐν ᾧ δὲ οἱ Κρήτες περιέμενον ἀπάντησιν εἰς τὴν ἀναφορὰν των, ἀπεβιβάσθησαν ἀρκετὰ στρατεύματα εἰς τὴν νῆσον, μεταξύ δὲ τούτων καὶ ὅ χιλιάδες Αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ· τότε δὲ ἡ διοίκησις ἀπέριψεν ἀποτόμως τὰς αἰτήσεις τῶν Κρητῶν καὶ ἠπέιλησεν ὅτι, ἂν δὲν ἀπεχώρουν, θὰ διέλυεν αὐτοὺς διὰ τῆς βίας. Εἰς ἀπάντησιν τούτων ἡ ἤδη καταρτισθεῖσα Γενικὴ τῶν Κρητῶν Ἐπαναστατικὴ Συνέλευσις ἐκήρυξε τὴν ἔνωσιν μετὰ τῆς Ἑλλάδος.

2. Ἐναρξίς τοῦ ἀγῶνος. — Συγχρόνως ὁ κρότος τῶν ὅπλων ἀντήχησε πανταχοῦ τῆς Κρήτης. Οἱ ἑπαναστάται ἐν Σελύνῳ κατέλαβον διὰ μάχης τὸν Σταυρὸν τῆς Κανδάνου. Ἐν Ἀποκορώνῳ δὲ ἐκέρδισαν λαμπρὰν νίκην· περικυκλώσαντες τὸν Αἰγυπτιακὸν στρατὸν εἰς Βρύσες, ἠνάγκασαν αὐτὸν μετὰ 6 ἡμερῶν πολιορκίαν νὰ συνθηκολογήσῃ. Πλείστοι Τούρκοι ἐφονεύθησαν τότε, τὰ δὲ πολεμοφόδια καὶ αἱ ἀποσκευαὶ των ἔπεσον εἰς χεῖρας τῶν ἑπαναστατῶν.

3. Αἱ ἐξ Ἑλλάδος βοήθειαι. — Ἐν Ἀθήναις, ἅμα ἐγνώσθη ἡ ἐπανάστασις, συνέστη Ἐπιτροπὴ ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος· αὕτη ἐδέχετο τὰς πολυπληθεῖς συνδρομάς, τὰς ὁποίας πολλοὶ καὶ ἀπὸ τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα καὶ ἀπὸ ἄλλα μέρη προσέφερον ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος· αὕτη ἐλάμβανε κυρίως παρὰ

τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως τὰ ἀναγκαιοῦντα πρὸς ἐξακο-
λουθῆσιν τοῦ ἀγῶνος, καὶ διὰ τῶν χρημάτων τῆς Κυβερνή-
σεως ἐμίσθωσε ἓ ἀτιμόπλοια· ταῦτα τολμηρῶς διέσχίζον τὸν
ἀποκλεισμὸν τοῦ τουρκικοῦ στόλου φέροντα τροφάς, πολεμο-
φόδια, ἐνδύματα καὶ ἀποσκευάς εἰς Κρήτην· δι' αὐτῶν πολλοὶ
ἄξιωματικοὶ καὶ πλεῖστοι ἄλλοι ἐθελονταὶ (1) προσήρχοντο
εἰς Κρήτην διὰ νὰ ἀγωνισθῶσιν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας. Τέλος
δὲ τὸ ἐπόμενον ἔτος ἠγοράσθη ἐπίτηδες τὸ ταχύπλοον Ἀρκά-
διον, ὅπερ ἐξετέλεσε 23 ταξειῖδια καὶ πολλάκις ὑπῆρξεν ἡ μόνη
ἐλπίς σωτηρίας τῶν ἀγωνιστῶν, φέρον εἰς αὐτοὺς πολεμοφό-
δια καὶ τροφάς εἰς κρίσιμους στιγμάς, πολλάκις δὲ ἔσωσεν
ἀπὸ τοῦ θάνατον δυστυχεῖς οικογενεῖας εἰς τὰ ὄρη καὶ τὰς χι-
όνας πλανωμένας. Μετὰ τὴν ἀπώλειαν δὲ τοῦ Ἀρκადίου, ἄλλο
ταχύπλοον, ἡ Ἐνωσις, ἔκαμε διπλάσια ταξειῖδια μὲ περισσοτέ-
ραν ἐπιτυχίαν.

4. Πρώτη ἐκστρατεία τοῦ Μουσταφᾶ.— Τότε ἡ
Πύλη ἔστειλεν εἰς Κρήτην τὸν γνωστὸν Μουσταφᾶ πασᾶν·
οὗτος ἐξεστράτευσε εἰς Σέλυον καὶ ἠλευθέρωσε μετὰ σφοδρᾶς
μάχης τοὺς ἐν Κανδάνῳ πολιορκουμένους Τούρκους. Ἐπειτα
ἐπῆλθε μετὰ 20 περίπου χιλιάδων στρατοῦ κατὰ τῶν Λάκ-
κων καὶ τῶν πλησίον χωρίων, τὰ ὅποια ἔκαυσε· ἐν ᾧ δὲ ἐπο-
λέμει ἐκεῖ ἐπὶ δύο ἡμέρας χωρὶς νὰ δυνηθῆ νὰ ἐκτοπίσῃ τοὺς
ἐπαναστάτας, ἀπώλεσε 2 λόχους ἐκλεκτοῦ στρατοῦ, οἵτινες
περικικλωθέντες ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν κατασφάγησαν. Ἐκεῖθεν
προεχώρησε πρὸς δυσμὰς ὁ Μουσταφᾶς καταστρέφων· ἀλλὰ
δὲν ἔβριεν ἀνενόχλητος· οἱ ἐπαναστάται ὑπεχώρουμβήμηκ πρὸς
βῆμα· καταλαμβάνοντες δὲ τὰ κατάλληλα μέρη ὀπισθεν τῶν
βράχων ἐνέβαλλον μὲ τὰ ὄπλα τῶν τὸν τρόπον εἰς τοὺς ἐχθρούς.
Γίσελθὼν δὲ ὁ Μουσταφᾶς εἰς Ἀποκόρωνα προσέβαλε τοὺς

(1) Μεταξὺ τούτων ἦσαν ὁ Γ. Ζυμβρακάκης καὶ ὁ Π. Κορωναῖος
ἀνώτεροι ἄξιωματικοὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Προσέτι δὲ καὶ ὁ Δ.
Πετροπουλάκης, ὅστις ἦλθεν εἰς Κρήτην μὲ σῶμα 60 Μανιατῶν.

επαναστάτας εἰς Βαφὲ' ἐκεῖ δὲ ἠγωνίσθησαν 200 περίπου ἐθελονταί· ἐκ τῶν εὐγενῶν τούτων τῆς ἐλευθέρως Ἑλλάδος τέκνων ἔπεσον ἐκεῖ ἀρκετοί, οἱ δὲ λοιποὶ μαχόμενοι ὑπεχώρησαν εἰς ὄρεινὰς θέσεις.

5. Ἡ θυσία τοῦ Ἀρκαδίου.—Ὁ Μουσταφᾶς προχωρῶν εἰσέβαλεν εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ρεθύμνης καὶ ἐπέρχεται τῇ 8 Νοεμ. 1866 Νοεμβρίου κατὰ τῆς μονῆς τοῦ Ἀρκαδίου. Ἐνταῦθα εἶχον κλεισθῆ 700 περίπου γυναῖκες καὶ παιδία καὶ γέροντες καὶ 250 ἐπαναστάται ὑπὸ τὸν Ἑλληνα ἀνθυπολοχαγὸν Δημακόπουλον διὰ νὰ ἀποκρούσωσι τὸν ἐχθρόν. Ὁ Μουσταφᾶς περικυκλώσας τὴν μονὴν ἤρχισε νὰ κανονισολῆ αὐτὴν σφοδρῶς· οἱ δὲ ἐν αὐτῇ κτίσαντες τὰ παράθυρα καὶ ἀφήσαντες μόνον θυρίδας ἐπυροβόλουν ἐξ αὐτῶν κατὰ τῶν ἐχθρῶν. Ὅσακις δὲ οἱ Τοῦρκοὶ ἔκαμνον ἔφοδον, τὸ πῦρ τῶν ἐπαναστατῶν ἐδεκάτιζε τὰς τάξεις των. Ἀλλὰ τὴν ἐπομένην ἡμέραν μέγα πυροβόλον ἐτοποθετήθη πρὸ τῆς πύλης τῆς μονῆς καὶ ἀδιακόπως ἐξέπεμπε σφαίρας κατ' αὐτῆς. Ὁ ἀγὼν ἔγινε σφοδρότατος, κατὰ τὸν ὅποιον πολλοὶ ἀνδρεῖοι ἐφρονεύθησαν, οἱ δὲ λοιποὶ κατέστησαν ἀγνώριστοι ἐκ τῆς πυρίτιδος καὶ τῶν αἱμάτων. Τὴν τρίτην ὄμως ἡμέραν ἡ πύλη κατέπεσε· τρεῖς ἐφόδους ἔκαμαν οἱ Τοῦρκοὶ, ἀλλ' ἀπεκρούσθησαν· τέλος εἰς τὴν τετάρτην ἔφοδον κατώρθωσαν νὰ εἰσέλθουν εἰς τὸν περίβολον τῆς μονῆς· ἀλλὰ τὸ πῦρ ἐξηκολούθει ἐκ τῶν κελλίων. Ὁ ηγούμενος τῆς μονῆς Γαβριήλ φονεύεται ἐκεῖ ἠρωικῶς μαχόμενος. Πᾶσα ἐλπίς σωτηρίας ἐξέλιπε· τότε εἰς τῶν πολεμιστῶν ὄρμηξ̄ εἰς τὴν πυριτιδαποθήκην καὶ φωνάζει· «Τοῦρκοὶ μᾶς ἐκύκλωσαν ἀπὸ μέσα καὶ ἔξω κατὰ χιλιάδας· θὰ παραδοθῶμεν ἢ νὰ δώσω φωτιά;» «φωτιά» ἀπήντησαν ὅλοι καὶ ἔκαμαν τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ· τότε ἐτέθη τὸ πῦρ εἰς τὴν πυριτιδα· φοβερὰ ἐκπυροκρότησις ἐπηκολούθησε· τὰ περὶ τὴν πυριτιδαποθήκην μέρη ἀνετινάχθησαν εἰς τὸν ἀέρα καὶ μετ' αὐτῶν 50 περίπου μάρτυρες τῆς ἐλευθερίας καὶ πλεῖστοι Τοῦρκοὶ.

Ἐκ τῶν ἐν τῇ μονῇ Χριστιανῶν ὀλίγοι ἐσώθησαν, οἱ δὲ λοιποὶ ὑτέρ τῆς πατρίδος ἐθυσιάσθησαν.

6. Δευτέρα ἐκστρατεία τοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ. —

Μετὰ τὴν ὀλοκαύτωσιν τοῦ Ἀρκαδίου ὁ Μουσταφᾶς ἐπιστρέψας εἰς Χανία ἐξεκίνησε κατὰ τὰ μέσα τοῦ χειμῶνος ἐναντίον τῶν Λάκκων καὶ τῶν πλησίον χωρίων καὶ συνῆψεν ἐκεῖ σφοδρὰν μάχην μετὰ τοὺς Χριστιανούς· ἔπειτα ἐπολέμησε πρὸς τοὺς ἐν Ὀμαλῷ ἐπαναστάτας καὶ εἰσελθὼν εἰς Σέλυνον προσέβαλε μετὰ ταῦτα διὰ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης τοὺς Ἑλληνας, οἵτινες ἐφύλαττον τὴν φάραγγα τῆς Ἀγίας Ρουμέλης· εἰς ταύτην δὲ εἶχε καταφύγει πλῆθος γυναικῶν καὶ παιδῶν. Μετὰ 4 δὲ ἡμερῶν ματαίους ἀγῶνας ἐπεβιάσθη ἐπὶ πλοίων καὶ ἦλθεν εἰς τὴν Χώραν τῶν Σφακίων.

Ἀπερχόμενος δὲ ἐντεῦθεν προσβάλλεται ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν καθ' ὁδὸν καὶ πολλὰ παθῶν ἐπανέρχεται εἰς Χανία μετὰ 55 ἡμερῶν ἐκστρατείας ἐν ἐλαεινῇ καταστάσει· οἱ στρατιῶται ἦσαν ῥακένδυτοι, αἱ δὲ τάξεις αὐτῶν πολὺ ἡραιωμένοι.

1867 7. Ἐκστρατεία τοῦ Ὀμερ πασᾶ. — Ἐπειδὴ ὁ Μουσταφᾶς δὲν κατώρθωσε νὰ νικήσῃ τοὺς Κρήτας ἀνεκλήθη, ἀντ' αὐτοῦ δὲ ἐστάλη μετὰ νέον στρατὸν ὁ Ὀμερ πασᾶς. Οὗτος ἐξεστράτευσεν εἰς Ἀποκόρωνα μετὰ 2ῆ χιλιάδας στρατοῦ τὸ ἔαρ τοῦ 1867· προσέβαλε δ' ἐκεῖθεν τὰ Σφακία ἀπὸ δύο μέρη· ἀλλὰ νικηθεὶς ἐτράπη πρὸς ἀνατολὰς καὶ μετὰ πολλοὺς ἀγῶνας ἐν Μυλοποτάμῳ κατήλθεν εἰς Ἡράκλειον διαρκῶς προσβαλλόμενος ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν. Ἐντεῦθεν ὁ Ὀμερ προεχώρησεν εἰς Λασηθίον καὶ μετὰ πολὺν κόπον κατόπιν τριημέρων ἀγῶνων κατώρθωσε νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ ὄροπέδιον τοῦτο. Ὁ Ὀμερ ἔστειλε μετὰ ταῦτα σῶμα στρατοῦ εἰς Ἱεράπετραν καὶ Μιραμπέλλον, ἀλλὰ μετὰ τινα καιρὸν ἠναγκάσθη τοῦτο ἀπὸ τοὺς ἐπαναστάτας νὰ φύγῃ ἀπὸ ἐκεῖ.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ὀμερ φθάσας εἰς *Τυμπάκι* τῆς Μεσαρᾶς, ὅπου ἦτο τουρκικὸν στρατόπεδον, προητοίμασε μεγάλην

έκστρατείαν κατά τῶν Σρακίων μὲ 35 χιλ. στρατοῦ. Πρὸς τοῦτο διήρесе τὸν στρατὸν του εἰς 3 μέρη· καὶ αὐτὸς μὲν μὲ τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ στρατοῦ ἀπεβιβάσθη εἰς ἀτμοπλοίων εἰς Φραγκοκάστελλον· ἕτερον μέρος προεχώρησεν ἀπὸ βορρᾶ εἰς Ἀσκύρου· ἐν ᾧ δὲ οἱ Χριστιανοὶ ἐμάχοντο κατὰ τῶν δύο στρατῶν, τρίτον σῶμα στρατοῦ προεχώρησεν ἐξ ἀνατολῶν καὶ ἠνώθη μὲ τὸν λοιπὸν στρατὸν· οἱ δὲ Χριστιανοὶ μετὰ αἰματηρᾶς μάχας ὑπεχώρησαν πρὸς δυσμᾶς καὶ ἀπέχρουν τοὺς Τούρκους, οἵτινες ἐπεχείρησαν νὰ εἰσβάλωσιν εἰς τὴν φάραγγα τῆς Ἀγίας Ρουμέλης. Ἐντεῦθεν ὁ Ὅμηρ ἐπανῆλθε διὰ θαλάσσης εἰς Χανία ἀπολέσας πλέον τῶν 20 χιλιάδων στρατοῦ κατὰ τὴν ἐκστρατείαν ταύτην.

8. Ἀντίστασις καὶ παθήματα τῶν Κρητῶν. —

Ἄν καὶ ὁ Ὅμηρ διῆλθε τὰ πλείστα μέρη τῆς Κρήτης, δὲν κατέβαλε τοὺς Χριστιανούς· πανταχοῦ βῆμα πρὸς βῆμα προσβαλλόμενος ἐνόμισεν ὅτι διὰ τοῦ τρόμου καὶ τῶν καταστροφῶν θὰ καταβάλλῃ τὰ φρόνημα αὐτῶν· τὰ πάντα, ἀπὸ ὅσα μέρη διήρχετο, παρέδιδεν εἰς τὸ πῦρ καὶ εἰς τὸν σίδηρον. Αἱ ὠραιότεραι ἐπαρχίαι τῆς νήσου ἐντελῶς ἤλλαξαν ὄψιν.

Τὰ παθήματα τῶν οἰκογενειῶν ὅσαι φεύγουσαι τὸν ἐχθρὸν κατέφευγον εἰς τὰ ὄρη καὶ τὰς φάραγγας, δεκατιζόμεναι ὑπὸ τῆς πείνης, τῶν κακουχιῶν καὶ τῶν ἀσθενειῶν εἶναι ἀπερίγραπτα. Τὰ Ἑλληνικὰ ἀτμόπλοια καὶ τινὰ Εὐρωπαϊκὰ μετεκόμισαν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑπὲρ τὰς 40 χιλ. Χριστιανῶν. Μητέρες μὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐξωγαμμένους ἀπὸ τὰ κλαύματα, παρθένοι γυμνόποδες, τέκνα παράλυτα καὶ ἡμιθανῆ ἀπὸ κακουχίας ἀπείρους, τυφλοὶ γέροντες τὰ γυμνά των στήθη σκεπάζοντες μὲ μακρὰν καὶ ἀνώμαλον γενειάδα κατέφευγον εἰς τοὺς κόλπους τῆς μητρὸς Ἑλλάδος

Ὀλιβερά ἀπομεινάρια τοῦ σφαγμοῦ καὶ τῆς φωτιᾶς.

Ἦτο ψυχῆς σπαραγμός.

9. Ὁ Ἄλῃ πασᾶς εἰς Κρήτην. — Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ Ὁμέρ ἦλθεν εἰς Κρήτην ὁ ἴδιος ὁ μέγας Βεζύρης Ἄλῃ πασᾶς, ὅπως διὰ παραχωρήσεων ἐπιτύχη τὴν κατὰπαισιν τοῦ ἀγῶνος· ὑπέσχετο δὲ ὅτι θὰ παραχωρήσῃ εἰς τοὺς Κρήτας ὅ,τι ἤθελον ζητήσῃ πλὴν τῆς Ἐνώσεως μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλὰ ἡ Ἐπαναστατικὴ τῶν Κρητῶν Συνέλευσις ἀπέρριψε τὰς προτάσεις του.

1868 10. Τελευταῖον ἔτος τῆς ἐπαναστάσεως. — Κατὰ τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1868 ἤρχισεν ὁ πόλεμος μετὰ νέας ὀρμῆς. Ὁ ἀντὶ τοῦ Ὁμέρ ἐλθὼν εἰς Κρήτην Χουσεῖν πασᾶς δὲν ἐπεχείρησε μεγάλας ἐκστρατείας. Τὴν ἐκτὸς τῶν φρουρίων στρατιωτικὴν δύναμιν διήρσεν εἰς ἕξι ισχυρὰ στρατόπεδα· ἕκαστον δὲ τούτων ἐξέπεμπε διάφορα ισχυρὰ σώματα στρατοῦ κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν. Πλείστοι μάχαι συνεκροτοῦντο κάθε ἡμέραν εἰς ὅλα τὰ μέρη τῆς Κρήτης. Ἀλλὰ οἱ Τούρκοι, ἂν καὶ ἐνικῶντο πολλάκις, ἐπέμενον. Ὅτε δὲ μετὰ πολλοὺς ἀγῶνας κατελάμβανον στρατηγικόν τι σημεῖον ἐκτιζόν ἐπ' αὐτοῦ πύργον. Οἱ τοιοῦτοι πύργοι κατεστρέφοντο ἐνίοτε ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν, ἀλλ' οἱ Τούρκοι κατώρθωνον πολλάκις νὰ ἀνεγείρωσιν ἀντ' αὐτῶν νέους. Οἱ Χριστιανοὶ ὁμῶς προσέβαλλον πολλάκις τοὺς Τούρκους εἰς τοὺς πύργους των καὶ τοὺς περιώριζον εἰς αὐτούς.

Ὅτως ὀλίγον κατ' ὀλίγον κατέπαυσεν ὁ ἀγὼν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1869, καὶ ἔληξεν ὁ ἐπὶ τρία ἔτη διαρκέσας καταστρεπτικὸς ἐκεῖνος πόλεμος μεταξὺ μιᾶς νήσου καὶ μιᾶς ὀλοκλήρου Ἀυτοκρατορίας, ὅστις ἔδειξεν εἰς τὸν κόσμον τί δύναται νὰ ὑποστῇ καὶ πόσα ἥρωικά κατορθώματα δύναται νὰ διαπράξῃ λαὸς ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ τοῦ πολυτιμοτέρου ἀγαθοῦ, τῆς ἐλευθερίας. (1)

(1) Πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν μας ὅτι αἱ δυνάμεις τῶν ἀντιμαχομένων μερῶν ἦσαν ἐντέλως ἄνισοι. Ἡ Τουρκία ἔστειλεν ἀδιάκωπος

11. Ὁ Ὄργανικός νόμος.— Μετὰ τὸν ἀγῶνα τοῦτον ἐφηρμόσθη ἐν Κρήτῃ ὁ Ὄργανικός νόμος. Κατὰ τοῦτον ἀντὶ 3 διοικήσεων ἔγιναν 5, συνεκροτήθησαν ἰδιαίτερα δικαστήρια καὶ ἐπετρίπη νὰ γίνωνται ἐπίσημα ἔγγραφα εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, τὰ ὅποια πρότερον μόνον Τουρκιστὶ ἐγίνοντο. Τέλος ὠρίσθη νὰ συνέρχηται ἐν Χανίοις Γενικὴ Συνέλευσις ἀπὸ τὰ μέλη αὐτῆς οἱ ἡμίσεις ἦσαν Χριστιανοὶ καὶ οἱ ἄλλοι ἡμίσεις Ὄθωμανοί. Ἀλλὰ καὶ αἱ παραχωρήσεις αὐταὶ δὲν ἐφηρμόζοντο.

Περίληψις.— Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν ταύτην οἱ Κρη-
τες ἔλαβον ἀφθόρους ἐξ Ἑλλάδος βοηθείας λαβόντες
δὲ τὰ ὅπλα ἐνίκησαν τοὺς Τούρκους. Ἀλλ' ὁ Μουσταφᾶ
πασῶς προεχώρησεν ἐκ Χανίων εἰς Ῥέθυμναν καὶ προε-
κάλεσε τὴν θυσίαν τοῦ Ἀρκαδίου. Ἐπανελθὼν δὲ εἰς
Χανία ἐξεστράτευσεν διὰ τῶν ὄρειων χωρίων τῆς Κυδω-
νίας εἰς Σέλυνον, εἰσῆλθεν εἰς Σφακία καὶ ἐπανῆλθεν εἰς
τὴν πρωτεύουσάν ἐν ἀθλίᾳ καταστάσει. Ἐπειδὴ δὲ δὲν
ἠδυνήθη νὰ καταβάλλῃ τὴν ἐπανάστασιν, ἦλθεν ὁ Ὁμέρ

στρατεύματα τακτικὰ Τουρκικὰ καὶ Αἰγυπτιακὰ, ὥστε ὁ στρατὸς ἀνῆλθεν
εἰς πλεόν των 60 χιλιάδων ἐπεμπεν ἱκανοὺς καὶ διασήμευ στρατηγούς, οἱ
ὅποιοι εἶχον νικήσει εἰς ἄλλα μέρη εἶχον εἰς τὴν διάθεσίν τῆς ἄπειρα χρή-
ματα, πολεμοφόδια, κανόνια, τελειότερα τουφέκια καὶ ὅλα τὰ μέσα τοῦ πο-
λέμου ἐβόηετο ἀπὸ πολλὰς χιλιάδας Τουρκοκρητῶν ὀπλιζομένων καὶ
τρεφομένων ἀπὸ τὸ δημόσιον εἶχε φρούρια ἀσφαλῆ ἠδύνατο νὰ συγκεντρώ-
σῃ εἰς ἓν μέρος καὶ ταχύτατα ὅσον ἤθελε στρατὸν εἶχε περίπου 30 πολε-
μικὰ πλοῖα, ἅτινα ἀπέκλειον τὴν Κρήτην. Οἱ Χριστιανοὶ Κρητῆς ἦσαν πολὺ
ἐλιγώτεροι δὲν ἠδύνατο νὰ μένουν ἐπὶ πολὺ εἰς τὸ στρατοπεδόν, διότι
ἔπρεπεν ὁ καθεὶς νὰ φροντίζῃ διὰ τὴν τροφήν του καὶ διὰ τὴν οἰκογενεῖάν
του δὲν εἶχον ἀρκετὰ πολεμοφόδια καὶ διὰ τοῦτο εἰς πολλὰς μάχας,
ἐν ᾧ ἐνίκηον, ἄφηναν τὰς θέσεις των, διότι τοὺς ἀτελείωνον τὰ πολεμο-
φόδια δὲν εἶχον πάντοτε τρόφιμα δὲν εἶχον, ἰδίως εἰς τὰς ἀρχάς, ὅπλα
ἄξια λόγου. Καὶ ἐν τούτοις ἠδυνήθησαν εἰς τὰ βουνά των, μὲ τὴν πείναν,
τὸ ψῆχος καὶ τὰς φοβεράς κακουχίας ἐπὶ τοσούτον νὰ ἀνθῆξωσιν. ὥστε
νὰ διεγείρωσι τὸν θαυμασμὸν τοῦ κόσμου.

πασᾶς, ὅστις ἐξορμήσας ἐκ Χανίων προεχώρησε μέχρι Μιραμπέλλου καὶ ἐντεῦθεν τραπείς πάλιν πρὸς δυσμὰς ἐπῆλθε κατὰ τῶν Σφακίων, ὁπόθεν διὰ θαλάσσις ἐπανῆλθεν εἰς τὰ ἴδια. Καὶ ὁ μέγας δὲ Βεζύρης, ὅστις ἦλθεν εἰς Κρήτην, δὲν κατώρθωσε νὰ πείσῃ διὰ παραχωρήσεων τοὺς Κρήτας νὰ καταθέσωσι τὰ ὅπλα. Ἄλλ' ἀπὸ τοῦ 1868 οἱ Τούρκοι ἤρχισαν νὰ καταλαμβάνωσι τὰ στρατηγικὰ σημεία καὶ νὰ κτίζουσι πύργους καὶ νὰ περιορίζωσι τοὺς Χριστιανούς. Ἀφ' οὗ δὲ ἡ ἐπανάστασις κατέπεσεν ὀλίγον κατ' ὀλίγον, ἐφηρμόσθη ἐν Κρήτῃ ὁ Ὀργανικὸς νόμος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'

Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ 1878

1. Ἐναρξίς τῆς ἐπανάστασεως.— Ἄλλὰ ὁ πόθος τῆς ἐλευθερίας δὲν ἄφηνεν ἠσύχους τοὺς Κρήτας καὶ μετὰ τὰ φοβερά ταῦτα παθήματα ἀπ' οὗ δὲ ἐξερρίγη ὁ μεταξὺ Τούρκων καὶ Ῥώσων πόλεμος, ὁ λαὸς προέβη εἰς ἐνόπλους συναθροίσεις. Τότε οἱ Τούρκοι κατέφυγον εἰς τὰ φρούρια, ἢ δὲ Ἐπαναστατικὴ τῶν Κρητῶν Συνέλευσις ἀνεκηρύξε τὴν μετὰ τῆς Ἑλλάδος Ἐνωσιν.

2. Μάχαι καὶ συμπλοκαί.— Ἦδη αἱ μάχαι καὶ αἱ συμπλοκαί ἤρχισαν οἱ Χριστιανοὶ πολλοὺς πύργους, οἵτινες τῷ 1868 ἐκτίσθησαν, κατηράφισαν καὶ προέβαλον τοὺς Τούρκους εἰς πολλὰ μέρη. Ἀφ' οὗ δὲ ἦλθεν ἄρκετὸς στρατός εἰς τὴν νῆσον, συνέβησαν σπουδαιότεραι μάχαι εἰς Ἀλιγιανοῦ καὶ Μαλάξαν Κυθωνίας, εἰς Ἀποκόρωναν καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα μέρη τῆς Κρήτης.

3. Ἡ σύμβασις τῆς Χαλέπας.— Τοιαύτη ἦτο ἡ

κατάστασις ἐν Κρήτῃ, ὅτε κατὰ προτροπὴν τῶν Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων κατέπαυσαν αἱ ἐχθροπραξίαι· ἡ δὲ Ἐπαναστατικὴ Συνέλευσις προσεκλήθη νὰ ἐκλέξῃ ἐπιτροπὴν, διὰ νὰ διαπραγματευθῇ τοὺς ὅρους τῆς συμβάσεως μετὰ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Σουλτάνου.

Οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν ὁσίων μερῶν συνήλθον ἐν Χαλέπῃ, ὅπου ὑπεγράφη κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1878 ἡ σύμβασις τῆς Χαλέπας. Διὰ ταύτης ὠρίσθη, ὅπως αἱ συζητήσεις καὶ εἰς τὰ δικαστήρια καὶ εἰς τὴν Συνέλευσιν γίνωνται εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν· ἀπερασίσθη ὁ σχηματισμὸς τῆς χωροφυλακῆς ἐξ ἐντοπίων Χριστιανῶν καὶ Μωαμεθανῶν. Ἐκτὸς τούτων εἰς τὴν Συνέλευσιν ἐδόθησαν πλείονα δικαιώματα καὶ ὠρίσθη ὅπως τὰ $\frac{2}{3}$ σχεδὸν αὐτῆς εἶναι Χριστιανοί.

Περίληψις.— Οἱ Κρήτες ἔλαβον τὰ ὄπλα κατὰ τὸ 1878 κηρύξαντες τὴν Ἐνωσιν· συνεπλάκησαν εἰς διάφορα μέρη μὲ τοὺς Τούρκους, ἕως ὅτου κατὰ προτροπὴν τῶν Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων συνήφθη ἡ σύμβασις τῆς Χαλέπας, δι' ἧς παρεχωρήθη αὐτονομία εἰς τὴν Κρήτην.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'

ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΤΟΥ 1889 ΚΑΙ Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ 1896

Διὰ τῆς συμβάσεως τῆς Χαλέπας ἡ Κρήτη ἔλαβεν αὐτονομίαν τινὰ ὑπὸ Χριστιανῶς πλέον διοικητῆς. Ἀλλὰ ἡ πρόοδος τοῦ τόπου ἐδυσκολεύετο ἀπὸ πολλὰ ἐμπόδια, τὰ ὅποια ἐνίοτε αὐτῇ ἢ Πύλῃ παρενέβαλλε· πολλάκις δὲ διὰ μόνης τῆς ἐπιμονῆς κατάρθωνον· οἱ Χριστιανοὶ νὰ ὑπερνικῶσι τὰς παρουσιαζομένας δυσκολίας.

Ὡς αὐτόνομος χώρα διοικετο ἡ Κρήτη μέχρι τοῦ 1889.

Τότε ἡ Πύλη κατώρθωσε νὰ καταλύσῃ τὰ προνόμια τῆς νήσου. Ἀπὸ δὲ τοῦ ἔτους τούτου ἤρχισαν νέα παθήματα τῶν Κρητῶν. Ἡ τρομοκρατία, αἱ λεηλασίαι καὶ ἀρπαγαί, αἱ πυρπολήσεις, οἱ καθημερινοὶ φόνοι καὶ αἱ συνεχεῖς μάχαι κατέστησαν ἀφόρητον τὸν βίον ἐν Κρήτῃ.

Διὰ τοῦτο οἱ Χριστιανοὶ ἐξεγερθέντες ἐπολιοῦρχησαν τὸν Τουρκικὸν στρατὸν εἰς Βάμον Ἀποκορώνου ἀπὸ ἐκεῖ δὲ οἱ Τούρκοι μὲ πολλὴν δυσκολίαν ἠδυνήθησαν νὰ σωθῶσιν, ἀφ' οὗ ἐπροεῦθήσαν πολλοὶ ἐξ αὐτῶν. Ἐκ τούτου ἐξηγριώθησαν οἱ Τούρκοι καὶ ἐπετέθησαν ἐντὸς τῶν Χανίων κατὰ τῶν Χριστιανῶν καὶ ἔσφαξαν ὅσους ἠδυνήθησαν (13 Μαΐου 1896). Ὁ δὲ Τουρκικὸς στρατὸς ἐξῆλθεν εἰς ἐπαρχίας πινὰς καὶ ἔκαμε μεγάλας καταστροφάς, ἀλλ' ἀπεκρούσθη ἀπὸ τοὺς Χριστιανούς.

Αἱ Εὐρωπαϊκαὶ δυνάμεις τότε ἠνάγκασαν τὴν Τουρκίαν νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν σύμβασιν τῆς Χαλέπας καὶ νὰ δώσῃ καὶ νέα ἀκόμη προνόμια εἰς τὴν Κρήτην (κατ' Αὐγούστου τοῦ 1896).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'

Ἡ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ 1897

Ἡ Τουρκία δὲν ἤθελε νὰ ἐφαρμόσῃ τὰ προνόμια, τὰ ὁποῖα ἔδωκεν εἰς τὴν Κρήτην. Διὰ τοῦτο δὲ μὲ πολλὴν βραδύτητα ἤρχισε νὰ ἐφαρμόζῃ αὐτὰ ἐν πρὸς ἓν, ἐπειδὴ ἐπιέζετο ἀπὸ τὰς Δυνάμεις. Διὰ νὰ μὴ τεθοῦν δὲ αὐτὰ τελείως εἰς ἐφαρμογὴν, οἱ Τούρκοι τῆς Κρήτης προέβαινον εἰς πολλὰς δολοφονίας καὶ βιαιοπραγίας· τέλος δὲ κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1897 προέβησαν εἰς σφαγὰς τῶν Χριστιανῶν ἐντὸς τῶν Χανίων καὶ ἔθηκαν πῦρ εἰς τὰς οἰκίας αὐτῶν, ἐν ᾧ οἱ Χριστιαν-

νοί με τὰ δπλα τοὺς ἀπέκρουον. Τέλος δὲ οἱ Χριστιανοὶ ἐσώθησαν εἰς Εὐρωπαϊκὰ πλοῖα. Τὰ αὐτὰ δὲ καὶ χειρότερα ἔκαμαν οἱ Τούρκοι εἰς τὰ περίξ τῶν Χανίων χωρία, ἠπέλουν δὲ νὰ κάμωσι καὶ εἰς τὰς δύο ἄλλας πόλεις.

Τότε ἡ Ἑλλάς ἀπέστειλε τὸν στόλον της, ἵνα παρεμποδίση νὰ ἀποβιβάσῃ Τουρκικὸς στρατὸς εἰς Κρήτην· συγχρόνως δὲ ἔστειλε καὶ Ἑλληνικὸν στρατόν, ὅστις κατέλαβε τὴν νῆσον, ἐνίκησε μετὰ τῶν Κρητῶν τοὺς Τούρκους εἰς Λειβάδια, πλησίον τῶν Χανίων, καὶ περιώρισε τούτους εἰς τὰ φρούρια.

Ἀμέσως μετὰ ταῦτα αἱ Εὐρωπαϊκαὶ Δυνάμεις ἀπεβίβασαν στρατεύματά των εἰς τὰ φρούρια καὶ ἀπέκλεισαν διὰ θαλάσσης τοὺς Κρητας, διὰ νὰ τοὺς ἀναγκάσωσι νὰ δεχθῶσι τὴν Αὐτονομίαν καὶ νὰ παύσωσι τὸν ἀγῶνα. Οἱ Κρητὲς ὅμως ἐπέμειναν καὶ τοὺς Τούρκους πολλὰκις ἀπέκρουσαν, ἰδίως εἰς Ἀρχάνες, 2 ὥρας μακρὰν τοῦ Ἡρακλείου.

Ἄλλ' οἱ Τούρκοι, στρατιῶται καὶ ἐντόπιοι, προέβησαν εἰς φοβεράς σφαγὰς ἐν Ἡρακλείῳ (25 Αὐγούστου 1897). Τριακοσίους περίπου Χριστιανούς ἐφόνευσαν καὶ διήρπασαν καὶ ἐπυρπόλησαν τὰς οἰκίας των· ἐπετέθησαν δὲ καὶ κατὰ τοῦ Ἀγγλικοῦ στρατοῦ καὶ ἐφόνευσαν 17 Ἀγγλους. Τότε οἱ Εὐρωπαῖοι ἐκδιώκουσι τὸν τουρκικὸν στρατὸν ἐκ τῆς νήσου (3 Νοεμβρίου 1897) καὶ ἀπελευθερώνουσιν αὐτήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'

ΤΑ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

Αἱ 4 προττάτιδες τῆς νήσου Μεγάλαι Δυνάμεις διώρισαν τὸν πρίγκιπα Γεώργιον τῆς Ἑλλάδος Ὑπατον Ἀρμοστήν ἐν Κρήτῃ· οὗτος δὲ ἀπεβιβάσθη τῇ 9 Δεκεμβρίου 1898 εἰς

Σουδαν καὶ διώκησε τὴν Κρήτην μέχρι τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 1906.

Μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ πρίγκιπος ἦλθεν ὡς ἀρμυστής ὁ Ἀλέξανδρος Ζαήμης· Ἕλληνες ἀξιωματικοὶ καὶ ὑπαξιωματικοὶ ἔρχονται εἰς τὴν Κρήτην καὶ καταρτίζουσι 2 τάγματα πολιτοφυλακῆς καὶ ἀναλαμβάνουσι καὶ τὴν διοίκησιν τῆς Κρητικῆς χωροφυλακῆς, τὴν ὁποίαν εἶχον διοργανῶσει Ἴταλοί.

Κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1908 ἡ Κρήτη ἐκήρυξε τὴν ἑνωσιν αὐτῆς μετὰ τῆς μητρὸς Ἑλλάδος. Ἡ Βουλὴ τῶν Κρητῶν ἐπεκύρωσε τὴν ἀπόφασιν ταύτην καὶ διώρισεν Ἐκτελεστικὴν ἐπιτροπὴν (κυβέρνησιν), ἥτις νὰ διοικῆ τὴν Κρήτην ἐν ὀνόματι τοῦ βασιλέως τῶν Ἑλλήνων Γεωργίου τοῦ Α΄. Ἐκτοτε ἡ Κρήτη εἶναι Ἑλληνικὴ, διοικεῖται κατὰ τὸ Ἑλληνικὸν σύνταγμα καὶ τοὺς Ἑλληνικοὺς νόμους. Τὰ Εὐρωπαϊκὰ στρατεύματα, ἅτινα κατεῖχον τὰς πόλεις τῆς Κρήτης ἀνεχώρησαν, ἀφ' οὗ πλήρης ὑπῆρχε τάξις. Ἀνεγνωρίσθη δὲ σιωπηρῶς ἀπὸ τοὺς Εὐρωπαίους ἡ νέα κατάστασις τῶν πραγμάτων ἐν Κρήτη καὶ μόνον ὑπολείπεται ἡ ἐπίσημος ἀναγνώρισις τῆς Ἑνώσεως διὰ νὰ ἀποτελέσῃ καὶ ἡ πολυπαθὴς ἡμῶν ἰδιαιτέρα πατριςμέρος ἀναπόσπαστον τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΛΕΩΝΙΔΑ Γ. ΜΑΝΟΛΙΚΑΚΗ
ΧΑΝΙΑ 1969

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Εἰσαγωγή	Σελίς 3—4
Κεφ.	Α' Ἡ Κρήτη κατὰ τοὺς ἀρχαιότατους χρόνους	» 5—10
»	Β' Οἱ Δωριεῖς ἐν Κρήτῃ	» 11—16
»	Γ' Ἡ Κρήτη ὑπὸ τοὺς Ῥωμαίους καὶ τοὺς Βυζαντίους	» 17—20
»	Δ' Ἡ Κρήτη ὑπὸ τοὺς Ἀραβας	» 21
»	Ε' Ἀνάκτησις τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν Βυ- ζαντίων	» 22
»	ΣΤ' Ἡ Κρήτη ὑπὸ τοὺς Ἑνετοὺς	» 23—31
»	Ζ' Κατάκτησις τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν Τούρκων	» 31—36
»	Η' Ἡ Κρήτη ὑπὸ τοὺς Τούρκους	» 37—42
»	Θ' Ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1821	» 42—56
»	Ι' Οἱ ἀγῶνες τοῦ 1833, 1841 καὶ 1858	» 57—58
»	ΙΑ' Ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1866	» 59—66
»	ΙΒ' Ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1878	» 66—67
»	ΙΓ' Τὰ γεγονότα τοῦ 1889 καὶ ἡ ἐπανά- στασις τοῦ 1896	» 67—68
»	ΙΔ' Ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1897	» 68—69
»	ΙΕ' Τὰ τελευταῖα γεγονότα	» 69—70

Τιμάται λεπτά 50

ΒΙΒΛΙΟΦΗΚΗ
ΛΕΩΝΙΔΑ Γ. ΜΑΝΩΛΙΚΑΚΗ
ΧΑΝΙΑ 1969

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΧΑΝΙΩΝ